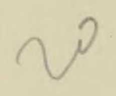
כריסטוף

20

JEWISH PUBLIC LIBRARY, TORONTO

אל הקוראים

בעקב התנאים המיֻחדים, שבהם נתון כעת ענין הוצאת הספרים העברים, הננו פונים הפעם אל הקוראים העברים. זאת הפעם הראשונה שהננו פונים אליהם לא רק בספרים, אלא גם בהוספת־דברים.

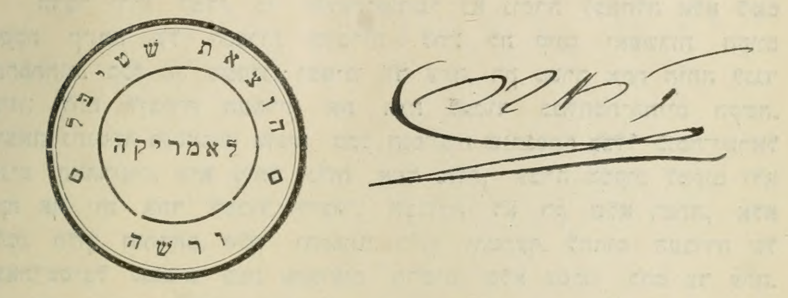
הדבר ידוע למַדַּי, כי הוצאת־שטיבל לא נוסדה לכתחלה אלא לשם המשכת קיומה של הספרות העברית – לתת לה קיום ואפשרות הקיום וההתפתחות. בכל מה שעמלנו ועשינו עד עתה, רק מטרה אחת היתה לנגד עינינו: לתת ליצירה העברית את הכֹּח לעמוד במלחמת־החיים הקשה. ההוצאה נתנסתה בנסיונות שונים, בכל הנסיונות שנתנסתה בכלל כנסת־ישראל בשנים האחרונות. היא גָלתה גלות אחר גלות, עברה ממקום למקום ולא פסקה אף יום אחד לעבוֹד וליצור. העבודה לא רק שלא רפתה, אלא הולכת הלוך והתרחב, הלוך והתפתח, הלוך והסתעף. לתחום העבודה של הוצאת־שטיבל נכנסים כעת מקצועות חדשים, שלא עסקנו בהם עד עתה. עוד מעט ויצאו בהוצאת־שטיבל ספרי־מדע מקוריים חדשים, תרגומים מספרים עברים עתיקים, שנתחברו בשפות זרות, כמו־כן קבצי כתבים של סופרינו המשֻׁבחים. מלבד המחלקות החדשות האלה, שכבר נפתחו, הנה עוד מחלקות אחרות עתידות להִפתח בקרוב.

הוצאת־שטיבל היא כעת כמעט ההוצאה העברית היחידה העוסקת **בהוצאת** ספרים; בכל־אֹפן היא כעת היחידה המוציאה ספרים עברים **בקביעות**. הדבר הזה מטיל עלינו חובות גדולים וקשים עד־מאד, והם גדולים וקשים ביחוד מפני האנדרלמוסיה השולטת בעולם, מפני הפזור הרב של הקוראים העברים, והעִקר – מפני שערי־הכספים הבלתי־נורמליים. כל ספר שאנו מוציאים, אף בארצות שבהן שער־הכספים נמוך, עולה לנו במחיר כזה, שבשום־אֹפן אי־אפשר לנו לקבל תמורתו בכסף של מדינה זו, ורק על־ידי מה שנמכור מספַר־אכסמפלרים של כל ספר בארצות שבהן שער־הכספים הוא גבוה יותר – וגם שם אנו מוכרים את הספרים בזול מאשר הספרים של הוצאות אחרות במדינות הללו – אפשר לנו להכניס באיזו מדה מה שאנו מוציאים; והנה באים אנשים סוחרים, מבריחי ספרים ממדינה למדינה, והם הזוכים במציאה זו. לא חרשו ולא זרעו – והם הקוצרים. אין לך דבר קל להשלח, אף למדינות־הים הרחוקות, מספרים. **בדבר הזה חותרים האנשים האלה חתירה מתחת לקיום ההוצאה שלנו.**

הדבר שאנו מבקשים מן הקורא והקונה ספר עברי בכל הארצות: לבל יקנה ספרים כאלה. מהיום והלאה ננהיג, שבכל ספר מספרינו יִמָּצא קול־קורא זה בראש הספר עם חותָם מְיֻחד של הוצאת־הספרים שלנו. ובתוך החותָם שֵׁם המדינה, שלה נועדו הספרים למכירה. ליתר בטחון תִמָּצא בצד החותָם גם חתימת ידו של אחד הפקידים הראשיים בהנהלת ההוצאה, שיחתום בשם ההנהלה. כל ספר שאין עמו חותם שֵׁם המדינה, שבה מציעים אותו לפני הקורא (החותם והחתימה באים כאן למטה) — גנוב הוא מאתנו ואַל יקנה אותו.

ברגשי כבוד

הוצאת־שטיבל.

מאת

רוֹמֶן רוֹלַן

ג
בַּחֲרוּת

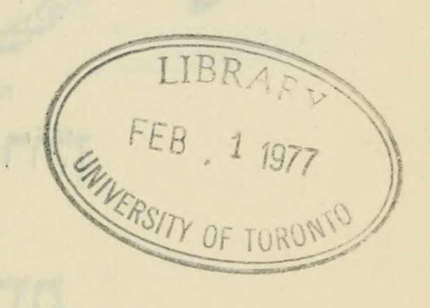
תרגם

י. ה. ייבין

הוצאת אברהם יוסף שטיבֶּל

וַרשה, תרפ"א.

JAN - KRZYSZTOF ❖ ❖ ❖ ❖ ❖ ❖
❖ ❖ ❖ ❖ ROMAINA ROLLANDA
PRZEŁOŻYŁ: I. H. JEJWIN ❖ ❖ ❖
❖ ❖ ❖ WYDAWNICTWO - SZTYBEL
WARSZAWA, 1921 ❖ ❖ ❖ ❖ ❖ ❖

❖ ❖ ❖ ❖ DRUKARNIA „VERSAL“
WARSZAWA. RYMARSKA 7. ❖ ❖ ❖

I

בַּית אַילר

הבית היה שקוע בדומיה. נדמה, כי משמת אבא רבץ המות על־כל. עתה, כשנדם קולו ההומה של מלכיור, היתה נשמעת בו אך המית הנהר המיגעת.

כריסטוף התמכר לעבודה בהתמדה עקשנית. בחמה כבושה התאמץ לענוש עצמו על אשר חפץ להיות מאֻשר. על דברי תנחומים והבה לא היה עונה מאומה; נִקשה וקפוא היה בתוך רגש גאונו. מבלי דבר אף מלה היה עושה בהתמרמרות את עבודתו שבכל יום, ואת שעוריו היה נותן בדיקנות קרה. תלמידותיו שידעו את אסונו הרגישו עצמן נעלבות משויון רוחו. רק אלו שהיו גדולות בשנים וטעמו כבר את טעמו של הצער היו מבינות, כמה יסורים מסתתרים לפעמים בלב ילד תחת מעשה קרירות זו, והיו חומלות עליו. אך הוא לא החזיק להן טובה כל־עקר בעד חבתם. אפילו המוסיקה לא המציאה לנפשו כל רוָחה. מחבר היה דברי זמרה בלי ענג כממלא חובה משעממת. אפשר היה לאמר, כי נהנה היה הנאה אכזרית בחדלו למצוא, — או לכל הפחות בהשתדלו להאמין כי חדל למצוא — כל ענג בחיים, ובשללו מחייו כל מה שנותן להם טעם וצביון לחיות בכל־זאת.

שני אחיו, שנפחדו מפני דומית הבית השקוע באבלו, מהרו להמלט ממנו. רודולף נכנס לשַמש בבית־המסחר של דודו תיאודור ויהי גר אצלו, ואירנסט, אחרי שנסה בשתים או שלש מלאכות, קבל משרה באחת מספינות־הרֵינוס, השטות בין מגנצה וקולוניה, ולא היה שב הביתה אלא כשהצטרך לכסף. ככה נשאר כריסטוף לבדו עם אמו בבית שהיה עתה מרֻוח יותר־מדי בשבילם; המחסור באמצעי כסף, והצֹרך לפרוע חובות ידועים, שנתגלו אחרי מות אבא, הכריחו אותם לבקש להם מעון אחר, גרוע וזול מדירתם — אף שהיה קשה להם הדבר מאד.

הם מצאו להם עלית־קיר – שנים, שלשה חדרים בדיוטה השניה של בית העומד ברחוב השוק. המבוא היה מלא שאון, הוא נמצא במרכז העיר, רחוק מן הנהר, רחוק מן האילנות ומכל המקומות החביבים עליו. אבל צריך היה לשמוע לעצת השכל ולא לקול הרגש; וכריסטוף מצא כאן מקום לספק את הצורך שהרגיש לצער ולסגף את עצמו. אמנם, בעל־הבית, אילר, הלבלר הזקן, היה מידידיו של סבא וידע את משפחתם; ודבר זה לבדו הספיק לעורר את לואיזה לעבור שמה, כי הרגישה עצמה גלמודה בבית הריק, ואלה ששמרו בקרבם את זכר הנפשות אשר אהבה מטכו את לבה.

הם התכוננו לעקור דירתם. סופגים היו להנאתם במשך זמן רב את מרירות התוגה של הימים האחרונים בקִנם העצוב והיקר, אשר עתה יעזבוהו לנצח. כמעט שלא העֵזו להביע זה לזה את יגונם – בושים היו או יראים מפני רגשותיהם: „כל אחד חשב, כי אסור לו לגלות חולשתו לחברו". בשבתם לפני השלחן, שניהם לבדם בחדר העגום, שתריסיו היו סגורים למחצה, לא העֵזו להרים קול; אוכלים היו במהירות ונמנעים היו מהביט זה על זה, מיראה פן לא תעלה בידם להבליג על מבוכתם. מיד אחרי הארוחה היו נפרדים זה מזה. כריסטוף היה שב לעבודתו; אך כשהיה מוצא לו רגע של פנאי היה חוזר ובא מיד, נכנס הביתה בחשאי, עולה על קצות אצבעותיו אל חדרו או אל המזוה. אז היה סוגר את הדלת, יושב לו בקרן־זוית על מלתחה ישנה או על אדן־החלון, וכך היה שוהה מבלי חשוב מחשבות וקולט לתוכו את הזמזום המסתורי שנשמע בבית הישן, המזדעזע על כל פסיעה ופסיעה. אף לבו הזדעזע כמוהו. אורב היה בנפש חרדה לכל רחש קל שנשמע בבית ובחוץ – לחריקת הספון, לכל שאון שאין האוזן שולטת בו כמעט – ושהיה כל־כך קרוב וחביב לו. כֻּלם היו ידועים לו מכבר. כך היה שוקע בהזיותיו, – תמונות העבר שטפו ומלאו את רוחו; אך צלצול האורלוגין של סן־מרטין, שהיה מזכיר לו כי הגיעה השעה ללכת, היה מעורר אותו מתוך קפאונו.

מן הדיוטה התחתונה הגיע קול פסיעותיה של לואיזה שהיתה מתהלכת בלט הנה והנה. במשך שעות שלמות ···; קולה נשמע;

אין כל רחש ואין כל שאון. כריסטוף שם אזנו כאפרכסת. הוא יורד וקצת פחד בלבו, כי כך דרכו של אדם לדאוג מפני הפורענות זמן רב, לאחרי שבאה עליו צרה גדולה. פותח היה קצת את הדלת — לואיזה הפנתה לו ערפה. היא ישבה לפני הכרכב בין המון חפצים שונים: בלואי סחבות, מטלטלים ישנים, כלים בודדים, דברי־מזכרת שהוציאה ממחבואם, באמתלא כדי לסדרם. אך כחותיה היו עוזבים אותה: כל חפץ הזכיר לה דבר־מה מעברה — מהפכת היתה אותו בין אצבעותיה אילך ואילך — ושוקעת בהזיותיה. החפץ היה נשמט מידיה — והיא היתה שוהה כך במשך שעות שלמות על כסאה, בלי כח, זרועותיה מדלדלות, והיא שקועה בקפאון של צער.

את רב ימיה חיתה עתה לואיזה האמללה בין תמונות העבר — אותו העבר העצוב, שחלק לה רגעי־שמחה בקמצנות יתרה; אך היא היתה רגילה כל־כך ביסורים, שהחזיקה טובה אף בעד החסדים היותר קלים שנעשו לה, והאורות הקלושים, שהיו מבהיקים זעיר שם זעיר שם בדרך חייה, הספיקו בשבילה להגיה אותם בזיום. כל הרעות, שעשה לה מלכיור, נשכחו מלבה, והיא זכרה רק את הטובות, מעשה נשואיה נחשב לה לרומן גדול בחייה. אם מלכיור לא נגרר אחריה אלא מתוך קפריסה, שבמהרה שב והתחרט עליה, — הלא היא התמכרה לו בכל לבה ונפשה; היא חשבה, כי כשם שהיא אהבה אותו כך אהב גם הוא אותה — והיתה שומרת למלכיור רחשי תודה מלאה רוך ורגשנות. מה שאחר כך נהפך והיה לאחר — דבר זה לא השתדלה כלל להבין. היא לא היתה מסֻגלת לראות את המציאות כמות שהיא, אבל ידעה לשאת את תלאותיה כמות שהן, כאשה שפלת־רוח וישרת־לב, החיה את חייה מבלי הרגיש צֹרך להבינם. אם לא מצאה באור לאיזה דבר, היתה מוסרת את חובת הבאור לאלהים. בחסידות משֻנה היתה מטילה על האלהים את האחריות בעד כל הרע, אשר הגיע לה ממלכיור או מאנשים אחרים, ועל חשבונם הם לא היתה זוקפת אלא את הטוב שקבלה מהם. ולכן לא השאירו חיי העמל אשר חיתה כל מרירות בזכרונה. היא הרגישה עצמה רק מחֻסרת אונים; כי בריאותה היתה רופפת מעִקרה, ושנות

המחסור והעֹני התישו את כחה; ועתה, אחרי אשר מלכיור לא היה עוד בחיים, עתה, אחרי ששני בניה פרחו מקנם והשלישי גם כן, כנראה, לא היה זקוק לעזרתה – עתה אבד לה כל אֹמץ־רוחה ומְרצה לעבודה. יגעה היתה ואחוזת־תנומה, ורצונה נחלש ונקפא. עליה עבר משבר של נֵירסטֵניה, כזה שיפגע לפעמים קרובות בבני אדם העמלים כל חייהם, בנטות יומם לערוב, אחרי שאיזה אסון פתאומי ניטל מהם את הנמוקים המעוררים אותם לעבודה. עתה לא היה בה דיי־מרץ אף בשביל לגמור את הפוזמק שסרגה, או לסדר את החפצים בארגז שחטטה בו, או לקום ממקומה ולסגור את החלון; כך היתה נשארה יושבת, מוחה ריק, ואין כֹח לה – בלתי אם להתמכר לזכרונותיה. היא הרגישה ברפיון כחה והיתה מתביישת. כאלו היה בו כעור – היא השתדלה להסתיר את הדבר מבנה; וכריסטוף, שהיה שקוע בצערו האיגואיסטי, לא ראה מאומה. בלי ספק, בסתר לבו יש שהיה מתרעם על הכבדות והאטיות שהתגלתה עתה בתנועותיה של אמא, ובדבורה, בעשותה את המעשים היותר קלים; אבל, אם גם הליכותיה אלו היו שונות מאד מן המרץ והאקטיביות הרגילים שלה – בכל זאת לא התענין בדבר עד הנה.

באותו היום נפעם ונבעת בראשונה, במצאו אותה יושבת בין בלאותיה, שהיו זרויים על הרצפה וצבורים לרגליה, שמלאו את ידיה וכסו את ברכיה. צוארה היה משְֹרבב, ראשה נטוי לפנים, פניה מכֻוצים וקפואים. בשמעה את קול צעדיו בבואו, התחלחלה – ואֹדם עלה בלחייה החורות; מתוך תנועה אינסטינקטיבית השתדלה לכסות על החפצים שבידיה, ותגמגם בבת־צחוק של מבוכה:

– הנך רואה? אני סדרתי אותם...

מראה נפש אמללה זו, שהיתה תועה ואובדת דרך בין שרידי העבר שלה, פלח את לבו; רגש חמלה תקף אותו. ובכל זאת, החל לדבר בקול זועף ורוגן קצת, כדי לעקור אותה מתוך קפאונה:

– רב לך, אמא, רב לך, אסור לך לשהות בתוך אבק זה, בחדר כלוא זה! דבר זה יזיק לך. עליך להתנער ולשים קץ לכל עבודת הסדור...

– כן – אמרה, כתלמידה מקשיבה.

היא נסתה לקום ולהשיב את החפצים אל תוך הארגז. אך מיד חזרה וצנחה על מקומה, ואת החפצים הפילה ארצה מתוך רפיון־רוח. היא נאנחה:

– הה! איני יכולה, איני יכולה. לא אגמור עבודתי עד עולם!

הוא נבהל. הוא גחן עליה, לטף מצחה בידיו.

– אמא, אמא – מה זה היה לך? התאבי שאעזור לך? החולה את?

היא לא ענתה דבר. מין בכי עצור, פנימי תקף אותה. הוא אחז בידיה, כרע לפניה על ברכיו, כדי להסתכל בה היטב באפלולית החדר.

– אמא! אמר בדאגה.

לואיזה סמכה מצחה על שכמו וגעתה בבכי.

– פעוטי – אמרה, ותתרפק עליו – פעוטי! אתה לא תעזבני? הבטיחה לי שלא תעזבני! לבו נשבר מחמלה.

– לא; אמא – ודאי שלא אעזבך. איככה עלה רעיון מוזר זה בלבך?

– הנני כה אמללה! הם עזבוני כֻלם, כֻלם...

היא הראתה באצבעה על החפצים שמסביב לה, ולא היה ידוע, אם להם היא מתכונֶנת או לבניה ומתיה.

– הלא תשאר אתי? לא תעזבני? מה יהיה בסופי, אם גם אתה תלך־לך?

– לא אלך. אני אומר לך, שנשאר יחד. אל תבכי. אני מבטיחך.

היא הוסיפה לבכות, מבלתי יכלת לעצור בעד שטף דמעותיה. הוא הוביש עיניה במטפחתו.

– מה לך, אמי יקירתי? האם כואבת אַת?

– איני יודעַת, איני יודעת מה לי.

היא התאמצה להרגע ולחַיך.

– לשוא אשַדל עצמי בדברים. די באיזו סבה כל־שהיא שאשוב לבכות... הנה, הנה אני מתחילה שוב... סלח לי. פתיה אני. זקנה אני, כת אין לי עוד. אין לי חפץ בשום דבר. לא אצלח עוד למאומה, מוטב שאקָבר יחד עם כל אלה...

הוא לחץ אותה אל לבו, כילד.

— אל תעני עצמך, הנפשי. אל תהרהרי עוד בזה...

מעט מעט שקטה ותרגע.

— דבר זה מחסר־טעם, אני בושה בעצמי ממנו. אך מה היה לי? מה זה היה לי?

אשה זקנה ועובדת זו לא יכלה להבין, מדוע זה כשל כחה פתאם.

רגש בושה חדר בה עד מעמקי נפשה. הוא העלים עיניו בכונה מזה.

— קצת עיפות, אמא, — אמר וישתדל לדבר בשויון־רוח: אין בכך כלום — הלא תראי.

אך גם הוא בעצמו הרגיש דאגה. מימי ילדותו התרגל לראותה תמיד מלאה אמץ־לב וזריזה, מקבלת הכל באהבה ועומדת בפני כל תלאות חייה בחשאי. וירידה זו הפחידה אותו.

הוא עזר לה לסדר את החפצים המפזרים על־פני הרצפה. מפרק לפרק היתה מתעכבת על איזה חפץ, אבל הוא היה נוטלו מידה במתינות — והיא לא התנגדה לו.

מִן היום ההוא קבל על עצמו לבַלות בחברתה יתר זמן מאשר עד הנה. אחרי גמרו את עבודתו היה בא ויושב אתה, תחת הסֶגר בחדרו. הוא הרגיש, כמה היא בודדה, וכי כח אין בה לשאת את בדידותה, – מסֻכן היה הדבר להשאירה לבדה.

יושב היה על־ידה אצל החלון הפתוח הפונה אל המסלה. השדמות היו מעט מעט שוקעות באפלה; בני אדם היו שבים לקניהם; בבתים אשר במרחק נצתו אורות זעירים. אלפי פעמים ראו כבר תמונה זו, אבל הלא עוד מעט – ולא יוספו עוד לראותה. מחליפים היו זה עם זה מלים מקֻטעות, מעוררים איש את לבו של רעהו על מאורעות הערב היותר קלים, אף הידועים וצפויים מראש, בהתענינות שהיתה מתחדשת כפעם בפעם. ושוב היו מחרישים ארֻכות; או של־איזה נזכרה, מבלי כל סבה גלויה, באיזה פרט מתוך עבָרה, באיזו מעשיה בודדה שחלפה במוחה. עתה, בהרגישה, כי לב אוהב דופק על־ידה, היה פיה נפתח. היא התאמצה לדבר. הדבור היה עולה לה בעמל: כי היא התרגלה מאז להיות מֻבדלת מבני משפחתה – היא חשבה את אישה ובנה לחכמים יותר־מדי בשביל לשוחח אתה, ולא העֵזה להתערב בשיחתם. הדאגה, שדאג לה כריסטוף, ומסירות־לבו היו לה חדשות ונעימות עד בלי־קץ, אלא שהיו מביאות אותה לידי מבוכה. מה־שת היתה אחרי מלים, ובעמל רב היתה מבטאת את מחשבותיה; הפרָזות נשארו מקֻטעות ומעֻרפלות. לפעמים היתה מתבישת מדבריה – מביטה היתה על בנה ומפסיקה ספורה באמצע. אך הוא חבק את ידה – ומנוחתה שבה אליה כבראשונה. הוא התמלא אהבה וחמלה לנפש ילדותית זו, נפש אמו, אשר התרפק עליה בהיותו ילד, ועתה שבה היא לבקש בו משען. ענג מהול בעצב הרגיש בהקשיבו לפטפוטיה, שרק הוא לבדו היה מוצא בהם ענין,

וכל זר לא הבינם – כל אלה המאורעות של מה־בכך של חיים שוממים ומחַברים חדוה, שעתה היו בשביל לואיזה רבי־ערך עד בלי תכלית. לפעמים השתדל להפסיק דבריה – ירא היה שמא יעציבוה זכרונותיה עוד יותר, והיה מפציר בה ללכת למשכב. היא הבינה מגמתו, והיתה אומרת לו, כשעיניה מביעות הכרת תודה:

– לא, אני מבטיחה אותך, דבר זה ינעם לי; נשב עוד מעט.

כך היו מוסיפים לשבת עד שעה מאֻחרת בלילה, כשהמבוא כבר ישן נרדם לו. אז היו אומרים „שלום" זה לזה; היא, אחרי שרָוח לה מעט, בפרקה מעליה את מקצת תלאותיה – והוא, מתוך הרגשה, שעל לבו העיק עתה משא חדש, נוסף על זה שנשא עד הנה.

בא יום היציאה מן הדירה. אור לאותו יום אחרו לשבת יותר מן הרגיל, מבלי הדלֵק נר בחדר. הם לא דברו זה לזה דבר. מפרק לפרק נאנחה לואיזה: הה, אלי! כריסטוף נסה להפנות את לבה לאלפי פרטים הנוגעים בעניני עקירת דירתם, שעמדה לפניהם ביום המחרת. היא לא הפצה ללכת למשכב – עד אשר הפציר בה מאד בדברי רכות, אבל הוא בעצמו, בעלותו אל חדרו, לא יכֹל לשכב אלא לאחרי זמן מרֻבה. הוא גחן על החלון ועינו התאמצה לחדור לתוך האפלה, להביט בפעם האחרונה על מחשכי הנהר הנוזל לרגלי הבית. הוא שמע את קול הרוח בין העצים הגבוהים אשר בגן מינה. השמים היו שחורים. אין עובר בחוצות. גשם קר החל לרדת. נסרו נסי־הרוח. בבית שכן – ילד בוכה. אֹפל הלילה רבץ בעצבות מדכאת על הארץ ועל הנפש. שעות, חצאי־שעות ורבעי־שעות חדגוָניות שקעו וירדו זו אחר זו בצלצול מרֻסק לתוך הדומיה העגומה, שהָבלטה עוד יותר על־ידי קול הגשם על הגגות והמרצפות.

לאחרונה, כשהחליט כריסטוף ללכת למשכב, ולבו וגופו דָוים, שמע את קול סגירת החלון מתחתיו. ובשכבו במטתו הרהר בעצב, מה קשה ואכזר הדבר, כשאנשים עניים מתקשרים אל העבר: להם אין זכות לרכוש להם עבר, כמו שיש לעשירים; אין להם בית – אין להם אף פנה אחת על־פני האדמה, אשר בה ימצאו מקלט בשביל זכרונותיהם: משוטם ועצבם, כל ימי חייהם זרויים על־פני רוח.

ביום המחרת העבירו את רהיטיהם הדלים אל דירתם החדשה, כשירד מטר סוחף. פישר, הכֹּרֵר הזקן, השאיל להם את עגלתו וסוסו הקטן, והוא בא בעצמו לדרוש בשלומם. אבל להעביר את כל כלי־ביתם לא יכלו, כי הדירה, שנכנסו אליה, היתה צרה הרבה יותר מדירתם הישנה. כריסטוף הֻכרח לדבר על לב אמו להשאיר על מקומם את החפצים הנושנים והמיֻתרים ביותר. הרבה עמל דרש ממנו דבר זה; כי אף החפצים היותר קלים היו רבי־ערך בשבילה; שלחן חגר, ספסל שבור – שום דבר לא חפצה לעזוב. נחוץ היה שפישר ישתמש באבטוריות שנתנה לו ידידותו עם סבא מקדמת דנא, ויצרף את קולו הזועף אל קולו של כריסטוף; ולא עוד, אלא שבהיותו איש טוב־לב ובהבינו את צערה הבטיח לשמור תחת ידו אחדים משברי־הכלים היקרים, עד שיבוא יום, שבו תוכל להוציאם ולאספם אל ביתה. רק אז נאותה להפרד מהם בלב שבור.

את שני האחים הודיעו מקֹדם על דבר עקירת הדירה! אך אֶרנסט בא אור לאותו יום והודיע, כי לא יוכל לבוא; ורודולף לא בא אלא לרגע אחד, בצהרים, ראה איך טוענים את הכלים על העגלות, השמיע עצות טובות אחדות והלך לו משם, כשפניו טרודים.

התהלוכה החלה מתנהלת ברחובות המרֻפשים. כריסטוף אחז במוסרות הסוס, שהיה מחליק על המרצפת החלקלקה. לואיזה, שהלכה על יד בנה, התאמצה להגן עליו מפני המטר שירד בלי הפוגות. קודרת היתה אחרי־כן הַכניסה לתוך המעון הטחוב, שהנגוהות החורים של הרקיע הנמוך עוד הרבו בו את העגמומית. לולא טוב־לבבם של בעלי ביתם, ודאי שלא היו יכולים לעמוד מפני היאוש שתקפם. העגלה הלכה לה, כלי־הבית נערמו בלי כל סדר בחדר – אבל כאשר נטה הערב, וכריסטוף ולואיזה ישבו להם, מבֹהלים ומטֹרפים, הוא על גבי קופסה והיא על גבי שק – שמעו פתאם שעול קל וצרוד על גבי

המדרגה: על דלתם דפק איש. נכנס אֵילר הזקן. הוא התנצל בנמוס על שהפריע את מנוחת שכניו היקרים, והוסיף לאמר, כי מקוה הוא, שהם יאותו לסעוד ארוחת־הערב במסִבּת משפחתו, כדי לחֹג את הנשף הראשון של בואם הנה למזל טוב. לואיזה, השקועה בעצבותה, נסתה לסרב. גם כריסטוף לא שמח ביותר על מסבת משפחה זו. אבל הזקן הפציר בם, וכריסטוף היה סבור, כי טוב לה ללואיזה שלא תבלה את הערב הראשון הזה בבית החדש ביחידות עם מחשבותיה, ויכריחה לעשות בקשתם של בעלי־הבית.

הם ירדו לדיוטה התחתונה. שם מצאו את כל בני המשפחה מסֻבּים יחד: הזקן, בתו, חתנו פוגל, נכדיו – בן ובת, שהיו צעירים מעט מכריסטוף. כֻּלם התרוצצו סביבם, ברכום לרגל בואם, שאלו אותם, אם עיפים הם, אם שבעים הם רצון מחדריהם, אם אין להם צֹרך באיזה דבר, הקיפום בחבילות של שאלות, שכריסטוף המבֻלבל לא הבין בהן אף מלה אחת – כי כֻּלם דברו בבת אחת. הארוחה כבר הֻגשה; הם ישבו אל השלחן, אך השאון נמשך עוד. אמליה, בתו של אילר, לקחה על עצמה ללמד את לואיזה על רגל אחת את כל התכונות המיֻחדות של המבוא, את מוצאיו ומבואיו, את מנהגי הבית והמעלות היתרות שבו, את השעה שבה עובר החולב, השעה שבה היא קמה משנתה, את בני האדם שהיו מספקים להם את המזונות השונים, ואת המחירים שהיתה משלמת. היא לא זזה ממנה עד שבארה לה את הכל בפרוטרוט. לואיזה, שהיתה אחוזת תנומה, השתדלה להֵרָאות כמתעניֶנת בדבריה; אבל ההערות שהתמלטו מפיה לפרקים הוכיחו, כי לא הבינה כלום, וגררו אחריהן מצדה של אמליה, מלבד קריאות של התרגזות, באור חדש מבתחלה. אילר, הלבלר הזקן, הרצה לפני כריסטוף את כל המכשולים העומדים בדרך הקריירה המוסיקאית. שכנתו של כריסטוף מן הצד השני, רוזה, בתה של אמליה. דברה מתחלת הסעודה, בלי הרף, ובחפזון נמרץ כל־כך, שלא היה לה פנאי לשאוף רוח; נשימתה היתה נפסקת באמצע הפרַזה, אך מיד היתה שבה ללהגה. פוגל הזועף התאונן על המאכלים. ומיד החלו בנדון זה וִכּוחים סוערים, אמליה, אילר והילדה

הפסיקו טיחתם, כדי להשתתף גם הם בוִכוח. אז החלה שקלא וטריא בלי קץ על השאלה, אם מלות הוא התבשיל יותר מדי צרכו או פחות מדי צרכו. כל אחד מהם היה גובה עדות מחברו, וכמובן לא נמצאו אף שנים שיתפַּוגו לדעה אחת. כל אחד לגלג על טעמו של חברו והיה סבור, שרק טעמו שלו בריא ונכון הוא. כך היו יכולים להמשיך וכוחים עד שיבוא אליהו.

אך לאחרונה השלימו כֻּלם ויחלו להתאונן יחד על צוק־העתים. בחבה רבה הביעו את השתתפותם בצערה של לואיזה ושל כריסטוף, ובמלים נוגעות עד הנפש הללו את התנהגותו של זה המלאה אֹמץ־רוח. בהנאה משֻׁנה הזכירו לא רק את צרות שכניהם בלבד, אלא אף צרותיהם עצמם ואת צרותיהם של ידידיהם ומכריהם, וכֻלם נמנו וגמרו, כי הצדיקים אמללים תמיד בעולם הזה, וכל הטוב לא נִתן אלא לרשעים ולבני בליעל. הם החליטו, כי החיים מלאים עצבות, כי לא יצלחו למאומה, כי נוח לו לאדם שימות, אלא שכך בלי ספק נגזר מלפני הקב"ה על האדם, שיחיה ויסבול, כי נטל עליו. מתוך שרעיונות אלו היו קרובים מאד ברוחם לפסימיות ששלטה בעת בכריסטוף, לכן החל משעה זו לכבד יותר את בעלי ביתו, ויעצום עיניו מראות את מגרעותיהם הקטנות.

בעלותו עם אמו אל החדר המלא אי־סדרים, הרגישו עצמם עצבים ויגעים, אבל לא כל־כך גלמודים ועזובים. וכריסטוף, שעיניו היו פקוחות באפלת הלילה ולא יכל לישון מפני עיפותו ומפני המולת הרחוב, בשמעו את שאון המרכבות הכבדות שהרעידו את הכתלים, ואת נחרת בני המשפחה שנרדמו בדיוטה התחתונה, נסה להוכיח לעצמו, כי אם גם מאֻשר לא יהיה, אבל לכל הפחות לא יהיה אמלל כל־כך בין האנשים הישרים האלה, שהם אמנם משעממים קצת, אבל הם סובלים אותן הצרות אשר יסבול גם הוא, וכנראה מבינים הם לרוחו, והוא סבור, כי גם הוא יבין אותם.

אבל לאחרונה, כאשר נרדם סוף סוף, הקיץ פתאם באֹפן אי־נעים, בעלות השחר, מפני קולות שכניו שפתחו כבר בוכוחים, ומפני חריקת הפומפי, שאיזו יד דחפה בחמה, בשביל להרביץ במים רבים את החצר ואת המדרגה.

יוסטוס אילר היה זקן קצר־קומה וגבן. עיניו היו עגומות ומתרוצצות בחוריהן תמיד, פניו אדֻמים, קמוטים ומלאים חטוטרות, לסתותיו מהֻסרות שִׁנַים, וזָקָן מדֻבלל היה לו, שלא פסק מצבוט אותו בכפיו. בהיותו אדם ישר עד מאד, נבון ומדקדק במדותיו, שוחר מוסר בכל נפשו, התקרב אל סבא קורבה גדולה. אמרו, כי דומה הוא לסבא, אמנם; גם הוא היה טייך לאותו הדור ונתחנך על פי אותן הדרכים עצמן; אלא שהיה חסר לו הבסיס הפיסי האיתן שהיה לי"ן מיכאל; כלומר, בהרבה ענינים היו השקפותיו מכֻוָנות להשקפותיו של י"ן מיכאל, – ובכל זאת לא היה דומה לו כלל; כי לא מן ההשקפות מתהוה אפיו של האדם, כי אם מתכונות מזגו. איזו שיהיו התחומים שהשכל קובע בין בני האדם, בין שהם ריאליים ובין שהם מלאכותיים – יש הפרש אחד גדול, המבדיל את האנושיות לשני מחנות; מחנה האנשים הבריאים בגופם, והאנשים שאינם בריאים; ואילר הזקן לא נמנה אל המחנה הראשון. דבריו על־אודות המוסר היו דומים לדברי סבא. אבל המוסר שלו לא היה אותו שהיה לסבא – כי חסרה לו קֻבתו המֻצקה, ריאתו, כח־החדוה שהיה מפכה בו. אצל אילר ואצל בני־ביתו היה הכל בנוי על־פי תבנית קמצנית ומצֻמצמת. ארבעים שנה שמש בתור פקיד, ועתה, אחרי שנתפטר ממשרתו, סבל מן העצבות שבחיי בטלה, הקשה כל־כך לנפש זקנים, שלא השכילו לאצר לעצמם, בשביל שנות חייהם האחרונות, אוצר של חיי־רוח פנימיים, כל ההרגלים שהיו נטועים בו מתחלה ואלה שרכש לו בחייו – כל דרכי אֻמנותו הטביעו עליו חותם של פחדנות ומרה שחורה, שחזרה והתגלתה במדה מרֻבה או מועטת בכל אחד מבניו.

פוגל חתנו, פקיד בלשכת הארמון, היה בן־חמשים, גבה־קומה וחסון, קֵרֵחַ כֻּלו, ומשקפים של זהב צמודים לו על רקותיו. פניו היו

יפים ורעננים למדי, אבל הוא חשב עצמו לחולה, וכן היה, בלי כל ספק, גם באמת. כמובן, לא היו בו כל אותן המחלות שהיה מיחס לעצמו; אבל מִשרתו הטפשית העכירה את רוחו, וישיבתו התמידית מוטטה את בריאות גופו. הוא היה מתמיד גדול, גם מדות טובות נמצאו בו, גם קצת תרבות היתה לו, אלא שהיה אחד מחללי החיים המחֻסרים־טעם של בני־דורנו, וגם הוא נפל ביד המרה־השחורה, כמו שנופלים בידה כמה פקידים אחרים, המרֻתקים אל לשכותיהם. זה היה אחד מאותם האמללים, המכֻנים בפי גתה „עצוב־רוח, בעל מרה שחורה" או — יונית „Ein trauriger urgriechischer Hypochondrist", שהמשורר היה חומל עליהם, אבל נזהר מלעמוד בארבע אַמות שלהם.

לא כדרכי זה ולא כדרכי זה היו דרכיה של אמליה. היא היתה אמיצה, קולנית, זריזה ואקטיבית, ולא היתה מתפעלת כלל מקינותיו של אישה: היא נִערה וזרזה אותו ביד חזקה. אבל שום כח לא יוכל לעמוד בפני השפעת החיים, ששני בני אדם חיים יחדו כל הימים. ואם אחד מן הזוג נירסטֶני הוא, אז רגלים לדבר, שבעבור שנים אחדות יהיו עצבניים גם שניהם, לשוא גערה אמליה באישה על־פי ההרגל או בשעת הצֹרך: עברו רגעים אחדים — והנה היא מרבה להתאונן על מצבו עוד יותר ממנו; ומתּוך שהיתה עוברת בלי כל הדרגה מגערות לתַאניות, לא היתה משפיעה עליו לטובה כלל, להפך, היא הגדילה עוד את מצוקתו, כי כל חוט־שערה היתה רואה כהר גבוה. סוף סוף, היתה מדכאת לגמרי לא רק את רוח פוגל האמלל, שהיה נבעת בראותו את המדה הנפרזה שקבלו תַאניותיה בצאתן מפיה, אלא שה־יתה מדכאת את כל האנשים סביבה וגם את עצמה. גם היא התרגלה להתאונן, מבלי כל יסוד, על בריאותה המְצֻקה, על בריאותם של אביה ושל בתה ושל בנה. דבר זה נעשה לה לִפנִיָה; סוף סוף, מתוך שהיתה מרבה לדבר בזה, נטה לבה להאמין בזה באמת. אף לנזלת קלה התיחסה באֹפן טרגי; כל מאורע ומאֹרע נעשה למקור דאגות חדשות. גם כשהיו הכל בריאים, היתה מענה עצמה במחשבות על־דבר המחלה העתידה לבוא. עם זה לא היה מצב בריאותם רע כל־עִקר: להפך, נדמה הדבר כאלו תלונות תמידיות אלו השפיעו

לטובה על בריאותם. כל אחד אכל, ישן ועבד כדרכו יום יום; וחיי המשפחה שטפו להם בלי מפריע. המרץ של אמליה לא הסתפק בזה, שהיא התרוצצה בבית מבקר עד ערב, עלה וירוד כל היום; נחוץ היה לה שהכל יהיו טרודים ובהולים סביבה; ולכן נשמע כל העת אך קול טלטול הכסאות, רחיצת הזגוגיות, שפשוף הרצפה, שאון קולות, שריקת צעדים, רעידות, – תנועה בלתי פוסקת.

שני הילדים, שהיו נדכאים תחת תגרת אבטוריות קולנית, שלא הניחה חפש לשום בריה, מצאו כנראה לנכון להכנע לה. הבן ליאונרד חנן בקלסתר פנים נאה, שלא הביע כלום, ובתנועות מדודות. בתה רוזה, היתה עלמה בלונדית, עינים יפות למדי היו לה, תכולות, נעימות ומלאות רֹך; ודאי שהיתה גם חֲנֶנֶת, ביחוד בשביל עורה הרענן והרֹך, וטוב-לב שהָטבע על פניה, – אלמלא חטמה הגס קצת והנטוע שלא במקומו, שהכעיר את פניה ועשה אותם למגֻשמים. היא היתה דומה לתמונת עלמה אחת של הולביין, הנמצאת במוזיאון בבזיליאה – בת ראש העיר מאיר, היושבת וידיה על ברכיה, עיניה משפלות, שערותיה הפרועות יורדות על שכמה, והיא נראית כנכלמה מהטמה המכֹער. אבל רוזה לא הצטערה על זה כלל, ולא נמנעה משום זה לפטפט מאין הפוגות. קולה החד נשמע בלי־הרף, כשהיא מספרת מעשיות, ונשימתה נפסקת לרגעים באמצע, כאלו מעולם לא תספיק לה השעה להגיד הכל; תמיד היא נרגשה ומבֹהלה, למרות התוכחות שספגה מפי אמה, מפי אביה וזקנה, שכעסו לא על זה שהיא מרבה לדבר, אלא על שמפריעה אותם מלדבר. כי אנשים מצֻינים אלה, טובים, ישרי לב ונאמנים – סלתה ושמנה של חברת האנשים הישרים – חֻננו במעט בכל המדות הטובות שבעולם; אלא שמדה אחת היתה חסרה להם, זו הנותנת לוית־חן לחיים – כשרון השתיקה.

כריסטוף היה עתה נוטה על־פי מצב־רוחו לסבלנות. צרותיו הכניעו את נפשו הסרבנית והפיגו את רתחנותו. אחרי שנודעה לו על־פי הנסיון הקרירות האכזרית של הנפשות המבריקות בגהוצן החיצוני, היה נכון להוקיר הרבה יותר את ערכם של בני־אדם ישרים המחסרים כל חן ומשעממים עד מות, אלא שהשקפותיהם על החיים מלאות כבד־ראש ועגמומית. כסבור היה, כי מתוך שהם חיים בלי חדוה, חיים הם גם בלי הונאה עצמית; ומכיון שהחליט כי אנשים מצינים הם, והדין נותן שימצאו חן בעיניו, לכן השתדל להוכיח לעצמו, כדרך אשכנזי אמתי, כי הם מוצאים חן בעיניו באמת. אבל חפצו לא הצליח בידו. כי חסרה לו לגמרי אותה האידיאליות האשכנזית הותרנית, הנבונה להעלים עיניה בכונה מכל מה שלא־נעים לראות, כדי שלא להשבית את מנוחת השקפותיה השאננית ואת נעם־החיים. להפך, דוקא כשהיה אוהב ביותר את האנשים, כשהיה חפץ לאהוב אותם בלב שלם, בלי כל צמצום והגבלה – אז היה מיטיב ביותר לראות את מומיהם. זה היה ישר־לב שהיה נטוע בו שלא מדעתו, צמאון כביר לאמת, והוא שגרם לו להביט בעין בוחנת ובקפדנות יתרה על כל אלה שהיו יקרים לו ביחוד. ולכן לא אחר מלהרגיש תרעֹמת כבושה על בעלי־ביתו. והם לא השתדלו כלל להסתיר את מגרעותיהם – להפך, מציגים היו ערֹם את כל המכֹער והקשה מנשוא שבאפים, וכל תכונותיהם הטובות נשארו סמויות מן העין. כך היה אומר כריסטוף לעצמו, מוכיח היה את עצמו על שהוא מוציא משפט מעֻקל עליהם והשתדל להסיח דעתו מרשמיו הראשונים ולגלות את המעלות המצֻינות שהיו צפונות בהם – ושהסתירו בזהירות יתרה כזו.

הוא נסה להכנס בשיחה עם יוסטוס איילר הזקן, שהיה שמח מאד על זה. הוא רחש לו בסתר לבו סמפטיה, בזכרו את זקנו אשר

אהב אותו ואשר הללו. אבל י'ן מיכאל טוב־הלב הצטין בתכונה מאֻשרת אחת, שלא נמצאה בכריסטוף; הוא ידע להשלות נפשו באילוזיות על־אודות ידידיו. וכריסטוף הבין את הדבר הזה. לשוא היה חוקר ודורש את אילר על־דבר הזכרונות שנשארו לו מזקנו. לא עלתה בידו לדלות מפיו אלא תמונה מטֻשטשת, כמעט קריקטורית, של י'ן מיכאל, וקטעי שיחה שלא היה בהם כל ענין. ספוריו של אילר היו מתחילים תמיד על־פי נוסח אחד, בלי שנוי כל שהוא.

– כפי שאמרתי לזקנך העלוב...

מלבד זה לא היה זוכר מאומה. הוא לא שמע אלא את הדברים שאמר בעצמו. יוכל היות, כי גם י'ן מיכאל לא שמע את דברי חברו; הידידות אינה על־פי רב אלא ברית, שאדם כורת עם חברו לשם נחת־רוח הדדית, בשביל לדבר על־אודות עצמו לפני רעהו. אבל י'ן מיכאל, לכל הפחות, בכל התענגו בתמימות על השיחה עצמה, היה לו עוד אוצר של חבה, שהיה נכון לבזבז על ימין ועל שמאל. הוא התענין בכל דבר, הצטער תמיד על שאינו בן חמש עשרה, על שעיניו לא תראינה את ההמצאות הנפלאות של הדורות הבאים ולא ישתתף במחשבותיהם. הוא חֻנן באותה התכונה יקרת־המציאות ביותר בחיים: רעננות הרגשות, ששנים רבות לא הפיגוה, סקרנות שהיתה מתחדשת לבקרים. אמנם חסר היה לו הכשרון להפוך תועלת מתכונתו זו. אבל כמה אנשים בעלי כשרון יכלו לקנא בו על זה: רב בני־האדם מתים בני עשרים ושלשים. משעברו גיל זה, אינם אלא הד־קול של נפשם: יתר שעותיהם עוברות עליהם בחקוי עצמם בשַנותם מיום ליום בנוסח שגור אחד את אשר אמרו, עשו או אהבו ב ה י ו ת ם עוד באמת; ומיום ליום נעשה חקוָים יותר אבטומטי יותר אי־טבעי וקופי.

הרבה זמן עבר מיום שהיה באילר הזקן דבר־מה – ומה שהיה אז גם־כן היה קל־ערך כל־כך, עד שהשריד שנשאר לו עתה היה דל מאד ומגֻחך קצת.

מלבד אֻמנותו הישנה וחיי ביתו, לא ידע ולא חפץ לדעת כלום. על כל דבר ודבר היו לו השקפות מן המוכן, שהיו ערוכות ושמורות אצלו

עוד מימי נעוריו. הוא התימר כמֻמחה בעניני אמנות; אבל מוקיר היה רק את האמנים הידועים והמפֻרסמים מכבר, ועל־אודותם היה מדבר תמיד בנוסח מליצי ידוע; וכל האחרים היו כאין וכאפס בעיניו. כשהיו מדברים על־אודות אמני דורנו, לא היה חפץ לשמוע והיה מטה את השיחה לענינים אחרים. אומר היה, כי את המוסיקה הוא אוהב אהבת־נפש, והיה מבקש מאת כריסטוף לנגן לפניו; אבל כאשר נאות לו כריסטוף, שהאמין לו פעמים אחדות, ופתח בנגון, מיד היה הזקן מתחיל לשוחח בקול רם עם כלתו, כאלו המוסיקה הכפילה את התענינותו בכל דבר ודבר, אך לא במוסיקה עצמה. כריסטוף התרעם והיה קם ממקומו באמצע הקטע. — איש לא התגיש בזה. רק שלש או ארבע אַריות ישנות, — קצתן יפות מאד וקצתן גרועות מאד, כֻּלן קדושות במדה שוה בעינו אילה, — הן היו זוכות לדומיה יחוסית ולתהלה מֻחלטת. משפתחו בצלילים הראשונים מיד היתה התפעלות תוקפת את הזקן, ודמעות נוצצו בעיניו, לא מפני העֹנג ששבע עכשיו, אלא מפני שהעלה על לבו את העֹנג שהשביעוהו לפנים. סוף סוף היו נגונים אלה לכריסטוף לתועבה, אף שאחדים מהם, כמו „אדילַאידה" של בטהובן היו יקרים לו; הזקן היה עונה אחריו בלחש את החרוזים הראשונים ולא נמנע מלחוות דעתו, כי „זו היא מוסיקה כהלכה", להבדיל מאותה המוסיקה המודרנית, ימח שמה, שאין בה שום נעימה". האמת נִתנה להאמר, כי את זו לא ידע כל־עִקר.

חתנו, שהיה בעל השכלה יותר ממנו, ידע את הרוחות המנשבות בעולם האמנות החדשה. אבל דבר זה השפיע עוד לרעה עליו, כי לתוך משפטיו היה מכניס תמיד רוח של בטול. גם טעם וגם תבונה לא חסרו לו; אבל קשה היה לו להשלים עם הרעיון, כי יש בדורו איש הראוי להערצה. ולכן, ודאי שהיה מבטל כעפרא דארעא גם את מוצרט ובטהובן, אלו היו הללו חיים בדורו, והיה מודה בערכו של וגנר או ריכרד שטרויס, אלו זכו הם למות לפני מאה שנה. על־פי הלך־רוחו העצוב לא יכל להאמין, כי יש בדורו אנשים גדולים; מחשבה זו לא מצאה חן בעיניו. מתוך שחרה לו על חייו שעלו בתֹהו, השתדל להוכיח לעצמו, כי אצל כל בני־דורו עברו בהבל. והאנשים, שדעתם

היתה אחרת מדעתו ושהיו חולקים על דבריו, היו בעיניו כטפשים או כשקרנים.

ולכן היה מדבר על כל אדם מפּרסם שבדורו אך בהתול מר. ומכיון שלא היה טפש כלל, לכן השכיל לגלות בסקירה הראשונה את מקומות התורפה והצדדים המגוחכים שבכל אדם. כל שם חדש היה מעורר בו חשד, ועוד טרם ידע אותו היה כבר נוטה למתוח בקרת עליו — מפני שלא ידע אותו. אם היה רוחש חבה לכריסטוף, אין זאת אלא מפני שהיה סבור, כי ילד מיזנטרופי זה חושב כמוהו, כי החיים הם ענין רע, ומלבד זה מחֻסר כשרון הוא. שום דבר אינו מקרב כל־כך נשמות פעוטות, עצבות ונרגזות, כהרגשת חֹסר־אונים המשֻתף שלהן. ולהפך, שום דבר אינו מעורר כל־כך את כח־החיים והבריאות בבריאים באנשים שנוצרו לחיות, כמגע עם פסימיות אוילית זו של אנשים קטני־מוח וחולניים, הכופרים באשרם של אחרים, מפני שבעצמם אינם מאֻשרים. כריסטוף היה יכול לשמש מופת חי לאמתותו של כלל זה: כי הלא מחשבות קודרות אלו היו קרובות לרוחו; ובכל זאת התפלא בעצמו, כי בשמעו אותן יוצאות מפי פוגל לא היה מכירן עוד. יתר על־כן — הן היו אז שנואות עליו, הן היו מעליבות אותו.

עוד יותר הרגיזו אותו הליכותיה של אמליה. לאמתו של הדבר, הלא אשה כשרה זו היתה מקַימת באֹפן מעשי את התורה שהורה כריסטוף בדבר חובותיו של האדם, פתגם זה על־דבר „החובה" היה שגור בפיה, והיתה חוזרת עליו מדי פעם בפעם, עובדת היתה בלי מרגוע ודרשה שכל אחד יעבוד כמוה. אבל בעבודתה לא שמה לה למטרה להמציא אֹשר לה או לאחרים. להפך, אפשר היה לחשוב, כי עִקר חפצה היה — להיות לטֹרח לכל בני־האדם ולמרר את החיים בכל האפשר, כדי לקדשם באֹפן זה. שום דבר לא יכל לבטלה אף רגע מעבודת־קדש זו של משק־הבית, אותו המוסד הקדוש, התופס אצל כמה נשים את מקומן של כל יתר החובות המוסריות או הצבוריות. אִלו לא כונה את היום או את השעה הנכונה, שבה היתה צריכה לטאטא את הרצפה, לרחוץ את הזגוגיות, לצחצח את כפות המנעול, לנער את השטיחים, לגרור את הכסאות, השלחנות ואת הארונות —

ודאי שהיתה חושבת עצמה לאובדת לנצח. היא כאלו התהדרה בעבודתה; אפשר היה לחשוב, כי כל כבודה תלוי בעבודתה זו. וכלום אין הרבה נשים מגנות או חושבות להגן על כבודן באותו הדרך עצמו? גם זהו מן כלי־בית שהן חיבות לשמור על צחצותו ההיצוני – מן רצפה מגהצה היטב, קרה, קשה – וחלקלקה.

גם עבודתה זו לא היתה מצהילה פניה של מרת פוגל. היא עסקה בהתמרמרות בכל הפרטים הקלים של משק־הבית, כאלו מקימת היא מצוה שהטיל עליה הבורא. היא לעגה לכל אלה שלא הלכו בדרכיה, שהיו נתים לפרקים מעמלם, או שידעו להנות קצת מן החיים ברוח שבין עבודה לעבודה. היא רדפה אחרי לואיזה והשיגה אותה בחדרה, כשהיא מפסיקה עבודתה מפרק לפרק, יושבת לה ושוקעת בהזיותיה. לואיזה נאנחה, אבל נכנעה לה בבת־צחוק של מבוכה ושבה לעבודתה. לאשרה, לא ידע כריסטוף מאומה מכל הנעשה! אמליה היתה מחכה עד שילך לו, ואז היתה מתפרצת לתוך חדרם. עליו לא היתה מתנפלת באופן ישר – הוא לא יכל נשוא דבר כזה. הוא הרגיש, כי שנאה כבושה אליה מתלקחת בלבו. אך יותר מכל לא יכל סלוח לה את השאון שהיתה מעוררת, שאון זה היה מקניטו. כולא היה עצמו בחדרו – חדר קטן ועמק הפינה אל החצר, ואת החלון סגר יפה יפה, למרות חסר האויר, כדי שלא לשמוע את ההמולה והתנועה שבבית – אבל מקלט מפני השאון לא יכל למצא. שלא מרצונו היתה אזנו קולטת, בשימת־לב נרגזה, כל רחש קל שהגיע מלמטה: וכשהיה חוזר ונשמע, אחרי דומית רגע, קולה הנורא של אשה זו, שהיה בוקע ועולה בעד כל המחיצות – היתה חמה עזה תוקפת אותו: צועק היה, בועט ברגליו, ממטיר בעד הרצפה המון חרפות; אבל קולו אבד בשאון הכללי, ולא היו מרגישים בו כלל: חושבים היו, כי מחבר הוא מנגינות, והוא שלח את מרת פוגל באותה שעה לכל הרוחות והשדים שבעולם; הוא חדל מלרחוש לה כל רגש של יראת הכבוד. נדמה לו, כי אשה שוטה קלה שבקלות, אם אך יודעת היא לשתוק – היתה טובה בעיניו מן החכמה, היושר, מכל המדות הטובות שבעולם, אם אך קולניות הן יתר מדי.

השנאה שהרגיש לשאון קרבה אותו אל ליאונרד. עלם זה לבדו נשאר שוקט בין ההמולה הכללית; מעולם לא היה מרים קולו אף רגע, דבורו היה בנחת ובנמוסיות, בוחר היה לו לשון יפה ולא היה נחפז כלל. אמליה הרותחת קצרה רוחה מלחכות עד שיגמור דבריו; הכל התאוננו על אטיותו, והוא לא התפעל כלל על זה – שום דבר לא היה מעביר את מנוחתו השאננה. כריסטוף הרגיש, כי הנער מושך את לבו, ביחוד אחרי שנודע לו, כי מתעתד הוא להיות לכהן; ידיעה זו עוררה את סקרנותו.

כריסטוף נמצא אז ביחס אל הדת במצב משנה; הוא לא ידע בעצמו, באיזה מצב הוא נמצא. מעולם לא היה לו פנאי לחשוב בכבד־ראש בענין זה. חסרה לו ההשכלה הדרושה לכך, ויותר מדי היה שקוע בתלאות החיים בכדי שיוכל לנתח את נפשו ולקבוע סדר בדעותיו. מתוך שהיה רתחן ומתלהב, היה עובר מקצוניות אחת לחברתה, מאמונה שלמה לכפירה גמורה, מבלי בדוק, אם הוא באחדות עם עצמו או לא. בשעה שהיה מאשר לא היה חושב על־אודות אלהים, אבל נוטה היה להאמין בו; ובשעה שהיה אמלל היה חושב על־אודותיו, אבל אמונתו היתה רפויה אז; אי אפשר היה לו לציר לעצמו, שמפי עליון תצא רעה ועמל. ובכלל, שאלות חמורות אלו לא הרבו להעסיק אותו. לאמתו של דבר, הוא היה יותר מדי מאמין, שיהרהר על־אודות אלהים. הוא התהלך את האלהים, אלהים היה שוכן בו, ולכן לא הרגיש צרך להאמין בו. טובה האמונה לנפשות חלשים, שחייהם הקודרים התישו כחם. המה יערגו לאלהים, בצמח ישאף אל שמש, ההולך למות מתאחז בחיים בכל שארית כחותיו; אך האיש הנושא בקרבו את השמש ואת החיים – למה זה ילך לבקשם מחוצה לו?

אלו היה כריסטוף חי לבדו, אפשר שלא היה מתעסק מעולם בשאלות אלו; אבל החובות שהטילו עליו חיי החברה הכריחוהו להפנות מחשבתו לשאלות בטלות וילדותיות אלו, התופסות מקום חשוב יותר־מדי בעולם, וכל אדם חיב לבוא לידי החלטה ביחוסיו אליהן, מפני שהוא נתקל בהן על כל צעד וצעד. כאלו לא יעמדו לפני נפש בריאה ונדיבה, המלאה שפעת כח ואהבה, אלפי דברים הרבה יותר חשובים ונחוצים מן השאלה הריקה, אם יש אלהים או אין! אלו לא היו דורשים אלא אמונה באלהים סתם — עוד לא היה הדבר רע ביותר. אבל הלא נחוץ להאמין דוקא באלהים פלוני, בעל שעור־קומה ידוע וצורה וגון מסֻימים, בן גזע פלוני! אבל דבר זה לא עלה כלל על דעתו של כריסטוף. ישו לא תפס כמעט כל מקום במוחו; ולא מפני שלא אהב אותו; כשחשב על־אודותיו, היה אוהב אותו; אבל מעולם לא היה חושב עליו. לפעמים היה מאשים עצמו על זה, מצטער היה על זה ולא הבין, מדוע לא ירבה להתענין בו. יחד עם זה היה מקַים את המצוות המעשיות; כל בני־ביתו היו אדוקים. זקנו היה קורא כל היום בביבליאה, גם הוא היה מבקר בתדירות את בית־התפלה, ובמובן ידוע היה מכַהן שם, כי מנגן היה בעוגב בשעת התפלה. חובתו זו היה ממלא באמונה ובלב שלם. אבל אלו שאל אותו איש בצאתו מבית התפלה, במה היה מהרהר שם, ודאי שהיה בא לידי מבוכה. הוא החל לקרֹא בכתבי הקדש, כדי לברר לעצמו את רעיונותיו; הם ענינו אותו, גם השביעוהו ענג, אבל פשוט מפני שהיו ספרים יפים ומענינים, שלא נבדלו הרבה מספרים אחרים, אשר לא יעלה על לב איש לחשב אותם לקדושים. האמת נִתנה להאמר, כי אם חש סטפטיה לישו, הרי עוד יותר חבה רחש לבטהובן. וכשהיה מנגן בעוגב בסן־מרטין, או כשהיה מלוה בנגינתו את התפלה ביום א', היה מתענין בנגינה יותר מאשר בתפלה, ובימים שהמקהלה נגנה את בַך היה יותר דתי מאשר בימים שנגנה את מנדלסון, קצת צרמוניות עוררו בו התלהבות והתפעלות. אבל אם זו היתה אהבה לאלהים או לא היתה כאן אלא אהבה למוסיקה, כמו שאמר לו כהן אחד, בדרך הלצה, מבלי העלות על לבו, כמה מבוכה תעורר

הלצתו בלב הנער?! איש אחר תחתיו לא היה שם לב על זה כלל, ולא היה משנה את דרכי חייו אף כל שהוא. (כמה אנשים משלימים עם זה, שמחשבותיהם אינן מהוֹרהֹרת להם לעצמם!) אבל כריסטוף להוָתו, היה נגוע בצמאון כביר לאמת, שהרעיל מנוחתו ועורר בו אלפי ספקות והרהורים. ומיום שהתגנב הספק ללבו, לא יכֹל עוד להשתחרר ממנו אף רגע. הוא ענה את עצמו בשאלות שונות, נדמה לו, כי הוא מתנהג בלב ולב. המאמין הוא, או אין הוא מאמין? האמצעים החמריים לפתור שאלה זו בעזרת כחותיו, והרוחניים לפתור בעצמו שאלה זו, חסרו לו (לזה דרושים השכלה ופנאי). והלא בכל־זאת נחוץ היה למצא לה פתרון, אם לא חפץ להתלבש באדישות או בצביעות; והוא לא היה מסֻגל כלל על־פי טבעו לבחור באחת משתי דרכים אלו.

אז נסה לחקור בבַישנות פחדנית את לב האנשים אשר מסביב לו. הם נראו כבטוחים במעשיהם, וכריסטוף השתוקק לדעת, על מה מיֻסד בטחונם; אבל הדבר לא עלה בידו. אף פעם לא ענו לו תשובה ברורה — תמיד היו משיבים בעקיפין. אחדים חשבו אותו ליהיר, ואמרו לו, כי בענינים אלה אסור להתוַכח, כי אלפי אנשים חכמים וטובים ממנו האמינו ולא העֵזו להטיל ספק בזה, וגם הוא צריך ללכת בדרכיהם. אחדים העמידו פנים זועפים, כאלו בשאלה שערך אליהם נמצא עלבון פרטי בשבילם. ואפשר כי דוקא אלו לא היו הבטוחים והשלוים באמונתם ביותר. אחרים הניעו כתף ואמרו לו בבת־צחוק: „מילא! אם לא יועיל, לא יזיק". ובת־צחוקם כאלו התכַונה: „וכל כך נעים בחיים להיות מאמין". לבני־אדם אלה היה כריסטוף בז בכל לבו ונפשו.

הוא חשב להשתחרר מהרהוריו, בגלותו אותם לכֹמר — אבל תקותו זו נכזבה. אי־אפשר היה להתוכח אתו כראוי. כמה שהיה איש־שיחתו דברן, אבל בכל־זאת היה מרמז לו באֹפן מנֻמס, כי אין כל שויון בינו ובין כריסטוף, כאלו כבר נגמר ביניהם מראש, כי יתרון רוחו וצדקתו הוא הם למעלה מכל ספק, וכי הוכוח שביניהם לא יוכל לעבור את אותם הגבולים, אשר הואיל הוא לקבוע לו, אם אין כריסטוף חפץ לצאת מגדר הנמוס; ככה נהפך הוכוח למשחק־דברים

מנמס ותמים. אם חפץ כריסטוף לפסות על תחום זה ולערוך שאלות, שלא היו לפי רוחו של האדם החשוב הזה, אז היה הלז נחלץ מן המצר על־ידי בת־צחוק של פַּטרון, בציטַטות רומיות אחדות ועצה טובה של אב רחמן — להתפלל, להתפלל לאלהים, שהוא בחסדיו יגיה את אֹפל ספקותיו. אחרי גמר השיחה יצא כריסטוף נעלב ונדכא מפני יהירות מגֹהצה זו. אם צדק במשפטו או לא — אבל מן היום ההוא והלאה לא חפץ בעד כל מחיר לבקש עזרה מכהן. אמנם, מודה היה בלבו, כי אנשים אלה עולים עליו בשכלם ובתאר הכהונה שלהם. אבל בשעת וכוח אין עליונים ותחתונים, אין תארי־כבוד ויתרון שָׁנים ושֵׁם מפֻרסם — רק האמת לבדה יש לה ערך, ולפניה כל בני־האדם שוים.

ולכן היה כריסטוף מאֻשר, במצאו לו נער בן־גילו שהאמין באלהים; והלא הוא בעצמו לא בקש אלא דבר אחד — אמונה. נדמה לו, כי מפי ליאונרד ילמד נמוקים מְצקים, ליסד עליהם אמונתו. הוא החל להתקרב אל ליאונרד. ולהכנס אתו בדברים. הלה היה משיב לו בנעימות, כדרכו תמיד, אבל בלי התלהבות — הוא לא נתן כל ערך לזה. ומתוך שאי־אפשר היה בביתם להכנס בשיחה מְמֻשכה, מבלי שאמליה או הזקן יפסיקום בכל רגע, לכן הציע כריסטוף לצאת לטיול בערב, אחרי הארוחה. ליאונרד היה יותר מדי מְנֻמס בכדי שיסרב, אף שבחפץ לב היה מונע את עצמו מן הטיול; כי מתוך עצלות רוחו היה ירא מפני ההליכה, מפני השיחה ומכל דבר שדרש ממנו מאמצי־כח.

כריסטוף בוש מגשת תֵּכף־ומיד אל עצם הענין. אחרי שפתח בשתים שלש פרזות בלתי־חרוצות בענינים של מה־בכך, עבר בהפתעה גסה קצת אל השאלה, שהיתה כל־כך השובה בשבילו. הוא שאל את ליאונרד, אם באמת יש את נפשו להיות לכהן, ואם הוא עושה את הדבר הזה לרצונו ולהנאתו. ליאונרד נבוך והעיף בו מבט דואג. אבל כאשר נוכח, כי כל מזמות רעות אין בלבו של כריסטוף, שקט וירגע.

— כן, — ענה הוא, — וכי איך אפשר אחרת?

— אה, — אמר כריסטוף, — ובכן, הנך מאֻשר?

אזנו של ליאונרד תפסה בקולו של כריסטוף נדנוד של קנאה;

דבר זה היה נעים לו מאד. מיד שנה את הליכותיו, התלהב, ופניו הצהילו.

— כן, — ענה, אני מאֻשר.

הוא היה כֻלו מזהיר.

— מה אתה עושה לצֹרך זה? — שאל כריסטוף.

בטרם יענה, הציע ליאונרד לשבת על אצטבא שוקטה, במסדרון המנזר של סן־מרטין, משם נראה לעיניהם קצה הככר הנטוע עצי שִטים; הלאה השתרעה העיר עם השדה העטוף ערפלי־ערב. לרגלי הגבעה שטף הריגוס. בית־עלמין עתיק ועזוב, שקבריו טבעו בין גלי־דשא, נרדם על ידם, מאחרי שבכתו הסגורה.

ליאונרד פתח פיו. הוא דִבר, ועיניו הבריקו מתוך קורת־רוח — ומה טוב ונעים לאדם להמלט מתחת תגרת יד החיים, למצוא מקום מקלט ומחסה, אשר בסתרו יתלונן כל הימים! כריסטוף, שפצעי־חייו שקבל זה לא כבר עוד כאבו לו, הבין היטב שאיפה זו למנוחה ולשכחה; אבל בכל־זאת היה לבו מהסס קצת על זה, והוא שאל מתוך אנחה:

— ובכל זאת, האם לא קשה לך להנזר לגמרי מן החיים?

— הה, — אמר במנוחה. — על מה יש כאן להצטער? האם אין החיים קודרים ומלאים כעור?

— יש בהם גם דברים יפים, — אמר כריסטוף, בהסתכלו בערב היפה.

— יש גם דברים יפים אחדים, אך מעטים הם.

— גם המעט הזה הוא רב בשבילי.

— כן, זהו חשבון פשוט. מצד אחד לפניך מעט טובה והרבה רעה; מן הצד השני — בעולם הזה לא יהיה לך לא טובה ולא רעה; ובעולם הבא — אֹשר בלי־מצרים. היש כאן מקום לפקפוק?

אריתמטיקה זו לא היתה לפי רוחו של כריסטוף. חיים אֶקונומיים כאלה נדמו לו דלים וזעומים, ובכל זאת השתדל להוכיח לעצמו, כי יש רות תבונה בדברים אלה.

— ובכן, — שאל בקצת התול, — האם אינך חושש כלל, שמא יסיתך יצרך להנות בשעה קלה מתענוגי העולם הזה?

— איזו שטות! כשהאדם יודע, כי כאן אך שעה אחת לפניו — ושם, אחרי כן, חיי נצח עומדים לפניו?

— ובכן הנך בטוח בנצחיות זו!

— בודאי.

כריסטוף החל להציע לפניו שאלות. הוא הרגיש בקרבו תקוה רוחשת. ומה, אם סוף־סוף יביא לו ליאונרד מופתים הותכים, שיעוררו גם אותו להאמין? בכמה התלהבות היה מסתלק מכל חיי העולם הזה, והיה מתמכר כֻּלּוֹ לעבוד את האלהים!

בראשונה התגאה ליאונרד בתפקיד של מטיף אמונה, שנפל בחלקו. ובהיותו בטוח, כי ספקותיו של כריסטוף אינם אלא לפנים, וכי בנמוסיות ובדרך ארץ יסוגו אחור תכף לטענותיו ונמוקיו הראשונים, קרא לעזרתו את כתבי הקדש, את האיבַנגליון, את הנסים, את המסורה. אבל פניו קדרו קצת, כשהפסיק כריסטוף את דבריו ואמר לו, כי הוא משיב בשאלה על שאלה, כי אין הוא דורש ממנו להרצות לפניו את הדברים שהם הם שרש ספקותיו, אלא הוא שואל ממנו דרכים לפתור אותם. אז נוכח ליאונרד, כי מחלתו של כריסטוף אנושה הרבה יותר מאשר חשב, כי מתעקש הוא ואינו חפץ להאמין, אלא אם־כן יאמת דבריו בהַקשים שכליים. ובכל זאת חשב, כי כריסטוף אך מתחפש לאפיקורס (הוא לא צִיר לעצמו כי אפשר לאדם להיות באמת כופר). ולכן לא התיאש מתוחלתו, אלא בקש לו משען בהשכלה שמקרוב באה לו — בידיעות שרכש לו בבית הספר. הוא הרצה לפניו בלי סדר, כמו ששמע מרבותיו ולא על פי חכמתו הוא, את ההקשים הממטפיסיים המוכיחים את מציאות האל ואת השארת הנפש. כריסטוף התרכז כֻּלּוֹ, מצחו היה קמוט מרֹב שימת־לבו; הוא התענה בחשאי, בהקשיבו לו; הוא בקש ממנו לחזור עוד פעם על דבריו, השתדל בעמל רב לחדור אל תכנם, לקלוט את תמציתם ולהבין את החבור ההגיוני של המחשבות. אך פתאם פקעה סבלנותו ויאמר, כי חברו לועג עליו, כי כל אלה — פלפולי הבל הם, בדיחותיהן של מנעימי־מלל, הבודים להם מלים ומשתעשעים אחרי כן להאמין, כי לא מלים, כי אם דברים של ממש בידיהם. ליאונרד נעלב ויתלה באילן גדול — באבטוריות של

המחברים, שמספריהם שאב את מופתיו. כריסטוף הניע כתף ויתקצף ויקלל ויאמר, כי אם אינם משחקי קומדיה, הרי הם בוודאי כתבנים־רמאים, והוא דורש ממנו הוכחות אחרות.

כאשר נודע לליאונרד, לרוב בהלתו, כי אין רפואה למחלתו של כריסטוף, חדל מהתענין בו. הוא נזכר, כי זה כבר יעצו לו לבל יאבד זמנו לבטלה בוכוחים עם האפיקורסים — לכל הפחות כשהם עומדים במרדם ומסרבים להאמין, כי עליו לחשוש, שמא יבלע גם לנפשו, מבלי הביא תועלת לחברו. מוטב שיעזוב את האמלל לרצונו של הבורא — הוא בעצמו יאיר שכלו, אם כך נגזר עליו. ואם לאו — מי זה יעז לפרות את רצון האלהים! ולכן לא השתדל כלל להמשיך את הוכוח והסתפק בזה, שאמר בנעימות, כי ברגע זה אין לכריסטוף כל תקנה, ושום טענות ומופתים לא יועילו לו להאיר דרכו, מאחר שהוא מעלים עיניו ממנה בכונה; עליו להתפלל, לצפות לחסדי עליון, כי רק מהם תצמח ארוכתו; צריך הוא לשאוף אליהם, צריך שיחפוץ בהם — ואז יאמין.

לחפוץ! חשב כריסטוף במרירות. ובכן — יש אלהים, מפני שאני חפץ שיהיה; ובכן — אין מות בעולם, מפני שנעים לי לכפור בו... כמה קלים החיים לאותם שאינם מרגישים צרך לראות את האמת כמו שהיא, לאלה שיש להם כשרון לראות בהם כמשאלות לבם, לרקם להם חלומות מתוקים ולישן בהם את נפשם ברכרוכית! לא! כריסטוף היה בטוח, כי בקהלם לא תחד נפשו לעולם...

ליאונרד הוסיף לדבר, הוא עבר עתה אל נושא אחר, שהיה חביב עליו ביותר: אל הקסם המיחד שיש בחיי־פרישות. ומכיון שעמד על קרקע מצק זה, בטוח היה, כי לא ימעדו קרסוליו. בקולו החדגוני שרעד מרגש ענג, מנה את כל התענוגים של החיים עם האלהים, כשאדם חי מחוץ לעולם הזה, מעל לעולם הזה, הרחק מן השאון (כשהיה מדבר על־אודות השאון, היתה נעימה של שנאה מרגשת פתאם בקולו; הוא שנא אותה במעט באותה המדה ששנא אותו כריסטוף), הרחק מכל מעשי־אלמות, מלעג השאננים, מן הצרות המתחדשות על האדם בכל יום. יושב לו האדם בקנו החם והבטוח של האמונה, וּמשם יביט

בשלוה על מצוקות העולם הזר והרחוק ממנו. כריסטוף, בשמעו את דבריו, הבין כרגע את האנכיות שבאמונה זו – ליאונרד הרגיש בזה, ומהר לבאר דבריו: חיי פרישות – אין זאת אומרת חיים של בטלה; להפך, גדולות הפעולות שהאדם פועל בתפלתו מאשר במעשי־ידיו; אלמלא כחה של תפלה, כלום יכל העולם להתקים? האדם מתפלל בעד חבריו, מעמים על עצמ את העברות שלהם ומעניק להם מזכיותיו; הוא נכנס להעתיר בעד בני־האדם לפני כסא הכבוד.

כריסטוף הקשיב לו מבלי דבר דבר, ורגש האיבה שלו הלך וגדל מרגע לרגע. הוא הרגיש את כל הצביעות שבפרישותו של ליאונרד, אבל הוא לא נואל לדון מן הפרט על הכלל וליחס צביעות זו לכל המאמינים. הוא ידע היטב, כי אצל מתי־מספר באה פרישות זו מתוך אי־היכלת לחיות, מתוך יאוש נורא, הגורם לאדם לבקש מפלט במות – כי אצל קצת בני־אדם היא באה מתוך דבקות נלהבה (כמה זמן היא בוערת?). אך אצל הרב אין כאן אלא חשבון קר של בני־אדם, ששלותם יקרה להם מאשרם של אחרים ומן האמת עצמה. ובשעה שכונותיהם מתגלות ללב טהור ואמתי – כמה צער יסבול בראותו את חלול אידיאליו לעיניו!

ליאונרד, שהרגיש עצמו מאֻשר, ספר עתה על־אודות היֹפי וההרמוניה שהאדם מוצא בעולם, כשהוא מסתכל בו משובך אלהי זה: למטה הכל קודר, הכל מלא עמל ואון; וכשאתה צופה בהם מלמעלה – הכל נעשה ברור, הכל מלא אורה וסדרים. העולם ידמה בעיניך למכונת שעון, שסדרוה באֹפן מצֻין...

כריסטוף הקשיב לו עתה אך בפזור־הנפש. הוא שאל את עצמו: „המאמין הוא, או אך כבור הוא, שהוא מאמין?" אבל אמונתו עצמו, הצמאון הכביר לאמונה שבער בו, לא התרופפו עוד. הן לא יוכלו קטנות המוח וטענות קלושות של שוטה כליאונרד לגרום להן נזק.

הלילה נטה על העיר; האצטבה שישבו עליה היתה שקועה באפלה; הכוכבים העלו את נרותיהם; ערפל חִור עלה מן הנהר; חרגולים צרצרו תחת אילנות בית־העלמין. הפעמונים החלו לצלצל. בראשונה פתח האחד בקול חד ובודד, כצפור קובלת, כאלו הוא פונה

בשאלה לטמים. אחרי־כן בא השני, בקול משפל כשעור טֶרציה, וילוה גם הוא אל הקובלנה שלו. אליהם נספח האחרון, עב־הקול, בצלצול קוינטה, כאלו שולח הוא תשובה לפעמונים הראשונים. שלשת הקולות התמזגו יחד, ומתחת למגדלות היה זה מעין זמזום של כוֶרת ענקית. האויר והלב רעדו. כריסטוף עצר נשימתו; הוא חשב כמה דלה היא זמרת המנגנים בהשוות לאוקיָנוס זה של זמרה, אשר בו יתנו קולם אלפי יצורים; זו היא פוינה של בר, עולם חפשי של צלילים, לעֻמת עולם הזמרה הביתית, שהובאה במדה ונרשמה בקטלוגים ונקראה בשמות ע"י השכל הקר. עתה טָבע באין־סופיות מצלצלת זו, שאין לה חופים ותכלית...

וכאשר נדם הרתש הכביר ואחרוני הצלילים נגוזו ונעלמו באויר — אז הקיץ כריסטוף מהזיותיו. הוא הביט סביבו — ויבעת. הוא לא יכל להכיר מאומה. הכל נשתנה מסביב לו, הכל נשתנה בקרבו. אלהים לא היה עוד.

גם אבדן האמונה, כמו האמונה, באה לפעמים באור מבריק, כמין התגלות פתאומית. השכל לא מעלה ולא מוריד כאן; לפעמים מספיק לזה איזה משהו — מלה אחת, שתיקה, או צלצול פעמון. האדם מטַיל לו והוזה — והנה פתאם, בהֶסח־הדעת, הכל מתמוטט בקרבו. האדם מביט סביבותיו — והנה אך עיי־מפלה. הוא נשאר גלמוד; אין הוא מאמין עוד.

כריסטוף נבהל ולא יכל להבין, מדוע ואיך התחולל בו הדבר. דומה היה לנהר באביב, שהתפרץ מכבלי הקרח והוא סוחף הכל...

קולו של ליאונרד עוד הוסיף להשמע, יותר הדגוָני ומשעמם מקול הצרצר. כריסטוף הדל מהקשיב לו. הלילה כבר פרש ממשלתו על הארץ. ליאונרד חדל לדבר. קפאונו של כריסטוף התמיה אותו, והשעה המאֻחרת הדאיגה אותו, ולכן הציע לשוב הביתה. כריסטוף לא ענה כלום. ליאונרד אחז בזרועו. כריסטוף התחלחל ויַבט על ליאונרד בעינים תועות.

— כריסטוף, עלינו לחזור הביתה, — אמר ליאונרד.

— לך לעזאזל! — קרא כריסטוף בחמה.

הה, אֵלִי! כריסטוף, וכי מה עשיתי לך? – שאל ליאונרד, נבעת ונפחד.

כריסטוף שב למנוחתו.

– כן, צדקת, חביבי, – אמר, וקולו נתרכך. – לא ידעתי מה אמרתי. לֵך לאלהי, לאלהים תלך!

הוא נשאר בדד, לבו היה מלא תוגה.

– הה, אֵלִי, אֵלִי, – קרא ויכַוֵּץ ידיו, וירם ראשו בהתרגשות למול השמים השחורים. מדוע זה חדלתי להאמין? מדוע לא אוכל להאמין עוד? מה זה היה לי?

אי־ההתאם בין החרבן הגמור של אמונתו ובין השיחה הקלה, שהיתה לו עם ליאונרד, היה גדול ובולט יותר מדי; ברור היה, כי לא שיחה זו החריבה את אמונתו כמו שאי־אפשר היה לבאר בתלונותיה של אמליה ובצדדים המגֻחכים שבבעלי־ביתו את המהפכה שהתחוללה זה ימים אחדים בהתלטותיו המוסריות. אלו היו רק אמתלאות בלבד. לא מבחוץ באה עליו הסערה; היא קמה בתוכו ומקרבו. הוא הרגיש, כי בלבו רוחשים יצירי־בלהות נעלמים, ולא הֵעֵז להתעמק בנפשו, לראות בעליל את המחלה המקננת בו... את מחלתו? האם זאת היתה מחלה? מין כמהות, שכרון, פחד מהול בעֹנג, מלאו את לבו. הוא חדל להיות אדון לעצמו. לשוא היה שומר בעקשנות על הסטואיות, שסגל לעצמו לפנים. הכל נהרס ונחרב פתאם. הוא הרגיש, כי עולם רחב לפניו, עולם פרא לוהט באש, עולם בלי תכלית ומדה... כמה אלהות שוטפת ועוברת בו על כל גדותיו...

כרגע התחולל בו הדבר. אבל מן היום ההוא אבד לו שווי־המשקל של חייו הקודמים.

רק על נפש אחת מכל בני המשפחה לא שם כריסטוף לבו כלל: זו היתה רוזה הקטנה. היא לא היתה יפה כלל; וכריסטוף, שבעצמו לא הצטין כל־עִקר ביֹפי, היה מחמיר ומדקדק מאד בנוגע ליפים של אחרים. בו נטצאה האכזריות הקרה של בני הנעורים, שבשבילם אין האשה במציאות כלל כשהיא מכֹערת – מלבד אם הגיעה לאותו הגיל, שבו היא מעוררת רק רגשות שלוים ומתונים, כמעט יראת הכבוד. רוזה לא חֻננה בשום כשרון מיֻחד, אף שלא היתה מחֻסרת בינה; ומלבד זה הצטינה בפטפטנות יתרה, שהבריחה את כריסטוף מפניה, ולכן לא השתדל כלל לדעת את נפשה, בהחליטו מראש, כי אין מה לדעת באן; לכל היותר היה מעיף בה לפעמים מבט קל.

ובכל זאת היתה עולה על הרבה נערות אחרות. בכל אֹפן היתה טובה ממנה אשר אהב כל כך. זו היתה ילדה טובת־לב, בלי גנדרנות, בלי כחל ושרק ואהבה־עצמית, שלפני בואו של כריסטוף לא הרגישה כלל בכעורה ולא הצטערה עליו; כי אף אחד מן האנשים שמסביב לה לא היה דואג ומצר על זה. אם אֵרע הדבר לפעמים לזקנה או לאמה לאמר לה מתוך נזיפה, כי מכֹערה היא – היתה צוחקת לדבריהם. היא לא האמינה להם – ובכלל לא היתה נותנת ליֹפי כל ערך. והם – כל שכן שלא דאגו על זה. כמה נשים מכֹערות כמוה ועוד יותר ממנה מצאו להן אנשים אשר אהבו אותן! האשכנזים מצטינים בוַתרנות בנוגע למומי הגוף, ולא עוד אלא שבכח דמיונם העשיר הם יודעים לשפרם וליפותם ולמצא צד שוה בלתי־צפוי בין פני האשה אשר אליה ישאפו ובין הנשים, שבתאר־פניהן המהֻלל היו לסמל של יופי אנושי עליון, לא היה קשה כלל להביא את אילר הזקן לידי החלטה, כי חטמה של נכדתו דומה לחטמה של יונו לודוביזין, אלא שהזקן היה נרגן יתר מדי בכדי שיפזר קומפלימנטים; ורוזה התיחסה

בשוויון־רוח לצורת חטמה, ואהבתה העצמית לא דרשה ולא מצאה לה ספוק אלא במלאותה באמונה את חובותיה בעניני משק־הבית, כמנהגי המשפחה לכל פרטיהם. כל מה שצוו לה לעשות היה קדוש בעיניה כתורה מן השמים. ומתוך שלא היתה יוצאת כמעט מפתח ביתה, לא נזדמן לה להשוות את בני ביתה לאנשים אחרים — והיתה מעריצה אותם בתמימות ומאמינה לכל דבריהם. אף שעל פי טבעה היתה נוחה להתלהב, נוטה להאמין באנשים, שמחה בחלקה, בכל זאת השתדלה להסתגל לרוח העצבות הכללית ששררה בבית, וכתלמידה מקשיבה היתה משננת את הפתגמים הפיסימיים אשר שמעה. לבה היה נוטה להתמכר לאחרים — היא השתדלה לגרום להם נחת־רוח, השתתפה בצערם והתאמצה להבין את מחסורם ומשאלותיהם. כי צורך כביר היה נטוע בה לאהוב את בני האדם, מבלי שיעלה על לבה לדרוש מהם אהבת־גומלין. כמובן, אף שבני ביתה היו טובי־לב ואהבו אותה, בכל־זאת התעמרו בה. האדם נוטה תמיד להתעמר באהבת בני האדם שהתמכרו לו בכל נפשם. הם היו כלם בטוחים בשימת־לבה לצרכי אחרים, שלא החזיקו לה טובה כלל בשביל כך; תמיד היו מחכים ממנה יותר ממה שהיתה עושה. מלבד זה היתה אי־חרוצה: היא הצטינה בפזיזות, בהילות, מהירות־תנועות של נער. לפעמים היו באים לה רגעים של השתפכות הנפש, שהיו גוררים אחריהם חרבן גדול; כוס שבורה, בקבוק שנהפך על פיו ונשפך, דלת שנסגרה בכח — כל מעשיה אלה היו מעוררים עליה את חמתם של בני־הבית. לרגעים היו גוערים בה בנזיפה, והיא היתה פורשת לקרן זוית ובוכה בחשאי. אבל בכיה לא נמשך זמן רב, במהרה היתה שבה לצחוקה ולפטפוטה, מבלי שמור בלבה אף צל של איבה על מי שהוא. בואו של כריסטוף היה למאורע חשוב בחייה. כמה פעמים שמעה את האנשים מדברים על־אודותיו. כריסטוף תפס מקום בין נכבדי העיר — הוא נחשב על האנשים המפורסמים שבמקום ההוא; שמו היה עולה כפעם בפעם על שפתי בני ביתה, ביחוד בחייו של ז'ן מיכאל הזקן, שהיה מתגאה בנכדו ומהללו ומשבחו לפני כל מכריו. רוזה ראתה פעם או שתים את המנגן הצעיר בקונצרטים. באשר נודע

לה, כי הוא בא להשתקע אצלם, מחאה כף משמחה. כשגערו בה בנזיפה על חֹסר־הנמוס שלה, נבוכה מאד, כי לא ראתה כל עַולה במעשיה. בחייה החדגוֹניים היה דַיָר חדש כדבר־שעשועים בלתי צפוי מראש. הימים האחרונים לפני בואו עליה בקרתת של צִפִּיה: היא יראה פן לא ימצא הבית חן בעיניו, ותשתדל ליפות את המעון בכל האפשר, ולא עוד אלא שבבֹקר לפני כניסתו הציגה על כרכוב־האח זר־פרחים קטן, כאלו ברכה אותו בהם לרגל בואו. ואשר לה לעצמה — לא עשתה כלום כדי להתיפות; ודי היה לכריסטוף להעיף עליה מבט אחד, בכדי להחליט, כי מכֹערה היא ואינה מלֻבשת בטעם. אחר לגמרי היה המשפט שהיא חרצה עליו, אף שגם היא יכלה למצא נמוקים מספיקים בכדי למתוח עליו בקֹרת קשה; כי כריסטוף שהיה עיף ויגע וטרוד, לא מרֻחץ ולא מסֹרק ולא מנֻקה בגדים כל־צרכו, היה מכֹער עוד יותר מן הרגיל. אבל רוזה, שלא היתה מֻכשרת כלל לדון שום אדם לכף חובה — אף על זקנה, אביה ואמה הביטה כבעל כליל־יופי — לא נמנעה מלראות בכריסטוף כל מה שקותה למצא בו מראש, ותעריצהו בכל לבה. כשהושיבו אותו אל השלחן על ידה נתבַישה מאד; לאסונה, התבטאה פחדנותה בשטף מלים, שהרחיק ממנה תכף ומיד את לבו של כריסטוף. היא לא הרגישה בדבר, והערב הראשון נרשם בלבה כזכרון מלא אורה. אחרי שעלו אל מעונם והיא נשארה לבדה בחדרה, הקשיבה לצעדי השכנים החדשים שנשמעו ממעל לראשה; לבה כאלו ענה בהד־קול של חדוה על השאון הזה; נדמה לה, כי הבית שב לתחיה.

ביום המחרת הסתכלה בפעם הראשונה בראי בתשומת־לב דואגת; ואף שלא בררה עוד לעצמה מה גדול אסונה, בכל זאת החלה להרגיש בו. היא השתדלה לבקר את שרטוטי פניה אחד אחד, ולא עלתה בידה. נחושים עגומים עלו בנפשה. היא נאנחה ממעמקי לבה; היא השתדלה לשפר קצת את תלבָשתה, אבל במעשיה אלה עוד הגדילה את כעורה. רעיון בלתי־מֻצלח קם בה להעתיר רֹב חבה על כריסטוף. מתוך שאיפה תמימה לראות לפעמים קרובים את ידידיה החדשים ולהיות להם לעזר, היתה עולה ויורדת לרגעים במדרגות

מביאה להם כלים שאין בהם חפץ, השתדלה לעזור להם — ויחד עם זה היתה צוחקת, משוחחת וצועקת. רק קולה הנרגז של אמה, שהיתה קוראת לה, היה יכול להפיג את התלהבותה ולהפסיק את שטף דבריה. פני כריסטוף היו זועפים, ולולא קבל על עצמו להבליג על רגשותיו, היה זה כבר מתפרץ בחמה. שני ימים יכל עוד להתאפק, וביום השלישי סגר את דלתו במפתח. רוזה דפקה, קראה לו — אחרי כן הבינה, נבוכה, ירדה משם ולא שבה עוד. בראותו אותה באר לה, כי טרוד הוא בעבודה חשובה, שלא יוכל להפסיקה. היא התנצלה ברוח נמוכה. היא לא יכלה לכחד מעצמה, כי נסיונותיה התמימים לחזור אחריו לא הצליחו — כי להפך, הם מרחיקים אותה ממטרתה, כי מסירים הם מעליה את לבו של כריכטוף. הוא לא השתדל עוד אפילו להסתיר את אי־רצונו וקֹצר־רוחו, ולא היה שומע כלל כשהיתה מדברת. היא הרגישה, כי פטפוטה מרגיז אותו. בידה עלתה לכבוש יצרה ולשתוק במשך חצי הערב; אבל אחרי־כן היה יצרה מתגבר עליה — והיא שבה ללהגה, והדברים יצאו מפיה דחופים ומבֹהלים עוד יותר מבראשונה. כריסטוף היה עוזבה לנפשה והולך לו, כשהיא עומדת באמצע הפרָזה. היא לא כעסה עליו על מעשהו. נדמה לה, כי היא שוטה, משעממת ומגֻחכת, נדמה לה, כי מגרעותיה נוראות הן, והיא החליטה להלחם בהן ולעקרן, אבל נסיונותיה הראשונים, שלא הצליחו, הביאוה לידי יאוש; היא אמרה לעצמה, כי לעולם לא יעלה בידה להיטיב דרכה, חסר לה הכח לזה. ובכל־זאת היתה מחדשת נסיונותיה בפעם בפעם.

אבל עוד מומים אחרים נמצאו בה, שלא היה להם כל תקנה: מה תעשה בכעורה? עתה חדלה להטיל בו ספק. פתאם נתגלה לה אסונה, ברור ומחֻור, באחד הימים, בשעה שהסתכלה בראי. נדמה, כאלו רעם הלם אותה כרגע. כמובן, היא עוד הפריזה בדמיונה את המדה. חָטמה נדמה לה גדול פי עשרה משהיה באמת; היא חשבה, כי הוא תופס את כל שטח פניה. היא לא העֵזה עוד להתראות בחוץ, היא שאלה את נפשה למות. אבל בעלומים טמון כח־תקוה בביר, ורגעי היאוש לא נמשכו זמן רב. אחרי־כן היתה שבה להשוב,

כי טעתה במשפטה, היא היתה משדלת את עצמה בדברים, ייש שהיתה חוזרת ומוצאת, כי חָטמה – חֹטם פשוט ככל החטמים, הוא בנוי במעט בהלכה. חושה הטבעי עורר אותה לבקש לה דרכי ערמה ילדותית, אֹפן מיֻחד לתסרֹקת שלה, כדי שלא לגלות את מצחה ולחפות קצת על המום שבפניה, אבל גם זה עשתה באי־חריצות מרֻבה. כל גנדרנות לא היתה במעשיה; שום מחשבת אהבה לא חלפה עוד במוחה, בכל אֹפן לא ידעה עוד דבר על־אודותיה.

הלא היא שאלה אך דבר קטן – אך קורטוב של ידידות; וכנראה לא אבה כריסטוף לתת לה גם את המעט הזה. כמֻדמה לה, שאִלו היה נאות לאמר לה בהפגשם אך ברכת־שלום, ברכת־שלום של חבה, היתה כבר מאֻשרת בלי־תכלית. אבל מבטו של כריסטוף היה כל־כך זועף וקר כפעם בפעם! הוא היה מקפיא אותה. הוא לא אמר לה שום דבר בלתי נעים; אבל תוכחות קשות היו נוחות לה מדומיה אכזרית זו.

פעם אחת בערב ישב כריסטוף על־יד הפּיַנו ונגן. הוא בחר לו מושב בחדר קטן בעליתו, כדי שהשאון לא יפריעהו ביותר. רוזה שישבה למטה שמעה את קולו בלב נרגש. היא אהבה את המוסיקה, אף שטעמה היה פגום, כי מעולם לא פֻתחה אותו. כל־זמן שאמא היתה בבית, נשארה היא בחדרה, יושבת בקרן־זוית, גוחנת על מלאכת ידיה ומתראה כשקועה בעבודתה. אבל נפשה היתה קשורה לצלילים שהגיעו אליה מלמעלה, ואזנה קלטה אותם מבלי אַבד אף אחד. אך לאשרה יצאה אמליה והלכה לאחת משכנותיה; מיד קפצה רוזה ממקומה, זרקה מידה את מלאכתה ובלב הולם בחזקה טפסה ועלתה עד מפתן העליה. היא כבשה את נשימתה, ואת אזנה לחצה אל הדלת, כך עמדה עד ששבה אמליה הביתה. היא פסעה על קצות אצבעות רגליה ונזהרה מלעורר כל שאון; אבל מתוך שלא היתה הרוצה ביותר, ומרֹב בהילות התגלגלה כמעט מן המדרגות; ופעם אחת בהקשיבה לו, כשגופה נטוי לפנים ולחיה לחוצה אל המנעול, אבד לה שווי המשקל, היא נפלה ונקפה את מצחה בדלת. היא נפחדה כל־כך, שנפסקה נשימתה. הפּיַנו נדם מיד; כחותיה עזבוה ולא

הספיקה להתחמק. היא קמה – והנה הדלת נפתחה, וכריסטוף העיף בה מבט מלא חמה. אחרי־כן, מבלי דַבר דבר, עבר לפניה, הדפה בגסות, ירד בכעס ויצא לו. הוא לא שב הביתה אלא לסעֻדת־הצהרים, ולא שם לב כלל אל מבטיה המלאים יאוש, שהתחננו לו ובקשו ממנו סליחה. הוא כאלו לא הרגיש כלל במציאותה, ובמשך כמה שבועות חדל לנגן לגמרי. רווזה בכתה הרבה במסתרים; איש לא הרגיש בה, איש לא שם לב אליה. היא התפללה לאלהים בכל לבה... מה שאלה ממנו? לא ידעה אל־נכון. היא הרגישה צֹרך לשפוך את שיחה. היא היתה בטוחה, כי כריסטוף לא יוכל כלכל אותה.

ואף־על־פי־כן היתה מקוה. די היה שכריסטוף יביע לה אף צל של התענינות – שיִרְאה כשומע לדבריה, ילחץ ידיה בחבה יתרה מכפי הרגיל – והיא שבה לקוות...

מלים אחדות, שהתמלטו מפי בני־ביתה בלי־זהירות, הטו את בת־דמיונה אל מחזות שוא ומַדוחים.

כל המשפחה היתה מלאה רגשי סמפטיה לכריסטוף. נער בן שש עשרה זה, הרציני והבודד, שהתיחס אל עבודתו כאל חובה קדושה ונשגבה, עורר בכֻלם רגש של יראת הכבוד. העגמומית שהיתה תוקפת אותו לפרקים, שתיקתו העקשנית, קדרות פניו ותנועותיו הבהולות, לא יכלו לעורר כל תמהון בבית שכזה. אף מרת פוגל בעצמה, שהביטה על כל אמן כעל רועה־רוח, לא העֵזה בכל־זאת להתנפל עליו ולהאשימו בגלוי, כמו שהיה עם לבה, בשעה שראתה אותו יושב שעות שלמות בערב על־יד החלון בעליתו בלי נוע, מסתכל בעורב הפורח, ונוטה את גופו אל החצר עד בוא הלילה. כי היא ידעה, שבשאר שעות היום הוא מתיש כחו בשעוריו, והיתה חסה עליו – כמו שחסו גם שאר בני ביתה – משום פִניה מֻסתרת, שלא היו מגלים זה לזה, אבל כל אחד ידע אותה.

פעם אחת ראתה רוזה את הוריה רומזים זה אל זה ומתלחשים באֹפן מסתורי, בשעה שהיתה משוחחת עם כריסטוף. בראשונה לא שמה לב לזה. אחרי־כן התעוררה בה סקרנות; תשוקה יוקדת קמה בנפשה לדעת על־אודות מה הם מדברים, אבל היא לא העֵזה לשאול אותם.

באחד הנשפים, אחרי שעלתה על־גבי אצטבה בגן בכדי להתיר את החבל, המתוח בין שני אילנות, שיִבשו עליו לבנים, נשענה על כתפו של כריסטוף, בבקשה לקפוץ ארצה. והנה באותו רגע נתקל מבטה במבטיהם של זקנה ואביה שישבו ועשנו מקטרותיהם, כשערפם נשען כלפי הכֹתל. שני האנשים קרצו בעיניהם זה לזה, ויוסטוס אילר אמר לפוגל:

– הנה זה יהיה זוג יפה.

אחרי שפוגל, שהרגיש כי הבת שמעה דבריו, דחפו במרפקו, חתם

את הערתו בחריצות מְרֻבּה – כך נדמה לו לכל הפחות – בקריאת „המ, המ" מצלצלת, העשויה למשוך שימת־לבם של בני אדם במרחק עשרים צעדים מסביב. כריסטוף, שהפנה לו ערפו, לא הרגיש מאומה, אבל רוזה נפעמה כל־כך, ששכחה כי קופצת היא, וברדתה נשמטה רגלה. לולא כריסטוף שתמך אותה, בהתמרמרו בלחש על אי־חריצותה הנִצחית, היתה נופלת ארצה. כאבה היה גדול, אבל היא הסתירה אותו וכמעט שלא חשבה על־אודותיו; היא חשבה על־אודות הדברים אשר שמעה. היא נחפזה אל חדרה. כל פסיעה ופסיעה היתה מכאיבה לה מאד – והיא זקפה קומתה כדי שלא ירגישו בה. שכרון נעים נמסך בלבה. היא צנחה על הכסא שלפני מטתה ואת ראשה הסתירה בשמיכה; פניה היו לוהטים, דמעות נוצצו בעיניה – והיא צחקה. היא נכלמה, היא חפצה להטמן במעמקי האדמה, ולא עלתה בידה לחַוֵּר לה את מחשבותיה. רקותיה הלמו, בארכובתה היתה מרגישה לפרקים מכאוב דוקר וחד; היא נמצאה במצב של קפאון וקדחת, בנפש פזורה שמעה את הקולות שהגיעו מבחוץ, את צעקות הילדים שצחקו ברחוב; דברי זקֵנה עוד צלצלו באזניה; היא התחלחלה, היא צחקה בלט, פניה, שהיו תחובים בתוך הנוצה, אדמו – היא התפללה והודתה לאל, לבה פחד ורחב, בקצור: היא אהבה.

אִמה קראה לה. היא נסתה לקום ממקומה. אבל הפסיעה הראשונה גרמה לה כאב נורא כל־כך, שחָשבה להתעלף. ראשה סבב סחרחר; נדמה לה, כי הולכת היא למות; היא חפצה למות – ויחד עם זה חפצה לחיות בכל רמ"ח אבריה, – לחיות בשביל האֹשר שהבטיחו לה. סוף סוף באה אמה, ומיד קמה התרגשות בכל הבית. בראשונה גערו בה, כמנהג הבית, אחרי־כן חבשוה והשכיבוה במטה. היא נרדמה מתוך רחשי כאבה הגופני וחדותה הפנימית. ליל־נֹעם... אף הפרטים היותר קַלים של ערב יקר זה נשארו קדושים בזכרונה. היא לא חשבה על־אודות כריסטוף; היא לא ידעה על־אודות מה היא חושבת. היא היתה מאֻשרת.

ביום המחרת בא כריסטוף, שהרגיש עצמו אשם קצת במאורע זה, לשאול לשלומה; ובפעם הראשונה הסביר לה פנים. רגשי תודה

מלאו את לבה, היא החזיקה טובה למחלתה. בחפץ־לב היתה מסכימה לסבול יסורים אלה כל חייה, ובלבד שעֹנג זה ימשך כל הימים. כמה ימים הכרחה לשכב במטתה, שטוחה מלא־קומתה בלי נוע; היא בלתה אותם. בהעלותה על לבה לרגעים את דברי זקֵנה, ובהתפלפלה בהם. ספק התגנב ללבה. האם אמר: זה יהיה? או אמר: זה יכול היה להיות?...

אבל האם אפשר, שבכלל יאמר זקֵנה דברים אלה? כן, ודאי שכך אמר – בזה היתה בטוחה. מה זאת? ובכן הם לא ראו כלל, כי מכֹערה היא, כי כריסטוף לא יוכל כלכל אותה? אבל כמה נעים היה לה לקוות! סוף־סוף נדמה לה, כי אולי טעתה במשפטה; אולי אינה מכֹערה כל־כך כמו שחשבה; היא התרוממה על כסאה והתאמצה להסתכל בראי התלוי למולה, ולא ידעה מה לחשוב. סוף־סוף היו אביה וזקנה בני־סמך יותר ממנה – אין אדם דן את עצמו. רבונו של עולם! ומה, אלו למשל, אלו שלא מדעתה – היא יפה! אולי הגזימה בדמיונה את רגשי הקרירות. וחסר החבה מצד כריסטוף... אין כל ספק, כי הנער הקריר הזה, אחרי שהביע לה קצת שימת־לב ממחרת ליום המאורע, חזר והסיח דעתו ממנה – הוא שכח אפילו לשאול לשלומה. אבל רוזה סלחה לו: הלא הוא טרוד כל־כך! מתי יספיק לחשוב על־אודותיה? הלא אין למוד את האמן באותה אמת־המדה, שבה מודדים סתם בני אדם...

ובכל־זאת, אף שהשלימה עם גורלה, הוסיפה על־כרחה ליחל בלב הולם למלה אחת של חבה מפיו, בעברו על ידה... אך מלה אחת, אך מבט אחד... את השאר היה ממלא כֹח דמיונה. התקופה הראשונה של האהבה מסתפקת במועט היא... די להתראות, לנגוע זה בזה באצבע קטנה בעברם... ברגעים אלה מפכה בנפש מַעין־חלומות כביר כל־כך, שבכֹחו לבדו תוכל לברוא לה את אהבתה. מאורע כל־שהוא מעורר בה התפעלות, אשר לא תשוב ותרגיש אחרי־כן, כאשר תתחיל תאותה להתמלא ובאותה מדה עצמה יתרבו דרישותיה – בשעה שהנפש האהובה כבר תהיה ברשותה. עתה היתה רוזה את כל חייה בתוך הומן שבדתה לה לעצמה, פרקים

פרקים, מבלי שיעלה הדבר על לב איש: כריסטוף אוהב אותה – ולא יעז להגיד לה, מתוך בישנות או מתוך איזה נמוק מחֻסר־טעם, רומנטי ודמיוני, שהמציאה לה תינוקת סנטימנטלית זו. על מצע זה הוסיפה לרקם לה מעשיות לבלי־קץ, מחֻסרות כל טעם ויסוד. היא בעצמה ידעה את אולתן – אבל בכונה לא חפצה לדעת. היא התענגה בספרה לעצמה שקרים אלה במשך ימים שלמים, כשהיתה גוחנת על מלאכת ידיה. שוכחת היתה אז אפילו לדבר: שטף דבריה נחבא בקרבה, כזרם פֶּלֶג הנעלם פתאם תחת האדמה. אבל שם, בקרבה היה מוצא לו שִׁלּוּמים. שם זָרַם, שם נשמעו המון שיחות אלמות, שפעת מעשיות, שרק היא לבדה שמעה אותן ואיש זר לא ידען. רק לפעמים אפשר היה לראות את שפתיה רוחשות, כמו אצל בני־אדם המרגישים צֹרך בשעת קריאה לבטא את המלים בלחש, בכדי להבינם.

כשהקיצה מהזיותיה, היתה מאֻשרת ונוגה, היא ידעה היטב, כי מהלך הדברים במציאות אחר הוא מאשר בספוריה; אבל זהרורי אֹשר עוד נשארו בנפשה, והיא שבה אל החיים ביתר בטחון. היא לא התיאשה מתוחלתה למשוך אליה את לבו של כריסטוף.

היא נגשה לַמַמָש שאיפתה זו, מבלי שלבה יגלה את הדבר לפיה. באותו הבטחון והאינסטינקטיבי הנכון, הקולע אל המטרה, שרק רגש כביר מוליד אותו באדם, השכילה ריבה בלתי־חרוצה ונבערה זו למצא כרגע את המסלות הנכונות ללבו של כריסטוף. היא לא פנתה אליו ישר. אבל מיד בקומה מחליה, כשהחלה להתרוצץ בבית, שמה לבה לבקש קורבתה של לואיזה. היא השתמשה לצֹרך זה בכל אמתלה קלה שבאה לידה. היא ידעה להיות לה לעזר באלפי ענינים קטנים. בצאתה מביתה, היתה מקבלת על עצמה איזו שליחות ממנה. היא היתה הולכת תחתיה השוקה, נושאת ונותנת עם התגרנים, שאבה לה מים מן הפומפי בחצר, היתה עושה בעדה גם מקצת העבודה שבבית, רחצה את הזגוגיות, טאטאה את הרצפה, למרות מחאותיה של לואיזה, שהיתה נבוכה על שאין נותנים לה לעצמה לעשות את כל עבודתה, אבל עם זה היתה עיֵפה כל־כך, שלא היה בה כח להתנגד למי שבא לה לעזרה. כריסטוף לא היה בבית כל

היום; לואיזה הרגישה עצמה גלמודה, והברת העלמה המלאה חבה ושאון היתה נעימה לה. רווה היתה יושבת אצלה ישיבת־קבע. היא הביאה אתה את מלאכת־ידה, ושתיהן שוחחו יחד. העלמה השתדלה בערמה בלתי־חרוצה להטות את השיחה כלפי כריסטוף. די היה לה לשמוע מדברים על־אודותיו, נוקבים את שמו, בכדי שתרגיש עצמה מאֻשרה; ידיה רעדו, היא השפילה עיניה. לואיזה שהתענגה בדברה על־אודות כריסטוף יקירה, ספרה לה ממאורעות ילדותו – דברים של מה־בכך מגֻחכים קצת; אבל לא היתה צריכה לחשוש, שמא תזלזל בהם רווה: אדרבה, ענג והתרגשות בלי־תכלית מלאו לבה, בצַירה לעצמה את כריסטוף כילד קטן, העושה מעשי שטות או חכמה המיֻחדים לגיל זה, רגש של רכות אמהית, השוכנת בלב כל אשה, היה מהול כאן ברַכות אחרת, בתערובה נפלאה. היא צחקה בכל לבה, ועיניה היו רטובות; לואיזה התפעלה מן ההתענינות שהראתה לה רווה. בסתר לבה היתה מרגישה את אשר התחולל בנפש הילדה, אבל לא היתה מגלה דבר. היא שמחה על זה, כי רק היא לבדה מכל בני־הבית ידעה להוקיר את ערכו של לב הילדה. לפעמים היתה מפסיקה דבריה ומסתכלת בה. רווה התפלאה על שתיקתה, הרימה עיניה ממלאכת ידיה – והנה לואיזה מחַיכת לה. רווה נפלה אז בזרועותיה, ומתוך השתפכות־נפש סוערת היתה מסתירה פניה בחיקה של לואיזה. אחרי־כן שבו שתיהן למלאכתן ולשיחתן, כאלו לא אֵרע כלום.

בשוב כריסטוף הביתה בערב, לא היתה לואיזה מקמצת בתהלות לשכנתה הצעירה. כי החזיקה טובה לרווה על שימת־לבה, ושאפה לגשם את התכנית הקטנה שערכה לעצמה. כריסטוף נתפעל מטוב־לבה של רווה, הוא ראה את כל הטוב אשר עשתה לאמו, שפניה אורו עתה, והיה מביע לה דברי תודה סוערים, רווה היתה מגמגמת במבוכה, היא התחמקה בשביל להסתיר מבוכתה: באותה שעה היתה נדמית לכריסטוף הרבה יותר פקחית וסמפטית מאשר בשעה שדברה אתו. הוא חדל להביט עליה בעין רעה, ולא הסתיר את תמהונו, במצאו בה תכונות טובות אשר לא פלל. רווה הרגישה

בכך – היא ראתה, כי רגש הסמפטיה שלו הולך ומתגבר, וחשבה, כי סמפטיה זו תתגלגל ותהיה לאהבה. עתה הרבתה עוד להתמכר לחלומותיה מאשר עד הנה. נוטה היתה להאמין – על־פי אותה ההנחה הטבועה עמֹק בלב בני־הנעורים – כי כל הדברים שאדם שואף אליהם בכל נפשו סופם להתקַים. ואמנם, האם היה בשאיפתה זו דבר־מה מתנגד לשכל הישר? האם לא היה צריך כריסטוף להתפעל יותר מאיש אחר מטוב־לבה, מן הצמאון הכביר למסירות־נפש שהיה בה?

אך כריסטוף לא חשב כלל על־אודותיה. הוא כִבד אותה, אבל במחשבתו לא תפסה כל מקום, ברגע זה היה עסוק בענינים אחרים, הרבה יותר חשובים. כריסטוף חדל מהיות כריסטוף; הוא לא הכיר עוד את עצמו. שנוי כביר התחולל בו – סערה הנכונה לטאטא את הכל, להפוך בו הכל משרש, עד עמקי נשמתו.

כריסטוף הרגיש לאות והתרגשות גדולה. הוא היה כמֻרסק אברים בלי כל סבה גלויה; ראשו הכביד עליו, עיניו, אזניו, כל רגשותיו מלאו שברון, המו ורחשו בו. אי־אפשר היה לו לרכז את שימת־לבו בענין אחד. רוחו היתה דולגת מענין לענין בקדחת מתשת את הכח. מחול־משובה זה של תמונות, שרקדו והתנועעו לעיניו, הוליך ראשו סחרחר. בראשונה יחס את חולשתו לעיפותו הקצונה ולימי האביב שהרגיזו עצביו; אך האביב עבר, וחליו הלך והתגבר עליו.

זה היה אותו המצב, שהמשוררים הבוחרים להם לשון נקיה ומגֻהצה ונוגעים במאורעות ברפרוף שטחי, קוראים לו „התעוררות־עלומים", „מבוכת ימי הנעורים", „פריחת האהבה בבשרו ובלבו של העלם". כאלו משבר נורא זה, העובר על כל הנפש כֻּלה, שבו היא מתפוצצת לרסיסים ומתה ואחר חוזרת לתחיה בכל חלקיה, כאלו מהפכה זו, שהכל בה מחֻשב להבטל ולחזור לתהו־ובהו: האמונה, המחשבה, המרץ, כל החיים כֻּלם, ושוב הוא חוזר ונחשל בכור הצער והחדוה, — כאלו בכל זה אפשר לראות אך מעשי־ילדות פעוטים!

כל גופו ונשמתו תססו. מאין אונים להלחם, עמד והביט בהם בסקרנות מהולה בגעל־נפש. הוא לא הבין, מה זה מתחולל בו. כל ישותו נתפרדה לחלקיה. ימים שלמים עברו עליו במצב של קפאון מדכא. העבודה היתה לו לענוי. בלילה היתה שנתו כבדה ונרגזה, חלומות־בלהות בעתוהו, שביבי תאוה להטו בו; שאיפות בהמיות התפרצו בקרבו. הוא הסתכל בעצמו בזועה, כֻּלו בוער באש ומכֻּסה זעה. הוא השתדל לנער מעליו את ההרהורים הנתעבים וההוללים, והוא שאל את עצמו, אם אינו הולך ומשתגע.

גם אור היום לא הגן עליו מפני המזיקים הללו. הוא הרגיש, כי בתחתיות נשמתו הכל נעתק ממקומו, הכל שוטף ונוזל. אין על מה

להשען עוד, אין כל חַיִץ שיוכל לעמוד בפני תהו־ובהו זֶה. כל כלי־זינו, המבצרים שהיה בוטח בהם, ארבע החומות שהיה מוקף בהן: אלהיו, אמונתו, גאונו ורגשו המוסרי – הכל התמוטט, התפורר לאבק. הוא ראה עצמו ערֹם, אסור באזיקים, שוכב ארצה וכח אין לו לזוז ממקומו, כמת שרִמה רוחשת עליו. לפעמים היה קופץ ממקומו ושואל בחמה: אנה פנה כח־רצונו, אשר ככה התגאה בו? הוא קרא לו, אך לשוא; ככה מתאמץ האדם בתוך שנתו: הוא חפץ לקום ולהתעורר, הוא יודע, כי הוא חולם חלום, אבל כל עמלו נשאר מעל, והוא מוסיף להתגלגל מחלום אחד לחברו כנטל עופרת, וכֹבד כבליו יוסיף להעיק על הנשמה עוד יותר. סוף־סוף מצא, כי אם יחדל להלחם, אז ירוח לו קצת. כך החליט מתוך פַּטליות של יאוש ואַפַּתיה.

נדמה, כי שטף חייו הרגיל נפסק. הנה הוא שוקע ונבלע בתוך מנהרות שמתחת לאדמה, וכאלו נעלם לנצח; והנה שוב הוא מבצבץ ויוצא ומפכה בשאון. שלשלת הימים נגדעה. בתוך המישור החדגוני של השעות רבצו תהומות, שבהן שקעה ונבלעה ישותו. כריסטוף היה צופה ומביט על חזיון זה, כאלו זר הוא ורחוק ממנו. הכל כאשר לכל נעשה לו זר ורחוק – אף הוא עצמו היה כזר לנפשו. הוא הוסיף ללכת לעבודתו, למלא את חובותיו באופן מוכני. נדמה לו, כי כרגע תעמוד מכונת חייו: אופניה התהלכו בכבדות כל־כך! בשבתו אל השלחן עם אמו ובעלי ביתו, בהיותו במקהלה בין המנגנים והקהל, היה פתאם חלל ריק מתהוה במוחו. הוא הביט בתמהון על עוויות־הפנים שמסביב לו. הוא לא הבין עוד מאומה. הוא שאל את עצמו:

– מה לבריות אלו ו...

הוא לא העֵז לגמור את המלה „ולי". הוא לא ידע אם קַים הוא. בשמעו את קולו נדמה לו, כי מגוף אחר הוא יוצא. הוא התנועע – ובמדְמה לו, כי רואה הוא את תנועותיו מרחוק, כי צופה הוא בהן מלמעלה, בעמדו על ראש מגדל. הוא העביר ידו על מצחו, ומבטו היה תועה. נכון היה לעשות מעשי־תעתועים.

ביחוד היה מֻכרח להשמר ולהזהר במעשיו בשעה שהיו אחרים רואים אותו. למשל באותם הנשפים שהיה בא הארמונה, או כשהיה

מנגן בצבור, היה תוקפו צֹרך תובע לעות פניו, לנבל פיו, לצבוט חטמו של הדֶכָּס הגדול או לבעוט ברגליו באהורה של גברת נכבדה. בכל ערב, כשהיה מנצח במקהלה, היה מֻכרח להלחם עם יצרו, שהיה מסיתו להתפטט ערֹם לפני הקהל; ומטעה שההליט לגרש ממנו את הרעיון הזה, היה הלה, כמו להכעיס, שולט בו על־כרחו. מֻכרח היה לחגור את שארית כחותיו, כדי שלא להיות מְנַצח. אחרי גמר המלחמה מחֻסרת־הטעם הזאת היה כֻּלו רטוב מזעה ומוחו היה ריק. באמת, הוא החל להשתגע. די היה לו לחשוב באיזה מעשה, שאסור עליו לעשותו, בשביל שמעשה זה יקום לעיניו, ישלוט בו, ירדפהו בעקשנות של רעיון מלפף.

ככה היו עוברים עליו חייו בסערות של כחות פראים, שהיו מתחלפות ברגעי נפילה לתוך האפס. רוח זלעפות במדבר. מאין באה נשיבתה? מה טיבו של שגעון זה? מאיזו תהום בצבצו ועלו תאוות אלו, שהיו צורבות את אבריו ואת מוחו? הוא היה בקשת, שיד חזקה מותחה אותה עד להשבר, בלי מטרה ברורה, ואחרי־כן היא משליכה אותה מידה כבול עץ אשר אין כל חפץ בו. בפי מי היה לטרף? הוא לא העֵז להתעמק בשאלה זו, הוא הרגיש עצמו מְנֻצח, נדכא ושחות, ונמנע מלהסתכל בירידתו. הוא היה עיף ושפל. הוא הבין עתה את נפש האנשים שעד הנה היה בז להם, — את אלה שלא חפצו לראות את האמת הבלתי־נעימה להם.

בשעות הללו של תהו, כשהיה עולה על לבו זכר הימים העוברים לבטלה, העבודה שעזב, עתידו ההולך לאבוד — היה נקפא מזְוָעה.

אך הוא לא הטיב את דרכו; מרך־לבו היה מוצא לו התנצלות ביאוש ובאפסות מחלטה שראה סביבו. בהתמכרו לשטף היה מרגיש עֹנג מר; הוא היה כספינה המטֹרפת בים. מה תועיל לו המלחמה? הלא אין כלום — לא יֹפי ולא טובה, לא אלהים ולא חיים, אין כל ישות בעולם. כשהיה הולך ברחוב נדמה לו, כי האדמה נבקעת מתחתיו: לא היה עוד לא קרקע, ולא אויר, ולא אור — אף הוא בעצמו חדל להתקים: אין כלום. הוא חשב לנפול, ראשו גרר אותו למטה, כשמצחו נוטה לפנים; בעמל רב עלה בידו להחזיק מעמד; כפשע היה בינו ובין נפילה

גמורה. נדמה לו, כי הוא ימות פתאם, הלום־רעם. נדמה לו, כי הוא מת זה כבר.

כריסטוף חִדֵש את עורו — כריסטוף חדש נשמתו. ובראותו את הנשמה הנושנה והבלה של ימי ילדותו נופלת ממנו, לא עלה על דעתו, כי בקרבו צצה כבר נשמה חדשה, צעירה ורעננה וכבירה ממנה. כשם שהאדם מחליף במשך הייו את גופו, כך הוא מחליף את נשמתו. התמורה זו אינה מתחוללת תמיד לאט ובהדרגה; שעות משבר — בהן הכל מתחדש כהרף־עין. העלם מחליף נשמתו. הישנה נושרת ומתה. בשעות הרות עולם אלו חושב האדם, כי הכל תם ונשלם, והנה אין זאת אלא ההתחלה. מ ת ו ה ח י י ם, חיים אחרים נולדו תחתם. הוא ישב לבדו בחדרו בערב לאור הנר, את מרפקיו סמך על השלחן וערפו הפנה אל החלון. הוא לא עסק בשום דבר. משך שבועות שלמים לא יכול לעבוד. פתאם הטיל בספק את הכל; האמונה, המוסר, האמנות, את כל החיים. הכל הסתובב והתבלבל במוחו. ובהתפוררות זו של מחשבתו לא היה כל סדר, לא מצא כל מְתּודה להטען עליה. הוא הטתקע בקריאת ספרים, שלקח מתוך הביבליותיקה של זקנו ושל פוגל; שם היתה ערבוביה של ספרי תיאולוגיה ופילוסופיה. על פי רֹב כרכים בודדים בלי התחלה וסוף. הוא לא הבין בהם מאומה; כי נחוץ היה לו להתחיל למודיו מאלף־בית. הוא לא יכול לגמור אף ספר אחד. בתוך קריאתו היה שוקע בהרהורים והזיות, רוחו היתה משוטטת ומגביהה עוף. הקריאה השאירה בו אך עיפות ועצבות־מות.

באותו הערב תקף אותו קפאון מַגע. בבית נרדם הכל. אף נשיבת רוח קלה לא הגיעה מן החצר, עבים כבדות כסו את הרקיע. כריסטוף הביט כמטֹרף בנר שדעך במנורה. הוא לא יכול ללכת למשכב. כל מחשבות לא היו בראשו. הוא הרגיש, כי האפס הולך ומתרחב מרגע לרגע. הוא התאמץ לבלי הבט בתהום שמטכה אותו — אבל שלא מרצונו היה גוחן על גבה ונעץ את עיניו באפל הלילה. בתוך החלל הריק התנועע התהו, מחשכים רחשו. פחד חדר ללבו. רעד עבר בגופו, שערת ראשו סָמרה. הוא אחז בידיו בשלחן, כדי שלא

לנפול למטה, תוחלת קונבולסיבית קמה בו; מצפה היה לדברים שאין הפה יכול להגיד; מצפה היה לנס, לאלהים...

פתאם, כסכר הנפתח פתאם, כן התפרץ וירד בחצר מבול מים, גשם כביר, שוטף וסוחף. האויר שקפא בלי נוע הזדעזע; הקרקע שיבשה ונעשית טרשים צלצלה כפעמון; ריח חריף של אדמה לוהטת וחמימה כבשר היה, ריח פרחים, פֵרות ובשר־תאוה התנשא ועלה מתוך פרפור של חמת־תאוה ועֹנג. כריסטוף שהיה הוזה, שכל עצביו היו מתוחים, התחלחל פתאם, כל קרביו הזדעזעו, הוא רעד. המסך נקרע. כברק נצנץ לפניו. ולאור הברק הציץ למעמקי האפל וירא את האלהים. אלהים היה בו. הוא בקע את ספון החדר, את כתלי הבית, הוא התפרץ בעד תחומי הנפש, מלא את השמים, את כל העולם, את האפס. העולם בְלו שטף ושקע אל תוכו כאשד־מים. ומתוך הפחד והתפעלות של סופה זו נפל כריסטוף על פניו; גם אותו טלטלה הסערה, שטאטאה וגרפה כמוץ את כל חקי הטבע. נשימתו קצרה, הוא היה שכור מתוך נפילה זו אל האלהים. אלוה־תהום; אלוה־אבדון; מוקד־אש של ההויה; סופת החיים, משובת החיים בלי מטרה, בלי רסן, בלי יסוד וטעם – מתוך תשוקה הוללה לחיים, מתוך משובת החיים!

כאשר עבר המשבר נפלה עליו תרדמה גדולה, אשר לא ידע זה כמה. ביום המחרת בהקיצו משנתו, הסתובב עליו ראשו סחרחר; גופו היה נדכא, כאלו שתה לשכרה; אך במעמקי לבו עוד נשאר נגה נאצל מן הזוהר הכמוס והכביר שהממו אתמול. הוא התאמץ לשוב ולהציתו בקרבו – ולא עלתה בידו. ככל אשר רדף אחריו כן היה משתמט ממנו. מן היום ההוא והלאה הפנה את כל מעיניו אך למטרה אחת – לשוב ולעורר את החזיון שנתגלה לעיניו לרגע. כל עמלו נשאר מעל. ההתעוררות לא היתה נכנעת כלל לרצונו.

ובכל־זאת, לא נשאר מחזה מסתורי זה יחידי בחייו. הוא שב ונתגלה לו עוד כמה פעמים, אבל אף פעם לא נראה באותו הבהירות של המראה הראשון. תמיד היה בא לו הדבר בהסח־הדעת – והיה כה פתאומי וכה קצר – הוא שהה רק כהרף־עין, כדי נפנוף יד – עד שעוד טרם הספיק לברר לעצמו מה זה היה לו, כבר נעלם הכל; והיה שואל עצמו, אם לא בחלומו ראה את הדבר. אחרי האלגביש הלוהט שהאיר לו בלילה, היה כאן רק אבק מזהיר, אורות תועים קטנים, שאין העין שולטת בהן כמעט. אבל אלה הרבו עתה להתגלות לו לשעות, שנעשו יותר ויותר תכופות, וסוף־סוף אפפו את כריסטוף במעגל קסם של חלום מעֻרפל ומתמיד, שלא נפסק אף לרגע; ונשמתו צללה בו בתאוה. כל הדברים שיכלו לעורר אותו מתוך חזיונות־הזיה אלו, הרגיזו אותו. הוא לא יכול כלל לעבוד, וכבר הסיח דעתו מעבודתו. החברה היתה שנואה לו; וביחוד היתה שנואה לו חברת האנשים הקרובים לו, אפילו קִרבת אמו, כי הם חשבו שיש להם זכות יתרה להתערב בחיי הנפש שלו.

הוא עזב את הבית. הוא התרגל לבלות כל היום בחוץ, רק בלילה היה שב הביתה. הוא התבודד בין השדות, למען התמכר

שם בכל אות נפשו לרשותם של הרעיונות שלפפוהו, כמי שאחזתו פניה. אבל כאשר סבב אותו האויר הצח המטהר, כאשר בא במגע עם האדמה – התרופף שלטונם של דמיונותיו, ורעיונותיו פשטו את הצורה של חזיונות־בלהות, שלבשו עד הנה. אמנם התפעלותו לא נתמעטה אף כל־שהיא; להפך, היא התגברה כפלים. אבל עתה לא היתה עוד כדמיון־זועה המסכן לנפש, כי אם כשכרון בריא של כל היציר כלו – של גופו ונשמתו, המתהוללים משפעת כחותיהם.

לפ.יו שב ונתגלה העולם כלו, כאלו לא ראהו עד הנה. זאת היתה ילדות חדשה. נדמה, כאלו לחש איזה קוסם „פתח. שושן, שעריך" – והכל נפתח לפניו. הבריאה כלה להטה בחדוה. השמש היתה רותחת. הרקיע היה צח, הנהר שקוף. האדמה העלתה אד ונשמה בתאוה קודחת. הצמחים, האילנות, הרמשים – כל המון היצירים לבלי תכלית, היו כלשונות אש, המבצבצות מתוך מוקד החיים הגדול, מתנשאות אל על וסובבות בסופה. הכל נתן בחדוה קולו.

והחדוה היתה חדותו שלו; והכח היה כחו שלו. עתה לא מצא כל הבדל ותחום בינו ובין העצמים. עד הנה, אפילו בימי ילדותו המאשרים, כשהיה מסתכל בטבע בסקרנות חמה ובגיל, נדמו לו כל היצירים כעולמות קטנים סגורים ונעלים, מפחידים או מגחכים, שאין כל יחס בינו וביניהם, ושדעתו קצרה מהבינם. הוא לא ידע אל נכון אפילו אם הם מרגישים, אם הם חיים. הם היו במכונות משנות. כריסטוף היה מכשר לפעמים, מתוך האכזריות התמימה של הילדות, לנתח לגזרים רמש אמלל, מבלי העלות על דעתו, כי יכאב לו, – פשוט כדי להתענג למראה פרפוריו המשנים. נחוץ היה שדודו גוטפריד, שהיה תמיד מתון כל־כך, יחטוף מידו בחמה איזה זבוב אמלל, שהוא מענה. בראשונה נסה הקטן לצחוק; אחרי־כן געה בבכי, כי התרגשותו של דודו דבקה בו; אז הבין, כי קרבנו חי באמת, חי הוא כמוהו, כי חטא חטא במעשהו. אבל אם אחרי־כן חדל מלצער את בעלי החיים, בכל זאת לא הרגיש להם כל סמפטיה. עובר היה על פניהם מבלי השתדל להבין, מה זה מתנועע במכונה הקטנה שבהם; יתר על כן: ירא היה לחשוב על־אודות הדבר הזה, – זה נדמה

בעיניו כחלום רע. והנה עתה נגה אור על הכל. כל ההכרות המעֻרפלות הללו היו למוקדי־אש המאצילים זיו.

כשהיה משתטח בדשא, שרחשו בו בעלי־החיים, תחת צל האילנות המלאים זמזום רמשים, היה כריסטוף מסתכל בתנועה הקדחתנית של הנמלים, בעכבישים ארֻכּי־הרגלים, הנראים כמרקדים בלכתם, בחרגולים המנתרים, הקופצים קפיצה אלכסונית, בחפושיות המגֻשמות והנחפזות, בתולעים הערֻמים, החלקים והורֻדים, שעורם הגמיש מֻנמר בבהרות לבנות. או שהיה מניח ידיו מאחרי ראשו, עוצם עיניו ומקשיב לזמרת המקהלה שאינה נראית, למחולות הרמשים שסבבו בתוך קרן אור־השמש מסביב לארנים הריחניים, לקולות החצוצרה של היתושים, לצלילי העוגב של הצרעות, לנחילי דבורי־הבר שצלצלו כפעמונים מצמרות העצים, וללחש האלהי של האילנות שהתנועעו הנה והנה – לרחש הרוח הנעים בין העפאים – לרשרוש העשבים שהעלו גלים, כנשיבת־רוח המקמטת פני יאור זך, כרפרוף שמלת אשה וכקול צעדי אהובה, המתקרבים וחוזרים ומתרחקים ונעלמים באויר.

כל הרחשים הללו – כל הקולות הללו – הוא שמע אותם בקרבו. בכל הברואים הללו, מן הקטן עד הגדול שבהם, שטף זרם אחד של חיים; הוא סחף גם אותו. ובכן הוא היה אחד מהם, עצם מעצמם ובשר מבשרם, הוא שמע בקרבו הד קול של אחוה לכל רטט של חדותם וצערם, כֹחם היה מתמזג עם כֹחו, כנהר ההולך ותופח, באספו אל תוכו אלפי נחלים. הוא שקע בהם. חזהו היה מתפוצץ כמעט תחת לחץ האויר הכבוש בו, החריף יותר־מדי, שבקע בעד החלונות והתפרץ לתוך חדרי לבו שחשב להחנק בכלאו. התמורה היתה יותר־מדי פתאומית, אחרי מצאו בכל את האפס, אחרי שלא היה עסוק אלא בקיומו עצמו ומרגיש היה, כי גם נפשו הוא משתמטת ממנו ומתפוררת כטפות מטר – חזר עתה לראות בכל את ההויה, בלי תכלית וקץ, עתה שאף להבטל בה, בכדי לשוב לתחיה מתוך ההבל כֻלה. נדמה לו, כי קם מקברו. הוא שָׂחָה בעֹנג בים החיים השוטף ועובר על גדותיו; ובשעה שהזרם סחפו נדמה לו, כי הוא חפשי לגמרי. הוא לא ידע, כי עתה הוא עוד פחות בן־חורין מאשר היה עד הנה – כי

אין שום יציר חפשי בעולם, כי אף החק השולט בעולם כֻּלּוֹ אינו חפשי – כי רק המות לבדו – אפשר – משחרר הוא.

אבל הנימפה היוצאת מתוך קקיונה מתמתחת בענג במעטפתה החדשה – היא לא הספיקה עוד להתבונן בכתלי בית־כלאה החדש.

החל מחזור חדש של ימים — ימי פז וקדחת, מסתוריים ומלאים קסם, כמו בימי ילדותו, בשעה שנתגלו לו העצמים בפעם הראשונה, אחד אחד. מבֹקר השכם עד ערב היה חי בעולם של המיון תמידי. את כל עבודתו השליך אחרי גוו. נער רציני זה, שבמשך שנים רבות לא החסיר, גם בהיותו חולה, אף אחד משעוריו או אחת מן הרפטיציות במקהלה, היה מוצא עתה בכל יום אמתלאות קלושות בכדי להשתמט מן העבודה. הוא לא נמנע עתה אף מלשקר; הוא לא היה מתחרט כלל על מעשיו. יסודות חייו הסטואיים, שעד עתה שָׁעבד להם את רצונו בחפץ לב: המוסר, החובה, — כל אלה נדמו לו עתה כחסרי טעם ונמוק, כבלתי־אמתיים. העריצות הקנאית של דרישותיהם נִפצה אל סלעי הטבע. רק הטבע האנושי הבריא, החסֹן, החפשי — זה הוא הצדק המחלט, כל שאר הדברים ילכו לעזאזל! אפשר היה לצחוק מחמלה למראה דקדוקי־העניות של הפוליטיקה ושל דרך־ארץ, שבני האדם מפארים בשם „מוסר" ושבהם יתימרו לעשות סיג לחיים. לטאות מגֻחכות — קהל נמלים! החיים ידעו ללמדם בינה. אך צעד אחד יצעדו החיים — והכל יטאטאו במטאטא־השמד...

את כריסטוף, שהיה פוקע כמעט משפעת אנרגיה, היה תוקף לפעמים חפץ להשמיד, לשרוף ולכלות — להריק במעשי־אלמות את עתרת כחותיו ששמו מחנק לו. על־פי־רֹב היו תקיפות אלו גומרות בהרגשת לֵאות פתאומית, הוא בכה, התנפל ארצה, חבק את האדמה, חפץ היה לתחוב בה ידיו ושניו, לינוק הימנה, להתבולל בה; הוא רעד מתוך קדחת ותאוה.

באחד הנשפים היה מטַיל לו על שפת היער. עיניו היו שכורות מרֹב אורה, ראשו הסתובב סחרחר. הוא נמצא במצב של התפעלות, וכל יציר וכל עצם השתנו עתה לעיניו. האור הרך של הערב עטף הכל

במעטה־קסמים. קרני ארגמן ופז השתפכו מתחת לאילנות, אורות פוספוריים הבהבו על האחו. הרקיע היה מלא כמהות, ונחמד למראה כעיני אשה. בערבה הסמוכה עמדה ריבה וצברה את הדשא, היא היתה לבושה כתֹנת ושמלה קצרה, צוארה וידיה היו חשופים; היא קצרה את הדשא וערמה אותו לערמות. חטמה היה קצר, לחייה רחבות, מצחה עגֹל, ומטפחת כסתה שערותיה. החמה השוקעת האדימה את עורה השזוף כחרס, שכאלו ספג לתוכו את קרני־השמש האחרונות.

היא לבבה את כריסטוף. הוא נשען על עץ האשכרוע, הביט עליה בשימת־לב נרגשה, כשהיא צועדת על שפת היער. כל השאר נעלם ממנו. היא לא שמה אליו לב, אך לרגע הביטה עליו בשויון־רוח; אז ראה את עיניה שצבע תכלת עמֻקה להן בפניה השזופים מרות. היא עברה, וכל כך קרובה היתה אליו, עד שבשעה שגחנה בבדי לאסוף את הדשאים, ראה בעד כתנתה הפרומה חתימת שֵׂער צהֹב על ערפה וקדקדה. התאוה האפלה שהיתה כבושה בקרבו התפרצה פתאֹם, הוא התנפל עליה מאחוריה, אחז אותה בצוארה ובגזרתה, הטה את ראשה לאחור ואת פיו לחץ אל פיה הפתוח קצת. הוא נשך את שפתיה היבשות והפקועות ונתקל בשניה שנשכו אותו בחמה. ידיו התרוצצו על זרועותיה העצומות, מתחת לכתנתה הרטֻבה מזעה. היא התאבקה אתו — הוא אִמץ אותה אל לבו — הוא חפץ לחנקה, היא נשמטה ממנו, צעקה, ירקה, נגבה את שפתיה בידיה ותמטר עליו חרפות. הוא הרפה ממנה וַיִמלט בין השדות. היא זרקה בו אבנים, היא הוסיפה לשפוך עליו שטף גדופים ונאצות. פניו אדמו, לא מפני הדברים שלפי הנראה אמרה או חשבה על־אודותיו, כי אם מפני מחשבותיו עצמו. מעשהו הפתאומי, שעשה כמעט בלי־דעת, מלא אותו פחד. מה עשה? מה יעשה עתה? כל מה שהיה אפשר לו להבין בענין זה היה מעורר בו געל־נפש. והלא לבו נטה אחרי תועבה זו... הוא נלחם עתה עם עצמו. הוא לא ידע, היכן הוא כריסטוף האמתי. כח עִור שלט בו. לשוא יברח ממנו, הוא היה כבורח מפני עצמו, אנה יטלטלהו הכח הזה? לאן יוליכהו מחר — בעוד

שעה... כשיעבור במרוצה מחציתה של שדה־ניר זו, ויצא אל הדרך? היעלה בידו לצאת אל הדרך? ושמא יתעכב בדרך, ישוב על עקביו וירדוף אחרי עלמה זו? מה יהיה אז? הוא נזכר באותו הרגע שרוח־העועים תקפה אותו, בשעה שהיה אוחז בצוארה. הכל היה אפשר אז. כל המעשים היו אפשרים, אף עון פלילי; כן, אף עון. מתוך הלמות לבו נפסקה נשימתו. בצאתו על הדרך, עמד לשאוף רוח. העלמה פטפטה במרחק עם ריבה אחרת, שבאה הנה בשמעה את צעקותיה. הן הביטו עליו, כשאגרופיהן קמוצות להן על מתניהן, וצחקו בקול.

הוא שב הביתה, הוא נסגר בחדרו, במשך כמה ימים ישב שם מבלי לזוז ממקומו. הוא לא יצא אפילו העירה אלא בשעת הצורך. הוא נמנע עתה מתוך מורך־לב לצאת מפתח ביתו, לשוטט בשדות. הוא ירא שמא תחזור ותתקפהו רוח־העועים, שהתנפלה עליו אז, כסועת־רוח הקמה פתאם מתוך הדומיה לפני הרעם. הוא חשב, כי חומות העיר תָּגֵנָּה עליו. הוא לא ידע, כי האויב יוכל להתגנב אליו אפילו דרך סדק כל־שהוא בין התריסים, כמלוא מבט־עין...

II

סַבִּינָה

באגף הבית, מעבר השני של החצר, התגוררה בדיוטה התחתונה, עם בתה הקטנה, אשה צעירה בת עשרים, שנתאלמנה לפני חדשים אחדים, מרת סַבִּינָה פרייליך. גם היא היתה מדַיָרותיו של אֵילֶר הזקן. היא שכרה ממנו חנות הפונה אל הרחוב, ומלבד זה שני חדרים היוצאים אל החצר, ורשות היתה לה להשתמש בפנת גן מְרֻבעת, שהיתה נבדלת מגנו של אילר במשוכה של חוטי־ברזל המעֻטפפת קִסוס, אך לעתים רחוקות היתה נראית בו. הילדה השתעשעה שם לבדה מבקר עד ערב, בזחלה על הקרקע; הגן צמח לו עזוב ומגֻדל פרע, למֹרת רוחו של יוסטוס הזקן, שאהב שדרות מְנֻקות מכל צמח וסדר נאה ומְתֻקן בטבע. הוא נסה להוכיחה קצת על זה, אבל אחרי־כן – כנראה, מפני דבריו אלה – הדלה להתראות לגמרי, ומצבו של הגן לא הוטב אף כל שהוא.

חנות־מכֹלת קטנה היתה למרת פרייליך, שהיתה יכולה לתת לה פרנסה בשפע, כי נמצאת ברחוב הומה במרכז העיר. אבל גם בחנותה התענינה לא הרבה יותר מאשר בגנה. תחת שתפקח בעצמה על ביתה, כיאות – לפי דעתה של מרת פוגל – לאשה המכבדת עצמה, ביחוד אם מצבה החמרי אינו נותן לה רשות לשבת בחבוק־ידים – אף שגם עשר לא יוכל לשמש התנצלות לזה – לקחה לה משרתת קטנה, שהיתה באה בכל בֹקר לשעות אחדות לכבד את החדרים ולשמור על החנות, בשעה שגברתה הצעירה עוד שכבה על מטתה בעצלתים או טפלה בהתלבשתה.

כריסטוף ראה אותה לפעמים בעד הזגוגיות בהתהלכה בחדרה הנה והנה, יחפה, במעילה הארֹך, או בשבתה שעות שלמות לפני הראי שלה; כי רוחה היה כל־כך רחוק מדאגה, עד שהיתה שוכחת להוריד את הוילאות; וכשהיתה מרגישה בדבר, היתה כל־כך עצלה

שלא הטריחה עצמה לקום ולהורידם. כריסטוף, שהיה צנוע ממנה, נמנע מלהסתכל בחלונה, כדי שלא לבַישה; אבל יצרו היה מתגבר עליו – הוא היה מתאדם קצת ומעיף מבט אלכסוני על זרועותיה החשופות, הרזות קצת, שהרימה בכמהות מעל לשערותיה הפרועות, ועל כפיה השלובות מאחרי קדקדה: כך היתה מתמכרת להזיותיה כשהיא קפואה בפוזה זו, עד שהיו ידיה מכבידות, נשמטות וצונחות למטה. כריסטוף בקש התנצלות למעשיו, באמרו לנפשו, כי שלא במתכון נתקל מבטו בה וכי אין הדבר מפריע בעדו מלהרהר בעניני מוסיקה; אבל סוף־סוף היה לו הדבר לתענוג כשהוא לעצמו, והוא החל לבזבז בשביל הסתכלות במרת סבינה את כל אותו הזמן, שהקדישה היא לעשות תלבשתה. ולא מפני שהיתה קוקֶטית, — להפך, אפשר לאמר, שהיא היתה מְרשלת, ולא דקדקה בחיצוניותה באותה המדה המרֻבּה, שדקדקו אמליה או רוזה. אם היתה שוהה בלי־קץ לפני שלחן הטואליטה שלה, לא היתה זאת אלא עצלות בלבד. אחרי כל פריפה ופריפה שתחבה, היה נחוץ לה להנפש כאחרי עבודה מיגעת, והיתה יושבת לה ומעקמת פניה לפני הראי בהעויות בכִינָיות. גם בנטות היום לערוב, לא היתה עדַין מלֻבשת כל־צרכה.

הרבה פעמים היתה המשרתת יוצאת בטרם תגמר גבִרתה את תלבשתה, והנה בא קונה ומצלצל בפתח החנות. היא הניחה לו לצלצל פעם ושתים קֹדם שתואיל לקום מכסאה. היא באה בלי כל חפזון, כשהיא מחיֶכת, חפשה אחרי החפץ ששאלו ממנה, גם־כן בלי כל חפזון. ואם לא עלה בידה למצוא אותו בתחלת חפושה, או שהיה נחוץ לטרות טרחה יתרה בכדי למצאו, למשל – לטלטל את הסֻלם שבחדר מפנה לפנה – היתה אומרת במנוחה, כי אין לה חפץ כזה. ומתוך שלא דאגה להכניס סדר לתוך חנותה לימים הבאים, או לקנות את החפצים שחסרו לה, היה הדבר לזרא לקוניה והיו פונים למקום אחר. אמנם, כל כעס לא היה בלבם: כלום אפשר לכעוס על אשה נחמדה זו, שדברה בקול ערב ולא התפעלה משום דבר? לכל מה שאפשר היה לאמר לה היתה מתיחסת באדישות; הכל הרגישו

בכך, ופי שהיה פותח בדברי תלונה ותרעֹמת לא היה מוצא בו די־עֹז לגמור דבריו. בני אדם הלכו מטם, ועוגים בבת־צחוק על בת־צחוקה הנחמדה, אבל אל ביתה לא שבו עד עולם. אמנם היא לא הצטערה על זה כלל — היא הוסיפה לחַיך תמיד.

קלסתר־פניה היה דומה לפני עלמה של תמונה פלורֶנטינית. שמורות עיניה היו מורמות למעלה, משֻׂרטטות היטב, עיניה האפורות פקוחות למחצה בעד מסך ריסיהן, עפעפיה התחתונות תפוחות קצת, וקמט קל נחרת מתחתם, חטמה הקטן היה זקוף מקצהו כלפי מעלה בקו עקום קל. קו עקום אחר היה מבדיל בינו ובין שפתה העליונה, שהתקַוצה מעל לפיה הפתוח למחצה בהעויה של לֵאות גחכנית, שפתה התחתונה היתה עבה קצת, סנטרה היה מתעגל ומביע כֹּבדי־ראש ילדותי של עלמות שבתמונות פיליפפו לִיפי. פניה היו שזופים, שערה — שחרחר־בהיר, קווצותיה בלי־סדר, ותסרקתה פרועה. גופה היה קטן, מבנה־עצמותיה עדין, תנועותיה עצלות. לבושה היתה בלי דקדוק גדול, — מעילה היה פרום ומחֻסר־כפתורים, נעליה מבֹערים ומרֻפטים, מראיה מלֻכלך ומרֻשל קצת — ובכל־זאת לִבבה בחן העלומים הנסוך עליה, ברֹך שלה ובהליכותיה הגמישות. בצאתה אל פתח חנותה לשאוף רוח היו הבחורים העוברים מסתכלים בה בחפץ־לב. ואף שהיא לא התעניינה בהם כלל, בכל־זאת לא נמנעה מלהרגיש במבטיהם. מבטם היה מפיק מיד חדוה והכרת־תודה, כדרך שמביעות עיניה של כל אשה בשעה שהיא מרגישה שמביטים עליהָ בחבה. נדמה היה כי מבטה אומר:

— תודה! הביטו עלי עוד... עוד!

אבל כמה שהיה רב העֹנג שטבעה במצאה חן בעיני אחרים, בכל־זאת לא היתה טורחת אף כל־שהוא למצֹא חן, מפני רשלנותה.

היא היתה לצנינים בעיני האילרים — הפוגלים. כל תכונותיה היו להם למפגע: עצלותה, אי־הסדרים שבביתה, רשלנות תלבשתה, שויון־רוחה המֻגמס, שבו ענתה על תוכחתם, בת־צחוקה התמידית, השלוה והמחֻצפת, שבה התיחסה למות אישה, למחלות בתה, לעסקיה הרעים, לכל הצרות הקטנות והגדולות שבחיי יום יום — שלא שנו אף

בחוט־השערה את הרגליה היקרים לה, את בטלתה הנצחית – כל־זה העליב אותם. אבל רע מכל זה היה, מה שבריה שכזו מצאה חן בעיני הבריות! מרת פוגל לא יכלה לסלוח לה את הדבר הזה, אפשר היה לחשוב, כי סבינה השתדלה בזדון להיות בכל דרכי חייה הכחשה אירונית לכל המסורות המְצקות, לכל הכללים החזקים, לכל המצוות מחסרות־הטעם, לעבודתם ללא־ענג, לתנועה ולשאון, למדנים, לקיבלנות, לפסימיות הבריאה, שהיו ליסוד הייהם של משפחת האילרים, כמו שהם נעשים למהות החיים לכמה בני־אדם ישרי־לב ומהפכים אותם לגיהנם עלי אדמות. והנה אשה, שאינה עושה מאומה, יושבת בטלה כל היום, מרשה לעצמה להקניט אותם בשלותה החצופה, בשעה שהם עובדים עבודת־פרך כפושעים בארץ גזרה – ובכל־זאת בני־האדם עוד מלמדים זכות עליה – עזות כזו עברה כל גבול, ויש בה כדי להביא אדם ישר לידי שגעון! אך – ברוך־השם – עוד לא פסו מן העולם אנשים נבוני־דבר, ומרת פוגל מצאה לה תנחומים בחברתם. הם דברו סרה כל היום על האלמנה הצעירה, שהיו אורבים לה בעד יריעות הלונה. בערב, בשבת בני־המשפחה אל השלחן, התענגו על לשון־הרע זה. כריסטוף שמע לדבריהם בנפש פזורה. הוא הֻרגל כל־כך לראות את הפוגלים מתלבשים בעטרה של משגיחים על טהרת־המדות של שכניהם, שלא השגיח עוד בזה כלל. מלבד זה, לא ידע עדין כלום ממרת סבינה, מלבד קדקדה וזרועותיה החשופות, שאמנם היו מענינים למדי, אבל לא הספיקו לו כדי לקבוע דעה ברורה על־אדותיה. ואף־על־פי־כן היה מרגיש, כי נוטה הוא להיות וַתרן ביחסו אליה; ומתוך אהבת ההתנגדות היה מכיר לה תודה, דוקא על שלא מצאה חן בעיני מרת פוגל.

לפנות ערב, אחרי הארוחה, בשעה שהיה השרב גדול, אי־אפשר היה להשאר באוירה המחניק של החצר, שהשמש היתה לוהטת בה משעת הצהרים. המקום היחידי בבית, שבו עוד אפשר היה לשאוף רוח קצת, נמצא מצד הרחוב. אילר וחתנו היו יוצאים לפעמים ויושבים יחד עם לואיזה על האסקֻפה שלפני פתח ביתב. מרת פוגל ורוזה לא נראו אלא לרגע: עניני הבית עכבו בעדן מלצאת: מרת פוגל התהדרה בזה שהיתה מראה לכל, כי אין לה פנאי להתהלך בטל. היא הודיעה בקול רם למדי שנשמע למרחוק, שכל אותם בני־אדם, המפהקים לפני פתח ביתם ואינם נוקפים אצבע באצבע, מגרים את עצביה. ומתוך שלא יכלה, לרֹב דאבונה, להעבידם בעל־כרחם, החליטה להעלים עיניה מהם, והיתה נגשת אל עבודתה בהתמרמרות. רוזה חשבה לחובה לעצמה לחקות את אמה. אילר ופוגל היו מוצאים בכל מקום רוחות־פרצים, יראו להצטנן, ולכן היו עולים אל חדריהם. הם היו רגילים ללכת למשכב בשעה מֻקדמת, ואִלו היו משנים את הרגליהם אף כחוט־השערה, ודאי שהיו חושבים עצמם לאֻמללים עד־עולם. לאחרי תשע שעות לא נשארו בחוץ אלא לואיזה וכריסטוף. לואיזה בלתה את הימים בחדרה; ובערב קבל כריסטוף על עצמו לצאת אתה יחד, אם הספיקה לו השעה, כדי להכריחה לנשום מעט אויר. אלו היתה נשארה לבדה, ודאי שלא היתה יוצאת לעולם: שאון הרחוב הפחידה. הילדים רדפו זה אחר זה בקולות חדים, כל כלבי המבוא ענו להם בנביחה. נשמעו צלילי פּיַנו, קול קלַרניט הגיע מרחוק; ברחוב הסמוך תקעו בקורנֶט־אַ־פיסטון. נשמעו קולות שואלים ומשיבים זה לזה. אנשים מתהלכים הנה והנה לפני פתח בתיהם. אלו נשארה לואיזה לבדה בתוך תהו־ובהו זה, ודאי שלא היתה מוצאת את ידיה ואת רגליה. אבל בהיותה יחד עם

בנה היתה מוצאת כמעט ענג בכל־אלה. השאון שכך לאט לאט. הילדים והכלבים הלכו לישון ראשונה. אחרי־כן נתפזרו גם קבוצות האנשים. האויר הזדכך. דומיה ירדה על הרחוב. לואיזה ספרה בקולה הרך את החדשות ששמעה מפי אמליה ורוזה. היא לא התענינה בהן ביותר, אלא שלא ידעה על־אודות מה תשוחח עם בנה, ויחד עם זה הרגישה צֹרך להתקרב אליו, לדבר אתו. כריסטוף הרגיש בדבר, הוא התראה כמתענין בספוריה — אבל באמת לא היה מקשיב להן כלל. על רוחו נסוך קפאון וערפל, מאורעות היום שבו ועברו לפני עיניו.

פעם אחת, בשעה שישבו ככה בערב ואמו דברה באזניו, ראה והנה פתח החנות הסמוכה נפתחת, וכדמות אשה נראית בדומיה, כשהיא יוצאת ויושבת לה ברחוב. אך פסיעות אחדות הבדילו בין בסאה ובין לואיזה. היא ישבה במקום שהצל האפיל ביותר. כריסטוף לא יכֹל לראות פניה, ובכל־זאת הכיר אותה. קפאונו עבר כרגע. האויר נדמה לו יותר נעים. לואיזה לא הרגישה, כי סבינה פה, והמשיכה בלחש את פטפוטה השלו. עתה הקשיב לה כריסטוף ביתר שומת־לב, הרגיש צֹרך להכניס בשיחה את הערותיו, לדַבר, — וכנראה חפץ היה שדבריו ישָמעו. הבבואה *) הדקה נשארה בלי נוע; היא נראית עיפה קצת, רגליה מונחות זו על־גב זו, וידיה משֻלבות על ברכיה. היא הביטה נכחה וכנראה לא שמעה כלום. לואיזה היתה אחוזת תנומה. היא שבה הביתה. כריסטוף אמר לה, כי חפץ הוא להשאר עוד מעט ברחוב.

היה קרוב לעשר שעות. כבר כלתה רגל מן השוק. השכנים נכנסו הביתה אחד אחד. נשמע קול התנויות הנסגרות. החלונות המוארים קרצו עין —, וכבו. אחד או שנים התאחרו עוד. והנה גועו גם הם. דממה... הם היו לבדם, הם לא הביטו זה על זה; הם עצרו בעד נשימתם, וכאלו לא ידעו, כי נמצאים הם זה אצל זה. מן השדות הרחוקים הגיע ריח השחת; מן היציע שבבית הסמוך נזל ריח בשמים. האויר לא זע. נתיב החלב שטף מעל לראשיהם. מימינם נראה כוכב

*) „בבואה" Silhonette, יבמות כ"ה.

צדק האדמדם. מעל למעשנה נמו הצדה גלגליה של מרכבת־העַיִש. ברקיע החִוּר־הירקרק פרחו כוכבים כמרגניות. בבית התפלה הראשי השמיע הפעמון את השעה האחת־עשׂרה ושאר בתי התפלה שמסביב ענו אחריו בקולות צלולים או צרודים, ומתוך הבתים הגיעו צלילים עמומים של האורלוגינים.

פתאם הקיצו שניהם מהזיתם וקמו ממקומותיהם בבת אחת. ובהכנסם הביתה — הוא לצד זה והיא לצד זה — נענעו זה לזה בראשם בלי אֹמר ודברים. כריסטוף עלה אל חדרו. הוא הדליק את הנר, ישב לו על־יד השלחן ואת ראשו כבש בכפיו. ככה נשאר זמן רב מבלי חשוב מחשבות. אחרי־כן התאנח והלך לישון.

ביום המחרת, בקומו ממשכבו נגש בהליכה מיכנית אל החלון, הציץ אל חדרה של סבינה. אבל הוילאות היו מורדים. כך נשארו כל הבקר. ומאז נשארו סגורים תמיד.

ביום המחרת, בבוא הערב, הציע כריסטוף לאמו לשבת לפני פתח הבית; דבר זה נעשה לו להרגל. לואיזה שמחה על זה: היא דאגה לו בראותה אותו כשהוא כולא עצמו מיד אחרי הארוחה בחדרו, שחלונותיו היו סגורים ותריסיו מֻגפים. גם הבבואה הקטנה והדוממת לא אֵחרה מהופיע ולשבת על מקומה הרגיל. הם נענעו ראשם זה לזה במהירות, מבלי שהרגישה לואיזה בכך. כריסטוף התחיל לשוחח עם אמו. סבינה חִיכה לבתה הקטנה, ששחקה ברחוב; בתשע שעות לערך היתה הולכת להשכיבה על מטתה, אחרי־כן חוזרה ובאה בלי־שאון, אם שהתה קצת בחדרה, היה כריסטוף מתחיל דואג, שמא לא תחזור עוד. אזנו ארבה לכל הקולות שנשמעו בבית, לצחוק הילדה שלא חפצה להרדם. הוא הבחין את רשרוש שמלתה של סבינה עוד קֹדם שנגלתה היא בעצמה על מפתן חנותה. אז היה מסב את עיניו ומדבר לאמו ביתר התלהבות. לפעמים נדמה לו, כי סבינה מביטה עליו, והיה מעיף בה מבט בצנעה. אבל עיניהם נמנעו מלהפגש.

הילדה שמשה קשר ביניהם, היא התרוצצה ברחוב עם הילדים. הם השתעשעו, בהתאמצם להקניט כלב ישר וארך־רוח שהתנמנם, וסנטרו

הסתיר בין כפיו; אז היה פוקח עינו האדמה ומוציא מגרונו נהימה רוגנת; מיד היו הילדים מתפזרים וצווחים מפחד ומאֹשר. הילדה צעקה בקול חד, בהסבה ראשה לאחור, כאלו מי שהוא רודף אחריה, ובקשה לה מפלט בין ברכיה של לואיזה, שצחקה לה בחבה. לואיזה אחזה בילדה והקיפה אותה בשאלות; והנה שיחה התקשרה בינה ובין סבינה. כריסטוף לא השתתף בה כלל. הוא לא דִבר מאומה לסבינה וסבינה לא דברה לו דבר. על־פי איזה הסכם דומם היו מעלימים עיניהם זה מזה. אבל אף מלה אחת מן הדברים שטסו באויר ממעל לראשו לא אָבדָה ממנו. לואיזה היתה סבורה, כי בשתיקתו יש שנאה כבושה. אחרת היתה דעתה של סבינה; אבל היא התבַּישה מפניו ונבוכה קצת בתשובותיה, ולכן היתה מבקשת ומוצאה לה אמתלא לשוב הביתה.

לואיזה הצטננה ובמשך שבוע שלם לא יצאה מחדרה. כריסטוף וסבינה נשארו לבדם. בפעם הראשונה בהפגשם נרעשו ונפחדו. סבינה אחזה בילדה, כדי להתחזק בה ולאַמץ את רוחה, שמה אותה על ברכיה ותכס אותה בנשיקות. כריסטוף בוש ולא ידע, אם עליו להעלים עיניו גם עתה מכל מה שנעשה סביבו. אבל דבר זה היה קשה ביותר: אמנם, הם לא דברו עוד מאומה איש לרֵעהו, אבל הם התוַדעו כבר על־ידי לואיזה. הוא נִסה להוציא פרַזה אחת או שתים; אבל המלים נשארו תקועות בגרונו. גם הפעם חלצה אותו הילדה מן המצר. היא צחקה ב„מחבואים", והיתה חוזרת מסביב לכסאו של כריסטוף, והוא היה תופס בה מדי עברה ומחבק אותה. הוא לא אהב ביותר את הילדים; אבל לחבק ילדה זו היה לו לעֹנג מיֻחד. הילדה השתמטה ממנו, בבקשה להמשיך משחקה. כריסטוף החל להתגרות בה; היא נשכה את ידיו; הוא השמיטה ארצה. סבינה צחקה. הם החליפו זה עם זה, בהביטם עליה, מלים אחדות שאין להן כל ערך. אז נִסה כריסטוף (הוא חשב כי זאת היא חובתו) לקשר שיחה אתה; אבל הוא לא היה בכלל איש־דברים, וסבינה לא עשתה כלום בכדי להקל מעליו טֹרח זה. היא הסתפקה בזה שהיתה שונה את דבריו כהד.

– האויר טוב בערב, כעת.
– כן, הערב מצין.
– אין אויר לנשימה בחצר.
– כן, בחצר האויר מחניק.

השיחה התנהלה בכבדות מרבה. וכשהגיעה השעה להכניס הביתה את הילדה, השתמשה בזה סבינה כדי להכנס אתה – ולא הוסיפה להראות עוד.

כריסטוף ירא פן תעשה כן גם בערבים הבאים, ושמא תמנע עצמה מחברתו כל־זמן שלואיזה איננה אתם. והנה להפך: ביום המחרת פתחה היא עצמה בשיחה; אך כנראה, לא מפני שנהגתה על השיחה עצמה, כי אם מפני שחפצה להכנס אתו בדברים. נכר היה, כי ברב עמל עולה בידה למצא נושא לשיחתה וכי השאלות שהיא עורכת משעממות גם אותה: בין השאלות והתשובות באו הפסקות של דומיה מעיקה. כריסטוף נזכר בימים הראשונים של פגישותיו עם אוטו. אבל חוג הענינים, שעל־אודותם אפשר היה לדבר עם סבינה, היה יותר צר ומגבל; ומלבד זה חסרה לה הסבלנות שהיתה לאוטו. כשהיתה רואה, כי נסיונותיה לא יצליחו, היתה מושכת ידיה מהם, זה היה טרח גדול יותר מדי בשבילה; היא לא התענינה עוד בזה. אז החרישה ולא דברה עוד, וגם הוא עשה כמוה.

וכרגע והנה הכל נתמלא נעם וקסם. הערב שב לשלותו ולבותיהם שבו להרהוריהם. סבינה התנענעה לאט בכסאה ושקעה בהזיות. כריסטוף ישב והזה לצדה. הם לא דברו זה לזה דבר. כעבר חצי שעה הביע כריסטוף בלחש, בדברו לעצמו, את התפעלותו על הריח המשכר, שהביאה בכנפיה הרוח החמה בעברה על עגלה מלאה תותי־שני. סבינה ענתה לו בשתים או שלש מלים. הם חזרו לשתיקתם. הם התענגו על הקסם שבשתיקה הסתומה הזאת, שבדבורים של מה־בכך אלו. חלום אחד רחף על שניהם; מחשבה אחת מלאה את שניהם. הם לא ידעו עדין, מה טיבה של מחשבה זו; עוד לא גלה לבם לפיהם את הדבר. כאשר צלצלה השעה האחת־עשרה, נפרדו זה מזה בבת־צחוק.

ביום המחרת לא נסו כלל להכנס בשיחה. הם שבו לדומיתם היקרה להם. מפרק לפרק מלטו מפיהם הברות בודדות, כדי לבשר זה את זה ששניהם מהרהרים בענין אחד.

סבינה התחילה צוחקת ואמרה:

— מה־טוב כשאין האדם אונס עצמו לדַבר! הכל חושבים, שחיבים לדבר — וזה משעמם כל־כך.

הו, — ענה כריסטוף בהתרגשות — מי יתן והיו כל בני האדם מסכימים לדעתך!

הם צחקו שניהם. הם חשבו על־אודות מרת פוגל.

— כמה היא מיגעת — אמרה סבינה — עלובה זו!

— היא עצמה לא תיגע לעולם — אמר כריסטוף בארסיות.

סבינה צהלה למראהו ולדבריו.

— דבר זה מבדח אותך? כן, לך נקל לצחוק, אַת יש לך מפלט ממנה.

— בודאי — אמרה סבינה — אני סוגרת דלתי במפתח.

היא צחקה צחוק קל ונעים, שלא נשמע כמעט. כריסטוף הקשיב לה, ולבו נמלא התפעלות בשלות הלילה. הוא שאף בענג את האויר הצח.

— הו, — מה טובה השתיקה — אמר, וימתח אֵבריו.

— ומה מְיֻתרים הדברים!

— כן, — אמר כריסטוף — גם בלעדיהם בני־אדם מבינים כל־כך זה את זה! הם חזרו לשתיקתם. הם לא יכלו לראות זה את זה באפלה. שניהם חִיכו. ובכל־זאת, אף שבהיותם יחד היו להם רגשות משֻתפים — כך, לכל הפחות, היו מדמים לעצמם — לא ידעו עדַין כלום איש על־אודות רעהו. סבינה לא דאגה לזה כלל. אבל כריסטוף היה סקרן יותר ממנה. באחד הערבים שאל אותה:

— התאהבי את המוסיקה?

— לא, — אמרה בפשטות — היא משעממת אותי. איני מבינה בה כלום.

התגלות־הלב שבתשובתה הרהיבה אותו. השקרים של הבריות, שהיו מבטיחים, כי אוהבים הם את הזמרה אהבת־נפש, והיו

משתעממים עד מות בשמעם אותה, הקניטו אותו כל־כך! עתה נדמה לו כמעט, כי אם אדם אינו אוהב מוסיקה ומודה בזה בגלוי – תחָשב לו זאת לצדקה. הוא שאל אותה, אם קוראת היא ספרים.

– לא, ראשית כל, אין לה ספרים.

הוא הציע לה את ספריו.

– ספרים רציניים? – שאלה בדאגה.

– אם אין היא חפצה בהם – יש גם ספרים בלתי־רציניים. ספרי שירה.

– אבל הלא אלה הם ספרים רציניים.

– ובכן רומנים.

היא עקמה שפתיה.

– וכי אינם מענינים אותה?

– כן – הם מענינים; אבל תמיד ארֻכּים הם יותר מדי, תמיד חסרה לה סבלנות להגיע עד קצם, והנה היא שוכחת את ההתחלה, מדלגת על פרקים – וסוף־סוף אינה מבינה כלום. אז היא משליכה את הספר מידה.

– אכן זה מופת חותך לרֹב התענינותה!

– מילא! וכי לא די בזה בשביל מעשיה בדויה? נחוץ לה לחשוך את התענינותה בשביל ענינים הרבה יותר חשובים מן הספרים.

– ובכן, בשביל התיאטרון.

– לא מינה ולא מקצתה.

– האם לא תלכי שמה?

– לא, שם חם יותר מדי, הקהל רב יותר מדי, טוב יותר לשבת בית. האור מכאיב לעינים והמְשַׂחקים גרועים כל־כך.

בנִדון זה היה מסכים לדבריה. אבל בתיאטרון יש עוד דבר־מה: החזיונות עצמן.

– כן, – אמרה מתוך פזור־הנפש – אבל אין לי פנאי.

– מה תעשי מבֹּקר עד ערב?

היא חיכה.

– העבודה רבה כל־כך!

— אמת הדבר, — אמר הוא — הלא חנות יש לך!

— אה, — אמרה במנוחה — היא אינה מעסיקה אותי ביותר.

— ובכן בתך נוטלת ממך את כל זמנך!

— לא, הילדה העלובה! היא פקחית מאד, היא משתעשעת לבדה.

— ובכן?

הוא התנצל על אי־הנמוסיות שבשאלתו. אבל היא השתעשעה בדבריו.

— כל־כך הרבה דברים יש לעשות, כל־כך הרבה!

— למשל?

— אי־אפשר לה לפרטם, כי רבים הם. ושונים הם זה מזה. אלו לא נשאר לה אלא לקום ממטתה, לעשות תלבשתה, לחשוב על־אודות הארוחה, להכין את הארוחה, לאכול את הארוחה, לחשוב על־דבר סעודת־ערבית, לכבד את חדרה קצת, הרי כבר פנה היום. והלא בכל־זאת צריך שישאר לאדם גם קצת פנאי, בשביל ישיבת בטל.

— ואינך משתעממת?

— מעולם לא!

— אף כשאינך עושה מאומה?

— ביחוד כשאיני עושה מאומה. להפך, כשאני עושה דבר־מה אני משתעממת.

הם הביטו זה על זה בצחוק.

— מה מאֻשרת את! — אמר כריסטוף — ואני לא אדע, איך אפשר לשבת בחבוק־ידים.

— ולי נדמה, כי יודע אתה היטב.

— זה ימים אחדים שאני מתחיל להתלמד בחכמה זו!

— ובכן, ודאי תגיע עד תכליתה.

לבו היה שלו ושוקט בבלותו לדבר עמה. די היה בשבילו לראות פניה. אז נרגע מדאגותיו, מהתרגזותו, מן החרדה והפחד העצבני, שהיו לוחצים את לבו.

שום מבוכה לא הרגיש כשדבר עמה. כל שום מבוכה כשהרהר בה. הוא לא העז עוד להודות לעצמו על הדבר הזה – אבל כמעט בא בקרבתה, מלא את לבו קפאון נעים, נוטה היה להתנמנם. בלילות היתה שנתו שלוה, כאשר לא היתה זה כמה.

בשובו מעבודתו היה מציץ לתוך החנות. כמעט תמיד היה מבטו פוגש שם את סבינה. הם ברכו זה את זה בשלום מתוך בת־צחוק. לפעמים היתה עומדת על המפתן; אז היו מחליפים זה עם זה מלים אחדות; או שהוא היה פותח את הדלת, קורא לַילדה ותוחב בלאחר־יד לתוך כפה צרור סֻכריות.

באחד הימים התאזר עֹז ונכנס פנימה. הוא מצא לו אמתלה באמרו, כי יש לו צֹרך בכפתורים בשביל מעילו. היא חפשה אחריהם ולא מצאה. כל הכפתורים היו מונחים אצלה בערבוביה – לא היתה כל אפשרות להבחין ביניהם דבר. בלבה חרה לה קצת על שאי־הסדרים שבחנותה נתגלו לו. הוא השתעשע במבוכתה ונתן בסקרנות בבדי להסתכל היטב.

– לא, – אמרה ותשתדל לכסות בכפיה על הארגזים. – אל תבֵּט! כאן צרור־בלאות...

היא החלה לחפש, אבל נבוכה מפני כריסטוף. היא משבה ידיה, דחפה את הארגז ואמרה:

– אינני מוצאת. לך לך אצל ליזי, היושבת ברחוב הסמוך, אצלה ודאי תמצא מבֻקשך. אצלה יש מכל מה שאדם חפץ.

הוא צחק בראותו, איך היא מנהלת עסקיה.

– האם את כל הקונים שלך את שולחת אליה?

– הי נפשי, אין זאת הפעם הראשונה, – אמרה בעליזות.

ובכל זאת היתה נכלמת קצת.

– זה כל־כך משעמם לסדר את החפצים – אמרה לו. – אני מדחה מיום ליום עבודה זו. אבל מחר ודאי אעשה פה סדר.

– רצונך שאעזור לך? – אמר כריסטוף.

היא סרבה. ודאי שהיתה מסכימה לו בחפץ־לב, אלא שלא

העזה, כי יראה מפני הלעז. ומלבד זה, היה הדבר עלבון בשבילה.
הם הוסיפו לשוחח.

– וכפתוריך? – אמרה לכריסטוף כעבור רגע – אינך הולך אל ליזי?
– חס ושלום! – אמר כריסטוף – אני אחכה עד שתערכי פה סדר.
– הוי, – אמרה סבינה, ששכחה כבר את אשר אמרה לפני רגע. – אל תרבה לחכות כל־כך!

קריאה זו, שהתמלטה מעמק לבה, נסכה עליהם עליזות.
כריסטוף נגש אל הארגז שרחפה מפניה.

– תני לי לחפש, האין זאת?...
היא מהרה אליו, כדי למנעו מזה.
– לא, לא, בבקשה ממך, אני בטוחה, כי אינם אצלי...
– ואני אוכל להתערב אתך, כי יש לך.

אחרי הסקירה הראשונה הוציא מיד, בפנים מפיקים שמחת נצחון, את הכפתורים אשר בקש. עוד כפתורים היו נחוצים לה. הוא הכין לחטט עוד בקופסה, אבל היא, שהתעורר בה רגש האהבה העצמית, חטפה אותה מידו והחלה לחפש בעצמה.

היום פנה לערוב. היא נגשה אל החלון. כריסטוף ישב לו במרחק צעדים אחדים. הילדה טפסה ועלתה על ברכיו. הוא התראה כמקשיב לפטפוטה, והיה עונה לה מתוך פזור־נפש. הוא הביט על סבינה: היא ידעה, כי הוא מסתכל בה. היא גחנה על־גבי הקופסה. הוא ראה את קדקדה ואת פאת לחיה. ובהביטו עליה ראה, כי התאדמה – ויאדם גם הוא.

הילדה הוסיפה לדבר, אבל שומע לא היה לה. סבינה לא זזה ממקומה. כריסטוף לא ראה, מה היא עושה, והיה בטוח, כי אין היא עושה כלום; היא לא הביטה כלל על הקופסה שבידיה. הילדה התחילה מפחדת וצנחה ארצה מעל ברכיו של כריסטוף.

– מדוע הדלתם לדבר?

סבינה פנתה אליה פתאם ואמצה אותה בין זרועותיה. הקֻפסה נפלה וכל החפצים אשר בה התפזרו על הרצפה. הילדה צהלה בקול, זחלה על ארבע ורדפה אחרי הכפתורים, שהתגלגלו מתחת

לרהיטים, סבינה נגשה שוב אל החלון ולחצה את פניה אל הזגוגיות, למראית־עין השקיפה בשימת לב מְרֻבָּה על הנעשה ברחוב.

— שלום, אמר כריסטוף במבוכה.

היא אמרה בלחש, מבלי הניע ראשה:

— שלום.

ביום א' אחרי הצהרים היה הבית נשאר ריק. כל המשפחה כֻּלה הלכה לה אל בית־התפלה, לתפלת בין־הערבים. רק סבינה לא הלכה. פעם אחת הוכיח אותה כריסטוף על זה דרך בדיחה, בראותו אותה יושבת לפני פתחה בגנה הקטן, בשעה שהפעמונים היו קוראים לה לשוא, עד שנחר גרונם בקראם. היא ענתה לו גם־כן בהלצה, כי תפלת שחרית לבדה חובה ותפלת ערבית רשות, ואין צֹרך כלל לאדם להתחסד יותר־מדי – היא רואה בזה גם טרחנות קצת. נוטה היתה לחשוב, כי אלהים תחת שיקצוף עליה יחזיק לה, להפך, טובה על זה.

– את יוצרת לך את אלהים בדמותך כצלמך, – אמר כריסטוף.

– לו הייתי אני תחתיו, היה הדבר משעמם אותי כל־כך! – אמרה בבטחון.

– אִלו היית תחתיו, לא היית מתעסקת ביותר בעניני העולם.

– רק אחת הייתי שואלת ממנו, שהעולם לא יתעסק בי הרבה...

– אפשר שהעולם לא היה סובל ביותר משום כך...

– הנח, – קראה סבינה – אנחנו באים לידי חרוף וגדוף...

– איני רואה כל חרוף בזה שאמרתי, כי אלהים דומה הוא לך. בטוח אני, כי זהו שבח בשבילו.

– הלא תדֹּם! – אמרה סבינה, קצת מתוך צחוק וקצת מתוך כעס. היא התחלה לדאוג באמת, שמא יכעס אלהים עליהם. ותמהר להטות שיחתה לענין אחר.

– ומלבד זה, זו היא השעה היחידה בשבוע שיש לי אפשרות להתענג קצת על השלוה בגן...

– כן, – אמר כריסטוף – הם אינם פה.

הם החליפו מבט זה עם זה.

– מה עמוקה הדממה! – קראה סבינה – לא הֻרגלנו לה כלל. נדמה, כאלו באיזה עולם משֻׁנה אנחנו נמצאים כעת...

– הו, – קרא כריסטוף פתאם בחמה – יש ימים שבהם מרגיש אני חפץ אדיר לתנקה...

למותר היה לבאר כלפי מי הוא מתכון.

– והאחרים? – שאלה סבינה בצהלה.

– אמת הדבר, – אמר כריסטוף, ופניו נפלו – ישנה עוד רווה.

– ילדה אֻמללה... – אמרה סבינה.

– לו היה תמיד כך כמו שהוא עכשו... – נאנח כריסטוף.

היא נשאה אליו את עיניה הצוחקות, אחרי כן שבה והשפילה אותם. הוא ראה, כי עסוקה היא בעבודה, וישאל:

– מה תעשי פה?

(וילון של קְסוס המתוח בין שני הגנים חצץ בינו ובינה).

– הלא תראה, – אמרה ותגביה את הקערה שהיתה על ברכיה – אני קולפת עדשים.

מפיה התמלטה אנחה כבדה.

– אבל האם לא נעימה לך עבודה זו! – אמר בצחוק.

– הו, – השיבה היא – הלא זה משעמם עד מות, כשמֻכרחה אתה להתעסק כל הימים בארוחתך!

– נכון אני להתערב אתך, כי היית מסכימה להשאר בלי ארוחה, אם אפשר הדבר, ובלבד שלא תצטרכי לטרות בשביל הכנתה.

– בלי כל ספק! – קראה היא.

– חכי! אני אעזור לך.

הוא קפץ בעד המחיצה ונכנס אצלה. היא ישבה על כסאה לפני פתח הבית.

גם הוא ישב לו על השליבה לרגליה. לבין קמטי שמלתה המקֻפלת על בטנה זרק קמצים קמצים של תרמ׳לים ירֻקים; ואת העדשים העגֻלות והקטנות השליך לתוך הקערה שבין ברכיה של סבינה. הוא הביט ארצה – וראה את גרביה השחורות של סבינה.

שהבליטו את רֹך ארכובותיה ורגליה. רגלה אחת בצבצה ויצאה מתוך הסנדל. הוא לא העֵז להרים עיניו אליה.

האויר היה כבוש. השמים היו חִורים ונמוכים מאד. אף רוח קלה לא נשבה; אף עלה אחד לא זע. הגן היה מֻקף חומה גבוהה; כאן נגמר העולם החיצון.

הילדה יצאה לטַיל עם שכנתם. הם היו לבדם. הם לא דברו זה לזה מאומה. הם לא יכלו עוד להוציא מפיהם אף מלה אחת. הוא לקח לפרקים מעל ברכיה של סבינה, מבלי הביט, עוד קמצי עדשים; אצבעותיו רעדו בנגען בה: בתוך התרמילים הרעננים והחלקים פגשו את אצבעותיה הרועדות של סבינה. הם הֻכרחו להפסיק עבודתם. הם נשארו בלי־נוע ולא הביטו זה על זה: היא, מתפרקדת על כסאה, פיה פתוח קִצת וזרועותיה צונחות למטה; והוא ישב לרגליה, נשען אל גופה; בכתפו ובזרועו הרגיש את חֹם רגלה של סבינה. הם נשמו בכבדות.

כריסטוף הניח ידיו על אֶבן, כדי לצנגן; ידו אחת רפרפה על רגלה של סבינה, שיצאה מן הסנדל – וכך נשארה מונחת עליה, מבלי שימצא בו די־אונים להסירה. רטט חלף את גופם, ראשם הסתובב סחרחר כמעט. ידו של כריסטוף לחצה את אצבעותיה הזעירות של רגל סבינה הקטנה. סבינה, רטובה מזעה וקפואה – נחנה למול כריסטוף...

קולות מכרים שנשמעו פתאם הפיגו את שכרונם; הם נזדעזעו.

כריסטוף קם כרגע וקפץ בעד המחיצה. סבינה אספה את תרמילי העדשים בשמלתה וחזרה הביתה. בצאתו מן החצר, הביט מאחריו. היא עמדה על המפתן. הם הביטו זה על זה, טפות מטר דקות החלו לרשרש על האילנות. היא סגרה דלתה. נכנסו מרת פוגל ורוזה. הוא עלה אל חדרו.

כשכבה אור היום הצהבהב, הטובע במבול מים, הרגיש כריסטוף דחיפה כבירה. הוא קם מאל השלחן, רץ אל החלון הסגור ויושט זרועותיו כלפי החלון אשר למולו. והנה באותו רגע ראה או נדמה לו שהוא רואה בעד הזגוגיות הסגורות, את סבינה הפורשת אליו כפיה באפלולית החדר.

הוא מַהר ההוצה, ירד מן המעלות, רץ אל משוכת הגן ובקש לקפוץ בעדו, מבלי דאוג פן יראוהו. אך בהביטו על החלון שבו הופיעה לפניו, ראה כי תריסיו מֻגפים. נדמה, כי הבית כבר נרדם, הוא פקפק, אם עליו ללכת הלאה. והנה אילר הזקן, ששב הביתה, ראה אותו וקרא לו, אז שב על עקביו. נדמה לו, כי זה היה אך חלום.

לא ארכו הימים – ורוזה הרגישה בכל הנעשה לעיניה. היא לא היתה חושדת בשום אדם, ולא הבינה עדַין מה זה רגש קנאה. נכונה היתה להקריב את כל נפשה לאחרים, מבלי דרוש מהם שום תשלום גמול. אבל אף כי השלימה עם הרעיון הנוגה, כי אין כריסטוף אוהב אותה, בכל־זאת לא עלתה על דעתה כלל, כי אפשר הדבר שכריסטוף יאהב אחרת.

באחד הערבים, אחר הארוחה, עלתה בידה לגמור עבודת־רקמה משעממת, שטרחה בה במשך כמה חדשים. היא הרגישה עצמה מאֻשרה, וחפץ קם בלבה לפרוק את עֻלה לשעה קלה – אך הפעם הזאת – וללכת לשוחח עם כריסטוף. היא השתמשה ברגע שאמה עמדה מְסבת־גב אליה, ותתחמק מן החדר. היא התגנבה מן הבית כתינוק זה שבורח מבית־הספר. היא שמחה בהעלותה על לבה, כי עתה תוכל להתגרות בכריסטוף, שאמר לה בבוז, כי עד־עולם לא תגמור עבודתה זו. המחשבה, כי עתה פתאם תבוא אליו ברחוב, שעשעה אותה. לשוא ידעה ילדה אֻמללה זו זה־כבר את רגשותיו של כריסטוף אליה: למרות כל זה היתה נוטה לדון על העֹנג שיוכלו אחרים לחוש בפגישתה על־פי העֹנג שהרגישה היא עצמה בפגשה אותם.

היא יצאה החוצה. לפני פתח הבית ישבו כריסטוף וסַבִינָה, כדרכם תמיד. לבה של רוזה התכַוֵץ. אבל רֹשם מחוסר־טעם זה לא עכב בעדה, והיא קראה אל כריסטוף בעליזות. שאון קולה החד, שבקע את דומית הלילה, עשה על כריסטוף רֹשם של צליל־מוסיקה מֻטעה. הוא הודעזע בכסאו והתעות מכעס. רוזה נענעה את רקמתה לפני חָטמו של כריסטוף בשמחת נצחון. אבל כריסטוף הדפה מעליו בקֹצר־רוח.

– גמרתיה, גמרתיה! – טענה רוזה.

– ובכן, התחילי לתפור לך אחרת – אמר כריסטוף בקול יבש.
רוזה נרעשה. כל שמחתה הופרה.
וכריסטוף הוסיף באכזריות:
– וכשתגמרי לך שלשים מצעות, כאשר תִּזְקְנִי, אז לכל־הפחות תהיה לך רשות לאמר, כי חייך לא עברו לבטלה.
רוזה חפצה לבכות. היא אמרה:
– הה, אלי! מה אכזרי אתה, כריסטוף!
כריסטוף נכלם מדבריו, ויאמר לה מלים אחדות של חבה. היא היתה כל־כך מסתפקת במועט, שבטחונה שב אליה מיד; והיא חזרה לפטפט בקולה ההומה, היא לא ידעה כלל לדבר בלחש. היא צָוחה בקול רם, כמנהג כל בני־ביתה. למרות כל התאמצותו לא יכול עוד כריסטוף להבליג על אי־רצונו. בראשונה ענה בהברות אחדות של רֹגז. אחרי־כן לא ענה לה, הפנה לה עֹרף והתנודד בכסאו, בחרקו שִׁניו לקולה המגרגר. רוזה הבינה, כי דבריה מרגיזים אותו, וידעה, כי נחוץ לה לשתוק; ולמרות כל זה עוד הרימה קולה. סבינה, שישבה בצל במרחק צעדים אחדים, הביטה על סצינה זו והחרישה מתוך שלוה אירונית. אחרי־כן, כשהיה לה הדבר לזרא, בהבינה, כי הערב אבד לה לבטלה, קמה לה והלכה הביתה. רק אחרי שנעלמה כבר הרגיש כריסטוף ביציאתה. גם הוא קם מיד, ומבלי שימצא לנכון אפילו להתנצל, פנה גם הוא לעברו ונעלם מתוך ברכת־שלום יבשה.
רוזה שנשארה לבדה ברחוב, הביטה כנדהמה על הפתח שנכנס בה. עיניה זלגו דמעות. היא שבה הביתה בחפזון, עלתה החדרה מבלי עורר שאון, כדי להמנע מן הצֹרך לדבר עם אמה, פשטה בגדיה במהירות, ומשעלתה למטתה והסתירה עצמה בשמיכה, התפרצה בבכי. היא לא השתדלה לחשב, מה זה התחולל פה; היא לא שאלה עצמה כלל, אם אוהב כריסטוף את סבינה או לא, ואם כריסטוף וסבינה לא יוכלו לשאתה. היא ידעה, כי אבד לה כל, כי אין עוד כל טעם לחיים, ולא נשאר לה בלתי אם למות.
ביום המחרת בבֹקר שבה לחשב ברב ר, ויחד עם זה שבה ופרחה בה התקוה הנצחית, הרמאית. בשחזרה והעבירה לפני עיניה מאורעות

יום אתמול, השתדלה להוכיח לעצמה, כי טעות היתה בידה, כי הפריזה יתר־מדי על חשיבותם. בלי ספק, כריסטוף איננו אוהב אותה; היא השלימה עם רעיון זה, אלא שבמעמקי לבה שמרה תקוה בלתי־מֻבעה, כי סוף־סוף תעורר בלבו אהבה בכֹח אהבתה אותו. אבל מאין לקחה לה, כי יש איזה קשר בינו ובין סַבִּינָה? וכי איך יאהב פקח וחכם שכמותו אשה פעוטה זו, שקלות ערכה וקטנות־רוחה בולטות וגלויות לכל? היא נרגעה קצת, ובכל־זאת לא נמנעה מלהתחקות על הליכותיו של כריסטוף. במשך כל הימים לא עלתה בידה לראות מאומה, כי לא היה באמת מה לראות; אבל כריסטוף, שראה אותה כשהיא מתרוצצת כל היום סביבותיו, בלי באר את הסבה, נתמלא עליה כעס. חמתו עלתה עד מרום קצה בערב, כשבאה וישבה לה בבטחון על ידם, ברחוב. אז חזרה ונשנתה הסצינה של יום אתמול במהדורה חדשה: רוזה לבדה דברה; אבל הפעם לא המתינה סבינה הרבה כל־כך ותמהר לשוב אל חדרה; וגם כריסטוף עשה כמוה. רוזה לא יכלה עוד לכחד מעצמה, כי חברתה לטֹרח היא להם; ובכל־זאת השתדלה עלמה אמללה זו להשלות נפשה בתקוה. היא לא ראתה, כי בשום דבר לא תוכל להזיק לעצמה כל־כך כאשר בהעמיסה עליהם את חברתה; והיא הוסיפה לעשות כן, מתוך אי־חריצותה הרגילה, גם בימים הבאים.

ביום המחרת חכה כריסטוף לשוא, כשרוזה יושבת על צדו, לבוא סבינה. ביום השלישי נשארה רוזה לבדה. הם נמנעו מלהלחם אתה. אבל היא לא הרויחה מזה כלום, מלבד מה שעוררה עליה את חמתו של כריסטוף, שכָּעס על שנטלו ממנו את אשרו היחידי – את נשפיו היקרים. הוא לא אבה כלל סלוח לה; כי בהיותו שקוע בליל ברגשותיו שלו, לא השתדל כלל להבין את רגשותיה של רוזה.

אבל סבינה ידעה אותם זה כבר: עוד בטרם תדע, אם היא עצמה אוהבת את כריסטוף, כבר ידעה, כי רוזה תקנא אותה. אך היא לא דברה דבר מכל אשר ידעה. מתוך אכזריות טבעית של כל אשה יפה הבטוחה בנצחונה, היתה עומדת ומביטה, בערמומית שתקנית, על יגיעותיה של צרתה הבלתי חרוצה, שעלו כֻּלן בתהו.

רוזה, שנשארה שליטה בשדה־הקרב, הביטה בעגמומית על תוצאות טכסיסיה. מוב היה שלא תתעקש ושתעזוב את כריסטוף לנפשו, לכל־הפחות ברגע זה. אבל היא, כמובן, לא עשתה כך, ומכיון שבדברה עמו על־אודות סַבִּינָה היתה מזיקה לעצמה ביותר, לכן בחרה לה דוקא דרך זו.

בלב הולם בחזקה אמרה לו בבַישנות, כי סבינה יפת־תֹאַר היא, כי בִּקשה לשמוע את דעתו עליה. כריסטוף ענה בקול יבש, כי יפה היא מאד. ואף שרוזה ידעה מראש את התשובה, בכל־זאת, בשמעה את דבריו, הרגישה דקירה בלבה. היא ידעה היטב, כי סבינה יפה היא, אבל לא שמה לב אל זה. רק עתה נסתה בפעם הראשונה להביט עליה בעיניו של כריסטוף. היא ראתה את שרטוטי פניה הדקים, את אפה הקטן, את פיה הזעיר, את גופה הקטן, את תנועותיה המלאות חן.

הה, חבל, חבל... כמה היתה נותנת בכדי שתִמָצא היא בגוף שכזה! היא הבינה היטב, מדוע יבכרו אותו על גופה שלה. שלה... על מה זה ענש אותה הבורא בגוף כזה? כמה היה לה למשא! כמה נראה לה מכֹעָר! הוא היה שנוא עליה. ומה נורא הרעיון, כי רק המות ישחרר אותה ממנו – לנצח. היא היתה יותר־מדי גאה ויחד עם זה יותר־מדי שפלת־רוח, בכדי שתתאונן על שאין כריסטוף אוהב אותה: הן לא היתה לה כל זכות לדרוש לה אהבה; והיא השתדלה להשפיל עצמה עוד יותר. אבל החוש הטבעי שלה התקומם... היתכן? לא, זו היתה עַולה גדולה... מדוע נִתן גוף זה לה – לה, ולא לסבינה? מדוע אוהבים את סבינה? במה זכתה היא להיות אהובה? רוזה הביטה עליה בלי כל משוא־פנים; היא ראתה אותה עצלנית, רשלנית, אנוכיית, מתיחסת בשויון־רוח לכל אדם ואינה עוסקת

לא בביתה ולא בתינוקת שלה ולא בשום דבר; היא לא אהבה אלא את עצמה, לא חיתה אלא בשביל לישון, לטַיל ולשבת בחבוק־ידים. והנה בריה שכזו מוצאת חן... מוצאת חן בעיני כריסטוף, כריסטוף הקפדן כל־כך, כריסטוף שידע לשפוט נכונה, כריסטוף אשר כבדה והעריצה מעל כל שאר האנשים... לא, זה היה עול גדול יותר־מדי; זו היתה אולת גדולה יתר־מדי. איך זה מחו עיני כריסטוף מראות? היא לא יכלה להתאפק מהעיר לפניו מפרק לפרק איזו הערה בגנותה של סַבִּינָה. היא לא חפצה לדבר בה, אבל יצרה היה אונס אותה לכך. אחרי־כן היה תמיד לבה נוקפה, כי טובת־לב היתה ולא אהבה לדבר סרה על איש. אבל עוד יותר רגשי חרטה עוררו בה התשובות האכזריות, שהיה משיב לה כריסטוף; הן הראו לה, כמה לקחה סבינה את לבו. הוא לא ידע רַחם אז. מתוך שהעליבו את רגש אהבתו, השתדל גם הוא להעליב – והדבר עלה בידו. רוזה לא השיבה לו דבר, והיתה הולכת משם בראש שחוח, ואת שפתיה חשקה היטב, כדי שלא להתפרץ בבכי. היא חשבה את עצמה אשֵׁמה בדבר; הלא כגמול ידה השיב לה: היא צערה את כריסטוף, בהתנפלה על האשה אשר אהב.

אמה לא היתה סבלנית כל־כך. מרת פוגל שראתה את כל הנעשה, לא אֵחרה מלהתבונן, כמו שהתבונן גם אילר הזקן, בשיחות שבין כריסטוף ובין שכנתו הצעירה. לא קשה היה לחדור לתוך מצפוני הרומן המתרקם כאן. הוא היה סותר מעִקרו את מגמותיה הכמוסות, את אשר יזמה להשיא את רוזה לכריסטוף; והיא ראתה בזה עלבון פרטי מצדו של כריסטוף, אף שהוא לא היה חַיב כלל לדעת, שהיא חתכה את גורלו מבלי שאול את פיו. אבל הדספוטיות של אמליה לא היתה מרשה כלל, שדעתו של אחרים תהיה שונה מדעתה היא. וכשערוריה נדמה לה, שהעז כריסטוף לחלוק על המשפט הקשה, שחרצה היא כמה פעמים על סבינה.

היא לא נמנעה מלשוב ולהביע את דעתה לפניו. בכל פעם שראתה אותו היתה מוצאת לה אמתלה בכדי לדבר באזניו על־אודות שכנתה. היא השתדלה לחפש אחרי דברים מעליבים ביותר

אלה שהיו עלולים ביחוד לעשות רשם על כריסטוף; וגסות השקפותיה ולשונה הן שעמדו לה למצוא לה מלים כאלה בלי עמל רב. החוש הטבעי האכזרי של האשה, העולה על זה של האיש בכשרונו להרע ולהכאיב, כשם שהוא עולה עליו בכשרונו להיטיב ולרפא כאב, — הוא שעורר אותה לבלי התעכב ביותר על עצלותה של סבינה והמגרעות המוסריות שבה, כי אם על אי־נקיונה. עינה הבולשת והחופשת בלי בושה ונמוס, המציאה לה מופתים חותכים להוכיח אמתות דבריה, בהציצה בעד הזגוגיות אל תוך הבית, בסקרה שם את סתרי תלבשתה של סבינה — והיא הציגה אותם לראוה בלגלוג גס. בשעה שלא יכלה לאמר בגלוי את כל מה שראתה, משום צניעות, היתה מלבשת דבריה ברמזים.

כריסטוף חָור מכלמה וכעס. פניו הלבינו כסיד ושפתיו רעדו. רוזה, שידעה מראש את אשר יתחולל לעיניה, התחננה לפני אמה לשים קץ לדבריה, וגם נסתה ללמד זכות על סבינה. אבל דבריה עוררו את אמליה להשתער על סבינה עוד ביתר התמרמרות.

פתאם קפץ כריסטוף מכסאו. הוא הכיש באגרופיו על השלחן וקרא, כי נבלה היא לדבר סרה באשה, לרַגל את דרכי־חייה, לפרסם את מצוקותיה, כי רק אדם רע־לב ביותר מְכשר להתנפל על בריה טובת־לב, נחמדה ושלֵוה, החיה לה לבדד ואינה עושה רעה לאיש ואינה מדברת תועה על איש. אם חושבים הם, כי באֹפן כזה ישניאו אותה עליו, אינם אלא טועים; להפך, עתה היא נעשית עוד יותר סמפטית, וטוב־לבה עוד מתבלט ביתר בהירות.

אמליה הרגישה, כי היא הרחיקה ללכת יתר־מדי בטענותיה, אבל תוכחותיו העליבו אותה. והיא הטתה את הוִכוח לענין אחר, באמרה, כי יתר־מדי נקל לדבר על־אודות טוב־לב: במלה זו אפשר ללמד זכות על הכל. מה נקל לו לאדם להֵרָאות כטוב־לב, בשעה שאין הוא עוסק בשום דבר ובשום איש, ואינו ממלא את ההובות המוטלות עליו!

על־זה ענה כריסטוף, כי החובה הראשונה המוטלת על האדם, היא להנעים את חיי אחרים: אבל יש אנשים. החושבים, כי חובתם

היא לעשות מה שהוא מכֹער, מעציב, משעמם, מה שמעיק על אחרים ומעליב את שכניהם, משרתיהם, את משפחתם ואת עצמם. אלהים ישמרנו מאנשים כאלה ומהובות כאלה – כממגפה רעה.

הוכות התמלא מריר:ת. אמליה דברה בארסיות – כריסטוף גם הוא לא טמן לשונו תחת חכו. התוצאה שנתגלתה בראשונה מוכוחם זה היתה, שכריסטוף השתדל מעתה להֵרָאות בפרהסיה בלויתה של סבינה. דופק היה על דלתה, מדבר בעליזות וצוחק אִתה ובוחר לו אותה השעה, שאמליה ורוזה ראו אותו. אמליה התנקמה בו בדברי חמה. אבל לב רוזה התמימה היה נשבר מאכזריות מְדקדקת זו. היא הרגישה, שהוא שונא אותן וחפץ לקחת נקם מהן – והיא בכתה תמרורים.

ככה למד גם כריסטוף, שכמה פעמים סבל מרשעתם של אחרים, להכאיב לאחרים על לא חמס בכפם.

כעבֹר זמן-מה חגג אחיה של סַבִינָה, בעל-טחנה בלַנדיג, עירה קטנה העומדת במרחק פרסאות אחדות מן העיר, את יום טבילת בנו. סבינה היתה הסנדקאית. היא הזמינה גם את כריסטוף. הוא לא אהב חגים כאלה, אבל משום ההנאה המיֻחדת להקניט את הפוגלים ולהיות בחברת סבינה, מהר וקבל את הזמנתה.

סבינה הזמינה בערמה גם את אמליה ורוזה, בדעתה מראש, כי הם יסרבו ללכת, וכן היה באמת. רוזה השתוקקה בכל נפשה לקבל את ההזמנה, היא לא שנאה את סבינה, ויש שהרגישה גם חבה אליה בלבה, בגלל כריסטוף אשר אהבה. היא חפצה לאמר לה את אשר היא מרגישה, לנפול על צוארה. אבל אמה היתה אתה, ומעשי האם שמשו מופת לבת. היא התעקשה ברגש גאונה וסרבה גם היא. ואחרי אשר נסעו להם סבינה וכריסטוף, ובהעלותה על לבה, כי עתה, ברגע זה, הם נמצאים יחד, מאֻשרים הם יחדו, מטַיְלים בשדמות ביום תמוז יפה זה, והיא באותה שעה נשארה כלואה בחדרה עם גל הלבָנים, שעליה לתקן ועם אמה הרוגנת, – נדמה לה, כי מחנק הושם לנפשה. היא קללה את אהבתה העצמית. אך אולי יש עוד שהות לחזור?... הה! גם אם היה עוד ספוק בידה, ודאי שלא היתה חוזרת...

בעל־הטחנה שלח את עגלתו להוביל את כריסטוף וסבינה, בדרך לקחו אתם עוד אורחים אחדים. האויר היה רענן וצח. לאור השמש הבהירה הזהירו אשכלות הגרגירים האדֻמים על הדרך והדֻבדבנים שבשדותם. סבינה חַיכה. פניה החִורים הפכו ורֻדים באויר הרענן. בתה הקטנה ישבה על ברכי כריסטוף. הם לא השתדלו לדבר זה אל זה; הם דברו עם שכניהם. מה אִכפת להם אל מי ועל מה דברו? הם הסתפקו בזה, ששמעו איש את קול רעהו, שנסעו בעגלה אחת. הם החליפו מבטים מפיקים שמחה ילדותית, בהראותם זה לזה בית או עץ או עובר־דרך שנפגש להם. סבינה אהבה את השדה, אבל מעולם לא יצאה שמה; עצלותה, שמאנה הרפא, מנעה אותה מכל טיול. זה בשנה תמימה לא יצאה את העיר; ולכן התענגה עתה אף על הדברים היותר קלים שנראו לעיניה. בעיני כריסטוף לא היו הדשים כל־כך; אבל הוא אהב את סבינה, וכדרך האוהבים ראה את הכל בעיניה שלה; הוא הרגיש כל זעזוע של ענג שהרעיד נשמתה, אלא שבעיניו היה הענג שלה מתגבר ומגיע לידי התפעלות; כי בהתמזגו עם אהובתו היה מיחס לה את עֹשר־נפשו הוא.

כאשר באו אל הטחנה, מצאו בחצר את כל אנשי הפֶּרמה ואת שאר הקרואים, שקדמו פניהם בשאון והמֻלה. התרנגולות, האווזים והכלבים ענו גם הם בקול. בֶּרטולד, בעל־הטחנה, בחור צהבהב, שראשו וכתפיו מרֻבעים, בעל־קומה וחסֹן באותה המדה שסבינה היתה קטנה ואַורירית, הניף את אחותו הקטנה בין זרועותיו ושב והציג אותה על הקרקע, בנחת ובזהירות, כאלו ירא הוא פן ישברנה. כריסטוף הבין מיד, כי ענק זה הוא ביד אחותו הקטנה כחֹמר ביד היוצר, ואף שהיה מלגלג באי־חריצות על הקפריסות שלה, על עצלתה ועל רבבות המומים שבה, בכל־זאת היה נכנע לה בעבד נרצע. היא כבר התרגלה לזה וחשבה את הדבר לטבעי, הכל היה טבעי בעיניה; שום דבר לא יכֹל לעורר בה תמהון — היא לא עשתה כלום בבדי להיות אהובה על הבריות; אם היתה אהובה, הרי כך צריך להיות לפי דעתה, ואם גם לא נשאה חן בעיני אנשים, לא היתה מצטערת על־זה ביותר, ודוקא משום כך אהבו אותה הכל.

עוד חדשה אחרת נתגלתה לכריסטוף, שלא היתה נעימה לו כל־כך. עתה נודע לו, כי הטבילה דורשת לא רק סנדקאית, כי אם גם סנדק; וכי לזה האחרון יש זכיות על הסנדקאית, שאין הוא נוטה בכלל לותר עליהן בשעה שהיא צעירה ויפת־תאר. פתאם הרגיש בדבר זה, בשעה שראה כפרי אחד בעל־תלתלים צהֻבים, עם עגילים באזניו, מתקרב אל סבינה בקול צחוק ונושק לה על לחייה. תחת שיחשוב עצמו לשוטה על ששכח מנהג זה, ולשוטה כפלים על שהוא מקפיד עליו – כעס על סבינה, כאלו בזדון התכונה למשך אותו אל פח זה. מצב־רוחו עוד הורע בראותו, כי במשך כל הצרמוניה הוא נפרד ממנה. מפרק לפרק היתה סבינה פונה אליו, בתהלוכה שהתפתלה בין ההרים, והעיפה בו מבט של ידידות. הוא עשה עצמו כלא רואה. היא הבינה, כי הוא מתרעם עליה וגם ידעה את הסבה; אבל לא הצטערה על־זה ביותר – היא השתעשעה על מבוכתו.

אלו היתה מתחוללת קטטה אמתית בינה ובין אדם שאהבה נפשה, ודאי שלא היתה מזיזה אף אצבע קטנה בכדי לפיסו, למרות כל הצער שהרגישה: הלא זה היה דורש ממנה טרחה מרֻבה. וסוף סוף הלא יגָמר הדבר בטוב מאליו.

אל השלחן הושיבוהו בין אשתו של בעל הטחנה ובין ריבה כרסנית אדמונית, שלִוה אותה אל בית־התפלה, מבלי שהואיל להראות לה אף שימת־לב כל־שהיא. עתה החליט כריסטוף להעיף מבט על שכנתו; ובראותו, כי אינה מכֹערה כלל, החל לחזר אחריה בפרהסיה, באֹפן המסֻגל לעורר שימת־לבה של סבינה, וכדי להתנקם בה. הדבר הצליח בידו, אבל סבינה לא היתה מן הנשים הקנאיות; אם רק אהבו אותה, לא אִכפת לה כלל, אם גם נשים אחרות אהובות הן. תחת שתתרעם על־זה, היתה שמחה לראות, כי כריסטוף משתעשע בה. מקצה השלחן שלחה לו בת־צחוק מן הנחמדות ביותר שנמצאו בגנזיה. כריסטוף נתמלא מפח־נפש; עתה חדל להטיל ספק באדישותה של סבינה. הוא שב ושקע בשתיקתו הזועפת, שגם העקיצות וגם השתיות „לחיים" של המסבים לא יכלו להוציאו ממנה.

סוף סוף שקע בהזיותיו והיה שואל את עצמו בחמה, מה הוא עושה פה ומי לו פה — באכילה גסה זו שלא היה לה קץ. ומתוך כך לא שמע כשהציע הטוחן להפליג בסירות ד.גה, בבדי ללוות אחדים מן המסבים אל בתיהם.

הוא לא ראה גם־כן כשרמזה לו סבינה לגשת אליה, למען ישבו שניהם בסירה אחת. וכאשר עלתה מחשבה זו על לבו, לא היה עוד מקום בשבילו בסירתה; מֻכרח היה לשבת בסירה אחרת. מפח־נפש זה ודאי שלא היה משַׁנה את מצב רוחו לטוב, אלמלא נתגלה לו מיד, כי כמעט כל בני־לויתו יתפזרו ממנו בדרך.

וכשנודע לו הדבר, חזר ונתפַּיס והסביר להם פניו. מלבד זה, יפי האויר אחרי הצהרים, העֹנג שהרגיש להתור במשוטים, וצהלת האנשים התמימים האלה, הסירו מעליו לגמרי את רוחו הרעה. סבינה לא היתה לנגד עיניו, הוא חדל להסתכל במעשיה, ולא חשש כלל להשתעשע בהֲרות גמורה כמו שהשתעשעו אחרים.

הם נמצאו בשלש סירות, ששטו סמוכות זו לזו, והשתדלו להעביר זו את זו. מסירה אחת לחברתה נשמעו קריאות של נזיפה צוהלת. כשהיו הסירות מתחכבות זו בזו, ראה כריסטוף את מבטה המחַיך של סבינה, ולא יכֹל להתאפק וחִיך לה גם הוא. הם הרגישו, כי ברית שלום נכרתה ביניהם. עתה ידע, כי עוד מעט ישובו להיות יחדו.

פתחו בשירים בני ארבע קולות. כל סיעה וסיעה היתה שרה לה פזמון אחד, ואחרי־כן היו כֻלם יחד שונים במקהלה את החרוז האחרון.

הסירות הפזורות על־פני המים היו עונות זו לזו כהד. הצלילים רחפו על־פני המים כצפרים. מפרק לפרק היתה סירה נגשת לה אל החוף; אבר אחד או שנים ירדו ממנה; ובעמדם על החוף היו מנענעים בראשם לספינות שהתרחקו. השיָרה הקטנה הלכה והתפזרה. הקולות הלכו ונפרדו מן המקהלה. לאחרונה נשארו המה לבדם — כריסטוף, סבינה ובעל־הטחנה.

הם שבו הביתה בסירה אחת; הם שטו עם הזרם. כריסטוף וברטולד אחזו במשוטים, מבלי הניע אותם. סבינה, שישבה בירכתי

הסירה, לנכח כריסטוף, שוחחה עם אחיה והביטה על כריסטוף. שיחה זו נתנה להם האפשרות להסתכל זה בזה במנוחה. אלו נדמו דברי־הכזב שהוציאה מפיה, ודאי שלא היה עולה בידיהם בשום אופן להשאר שלוים. המלים כאלו נתכונו לאמר: „לא אותך אני רואה". אבל המבטים היו משוחחים: מי אתה? מי אתה? מי אתה, כי אהב אותך? אך היה מי שתהיה – הלא אותך אהב!

השמים התכסו עבים; ערפל עלה מן הכרים; הנהר העלה עשן; השמש שקעה בין האדים. סבינה עטפה את כתפיה ואת ראשה במעטפתה השחורה והקטנה. ורעדה כֻלה. היא נראתה עיפה. כאשר צנחה הסירה, ששטה לאורך החוף, אל תחת ענפי הצפצפות הפרושים עצמה עיניה; פניה הזעירים חָורו; קמט של צער נראה בשפתיה; היא לא זזה ממקומה; נראה, כאלו סובלת היא מכאובים – או אולי כבר חדלה לסבול, אולי מתה היא... לבו של כריסטוף התכוַץ. היא גחן עליה. היא חזרה ופקחה עיניה, ראתה את עיניו הדואגות של כריסטוף, שפנו אליה בשאלה, והיא חִיכה למולו. נדמה לו, כי קרן־שמש זרחה לו פתאם. הוא שאל בלט:

– החולה את?

היא הניעה ראשה בשלילה ואמרה:

– קר לי.

שני האנשים פרשו עליה את גלימותיהם. הם עטפו את רגליה, ברכיה ושוקיה, כילד שמחתלים בעריסתו. היא לא התנגדה להם. מבטה הביע להם תודה. מטר דק וצונן החל לטפטף. הם שבו ואחזו במשוטים ונחפזו לשוב הביתה. העננים הכבדים כִּבו את המאורות בשמים. הנהר זָרם גלים שחורים כדיו. בחלונות הבתים שבין השדמות נצתו אורות זעיר־שם וזעיר־שם, בבואם אל הטחנה היה המטר לגשם סוחף והמים חדרו לבשרה של סבינה.

במטבח הסיקו מדורה גדולה וחכו עד שיעבור הגשם. אבל הוא הלך והתגבר ורוח גדולה נלותה אליו. כדי לשוב העירה, היו צריכים לעבור שלש פרסאות בעגלה. הטוחן הודיע, כי לא יתן לסבינה לנסוע בסערה כזו, והציע לפניהם לבלות את הלילה בפֶרמה. כריסטוף

היה מפקפק ולא ידע, אם יקבל הצעתו. הוא בקש עצה בעיניה של סבינה. · אבל עיניה של סבינה היו נטויות בעקשנות אל האש אשר באח; אפשר היה לחשב, כי יראָה היא להשפיע על החלטתו של כריסטוף. אבל בשעה שאמר כריסטוף „הן", הפנתה אליו את פניה שהאדימו (ההיה זה נֹגה הלהבה שהשתקף עליהם?), והוא ראה, כי שבעת־רצון היא.

ערב יקר... הגשם התהולל בחוץ. האש התיזה בתוך התנור השחור המון ניצוצות פז. הם עמדו מסביב לה במעגל. צלליהם הפנטסטיים התנועעו על הקיר. הטוחן הראה לילדתה של סבינה, איך אפשר להרקיד צללים על־ידי תנועת הידים. הילדה צחקה, אבל לא נרגעה כל צרכה. סבינה, שגחנה על האש, היתה חותה בה באֹפן מיכָני בצבת כבדה; היא עָיפה קצת והיתה הוזה מתוך בת־צחוק קלה; יחד עם זה נענעה ראשה לפטפוטה של יבמתה, שספרה לה על־דבר עסקי הבית, אף שלא הקשיבה לה. כריסטוף, שישב בתוך הצל על־ידו של בעל־הטחנה, סלסל בנחת את שערותיה של הילדה והסתכל בבת־צחוקה של סבינה. היא ידעה, כי עיניו מביטות עליה, והוא ידע, כי בת־צחוקה שלוחה אליו. במשך כל הערב לא נזדמן להם אף פעם אחת לדבר זה עם זה גם לא להביט זה בפני זה. גם לא בקשו זאת.

הם נפרדו זה מזה בשעה מֻקדמת. חדריהם היו סמוכים זה לזה, ודלת היתה ביניהם. כריסטוף בדק את המנעול שלא במתכֻּוָן ונוכח, כי מסגר הבריח הוא בחדרה של סַבִּינָה. הוא שכב והשתדל לישון. הדלף היה מתופף בזגוגיות. הרוח הגתה נכאים בתנור. בדיוטה העליונה היתה דלת מנקשת. תרזה שבורת־סופה היתה חורקת לפני החלון. כריסטוף לא יכֹל לעצֹם עיניו. על לבו עלה הרעיון, כי שניהם נמצאים תחת גג אחד, כי הוא נמצא סמוך לה, רק הכֹתל מבדיל בינו ובינה. בחדרה של סבינה לא נשמע כל רחש. אבל במִדמה לו שהוא רואה אותה. הוא התנשא במטתו, קרא לה בלט, לחש לה מלים של חבה מלטפים. והנה פתאם נדמה לו, כי הוא שומֵע את קולה החביב – כי היא חוזרת ועונה לו באותן המלים עצמן אשר לחש לה, וכי היא קוראת לו בלט. הוא לא ידע, אם השאלות והתשובות יוצאות מפיו, או היא מדברת אליו באמת. והנה קול קורא אליו ביתר־עֹז. אז לא יכֹל עוד להתאפק, הוא זנק ממטתו, והגישו באפלה קרב אל הדלת, אבל לפתוח אותה לא היה בו חפץ. הוא הרגיש, כי דלת סגורה זו מרגיעה אותו. אך כאשר שב ונגע בכף המנעול, ראה והנה הדלת נפתחת...

הוא נפעם. הוא סגר אותה בנחת. אחרי־כן חזר ופתח אותה, וסגר שנית. הלא לפני רגע היתה סגורה! כן, בזה היה במוח, ובכן, מי זה פתח אותה? לבו הלם בחזקה עד שחָשב להחנק. הוא נשען על מטתו. הוא ישב לו ושאף רוח. יצרו הסוער המם אותו. הוא נטל ממנו את חוש הראות, השמיעה, את האפשרות לזוז ממקומו, כל גופו רעד רעדה גדולה. הוא נבעת עתה מפני תענוג פֶלאי זה, אשר זה כמה חדשים שאף אליו, ועתה היה כל־כך קרוב לו, ומאום לא הבדיל בינו ובינו... עלם רתחן זה, שאהבה שלטה בו, לא הרגיש עתה כלום.

כי אם פחד וגעל־נפש בפני שאיפותיו שהתגשמו פתאם. הוא נכלם מפניהן. הוא בוש, בחשבו מה הוא אומר לעשות. הוא אהב יותר מדי, שיָעֵז לעשות את אהובתו לשעשועים לו. הוא ירא עתה מזה. נכון היה לעשות כל מה שאפשר בכדי לברֹח מאשרו, לאהוב... האם אין האהבה נקנית אלא כשהאדם מחלל את אשר יאהב?

הוא פנה אל הדלת, כֻּלו רועד מאהבה ומפחד, וידו על כף המנעול, הוא לא הֵעֵז לפתחה.

ומֵעֵבר הדלת עמדה סבינה, רגליה היחפות על הרצפה, והיא רועדת מקֹר. כך פקפקו ותהו שניהם. כמה זמן? רגעי מספר? או שעות שלמות? הם לא ראו זה את זה, ובכל זאת ידעו היטב, כי פה המה, הם הושיטו זרועותיהם זה מול זה, הוא שהיה נדכא באהבתו הכבירה כל־כך, שלא קמה בו רוח להכנס, והיא שקראה לו, ויִחלה לו, ורָעדה פן יכנס... ובאותו רגע שמלא נפשו עֹז והחליט לְהכנס – החליטה היא לסגור את הבריח.

הוא קרא שוטה לעצמו. הוא נלחץ בדלת בכל כחו, את שפתיו הדביק אל חור המנעול והתחנן: – פתחי לי!

הוא קרא לסבינה בלחש, היא יכלה להרגיש בנשמתו המקֻטעה. היא עמדה סמוך לדלת בלי נוע, קפואה, בשִׁנַים מתנקשות, ואין בה כֹּח לא לפתוח וגם לא לשוב למטתה...

הסערה הוסיפה להרעיש את האילנות ולנקש בדלתות. הם שבו, זה למטתו וזו למטתה, גופם נדכא ולבם היה מלא עצב. התרנגולים קראו בקול צרוד. נגֹהות השחר הראשונים הופיעו בעד הזגוגיות השותתות מֵי־אֵדים. שחר קודר, חורור, טובע בתוך הדלף הטורד...

כריסטוף קם ממטתו בהשכמה, ירד אל המטבח וישוחח עם האנשים. הוא נחפז לנסוע, הוא ירא עתה להתיחד עם סבינה. בשעה שאשתו של ארוני הפירמה באה ואמרה לו, כי סבינה חולה, כי הצטננה בשעת הטיול של יום אתמול ולא תוכל לצאת בבֹקר, הרגיש כמעט כי הקל מעליו.

החזירה היתה עגומה. הוא מאן לנסוע בעגלה והלך רגלי דרך השדות הרטֻבות, בין הערפל הצהבהב, שעטף בתכריכיו את האדמה, האילנות והבתים. נדמה, שיחד עם האור כבו כל החיים. הכל נדמה כחזון־בלהות, אף הוא בעצמו היה כחזון־בלהות.

בשובו הביתה, מצא שם פנים נזעמים. הכל הרגיש: עצמם נעלב מן השערוריה אשר עשה לבלות את הלילה עם סַבִּינָה — אלהים יודע איפה! הוא נסגר בחדרו והתחיל לעבוד, סבינה שבה ביום המחרת וכלאה עצמה גם היא, הם נמנעו מלהפגש, מלבד זה היו הימים ימי סגריר וקֹר, ושניהם לא יצאו החוצה. הם ראו זה את זה בעד חלונותיהם הסגורים. סבינה ישבה מְעַטפת לפני האח והיתה הוזה, כריסטוף היה שקוע בחבוריו. הם ברכו זה את זה בשלום בעד החלון, בקצת קרירות, והיו מתראים כשקועים שוב בתוך עצמם. הם לא ברוו לעצמם כל צרכם את הרגשותיהם: הם כעסו זה על זה, כעסו על עצמם וכעסו על מהלך המאורעות. הם הסיחו דעתם מן הלילה שעבר עליהם בפַרמה. הם היו מתאדמים בשעה שנזכרו בזה, ולא ידעו מפני מה הם מתאדמים: אם מפני רוח יצרם שתקפם, או מפני שכבשו אותו ולא נשמעו לו. עתה היה קשה להם להתראות; כי בראותם זה את זה, היו נזכרים במאורעות אשר חפצו לשכוח; ועל־פי הסכם הדדי התבודדו שניהם במעמקי חדריהם והשתדלו לשכוח את הכל. אבל זה אי־אפשר היה; הם סבלו מן האיבה הכמוסה הזאת שצצה ביניהם. את כריסטוף רדף הרעיון על־אודות ארשת החֵמה הכבושה, שעלתה בידו לקרוא פעם אחת על פניה של סבינה; וגם היא סבלה מן הרעיונות הללו לא פחות ממנו. לשוא נלחמה אתם, לשוא כפרה במציאותם, — היא לא יכלה להשתחרר מהם. על זה נוסף עוד רגש הכלמה, בדעתה, כי כריסטוף גלה את מצפוני נפשה — כלמת אשה שהגישה את עצמה — שבקשה למסור עצמה כליל — ולא נמסרה...

כריסטוף מהר להשתמש במקרה שהזדמן לידו לנסע לקולוניה ולדיסלדורף לקונצרטים אחדים. נעים היה לו לבלות שנים או שלשה

שבועות מחוץ לביתו. ההכנות לקונצרטים ותבור מנגינות חדשות, שחפץ לנגן שם, העסיקו את כל מחשבותיו. וסוף־סוף הסיח דעתו מן הזכרונות המעיקים. הם נמחו גם מלבה של סבינה, שהזרה ושקעה בתרדמת חייה התמידיים. סוף־סוף, החלו לחשב זה על־אודות זה בשויון־רוח. האם בתחלה אהבו באמת זה את זה? הם היו מסֻפקים בדבר. כריסטוף היה נכון לנסֹע לקולוניה מבלי אמור ברכת־הפרידה לסבינה.

ערב יום נסיעתו בא מאורע קל וחזר וקרב אותם. זה היה ביום א׳ אחרי הצהרים, כל אנשי הבית היו בבית־התפלה. גם כריסטוף יצא החוצה, לגמור את הכנותיו לנסיעה. סבינה ישבה בגנה הזעיר והתחממה לאור קרני־השמש האחרונות. כריסטוף שב הביתה. הוא היה טרוד, ותנועתו הראשונה בראותו אותה היתה — לברכה בשלום וללכת הלאה. אבל באותו הרגע שעבר לפניה, עצר אותו איזה דבר: האם היה זה חִורון פניה של סבינה או רגש בלתי ברור של נֹחם, פחד, רכרוכית? הוא עמד, פנה אל סבינה, ובהשענו על מחיצת הגן ברך אותה בשלום. היא הושיטה לו ידה מבלי השֵב דבר. בת־צחוקה הביעה טוב־לב, טוב־לב אשר לא הרגיש אצלה עד הֵנה. התנועה הזאת כאלו אמרה: „תהי־נא ברית שלום בינינו״. הוא אחז בידה, הוציאה בעד המחיצה, גחן עליה ונשקה. היא לא נסתה כלל להזיז ידה מתוך ידו. חפץ היה לכרוע על ברכיו, לאמר לה: „אני אוהב אותך״. הם הביטו זה על זה בדומיה. אבל הם לא בארו זה לזה כלל את רגשותיהם. כעבור רגע השיבה את ידה והסבה את ראשה ממנו. גם הוא הסב את ראשו, בבדי להסתיר מבוכתו. אחרי־כן שבו והביטו זה על זה בעינים מזהירות. החמה שקעה. ברקיע הקר והזך התחלפו גוָנים דקים מן הדקים: צבע כחֹל, צהֹב וסֻמק. היא התכנסה יפה יפה בכתפִיתה שעל שכמה, בתנועה מיֻחדת שהיתה כל־כך חביבה עליו. הוא שאל אותה:

— מה שלומך?

— היא עקמה שפתיה קצת, כאלו חשבה שאין כדאי להשיב על שאלה זו. הם הוסיפו להביט זה על זה מתוך רגש־אשר. נדמה להם, כי אבדו זה לזה ועתה חזרו ומצאו איש את רעהו.

סוף־סוף הפסיק הוא את הדומיה ואמר:

— מחר נוסע אני.

פני סבינה הביעו בעתה. היא שאלה:

— הנך נוסע?

הוא מהר להוסיף:

— אה. אך לשנים או לשלשה שבועות.

— שנים או שלשה שבועות! — אמרה היא ונדהמה.

הוא באר לה, כי התחַיב לתת קינצרטים אחדים, אבל כשיחזור הנה לא יזוז עוד מכאן כל החֹרף.

— החֹרף, — אמרה היא, — עוד רחוק הוא...

— לא, — אמר הוא, — הוא יבוא בקרוב

היא נענעה בראשה מבלי הביט עליו.

— מתי נתראה? — אמרה כעבור רגע.

הוא לא הבין שאלתה: הלא כבר נתן תשובה עליה.

— מיד אחרי שובי הֵנה: בעוד שני שבועות או עשרים יום לכל היותר.

פניה עוד הפיקו בעתה, הוא נסה להתלוצץ:

— הזמן לא יארך לך. אַת תרבי לישון...

היא הביטה ארצה, היא נסתה לחַיך; אבל שפתה רעדה.

— כריסטוף! — אמרה פתאם בפנותה אליו.

בקולה נשמע צליל של יאוש. היא כאלו אמרה לו:

הִשָאר־פה! אל תסע!

הוא אחז בידה, היא הסתכל בה, הוא לא הבין, מדוע היא מיחסת ערך רב כזה לנסיעתו זו, שתמשך אך שני שבועות. ואולם הוא חכה אך למלה אחת מפיה, בכדי לאמר לה:

— אני אשאר פֹה...

באותו רגע שפתחה את פיה, נפתחה הדלת הפונה אל הרחוב, ורוזה עמדה בפתח. סבינה משכה את ידה מתוך ידו של כריסטוף ונכנסה בחפזון לחדרה. בעמדה על המפתן הביטה עליו עוד פעם אחת — ותעלם.

כריסטוף חשב לשוב ולהתראות אתה בערב. אבל הפוגלים הרחקו על כל הליכותיו, ובכל מקום שהלך היתה אמו מלוה אותו, גם האריך והתעכב הרבה בהכנות לנסיעתו, כנהוג אצלו, ולכן לא מצא לו אף רגע אחד חפשי כדי להתחמק ולצאת מפתח ביתו.

ביום המחרת יצא לדרך בשעה מֻקדמת. בעברו לפני פתחה של סבינה חפץ להכנס, לִדפוק על חלונה. צר היה לו על שהוא עוזבה מבלי אמור לה ברכת־פטורים; כי רווה הפסיקה את שיחתו קֹדם שהספיק לאמר לה שלום. אבל על לבו עלתה מחשבה, כי היא ישֵׁנה עתה, כי תכעס עליו על שיעורר אותה משנתה. ומלבד זה, מה יאמר לה, אם תדרוש ממנו להסתלק מן הנסיעה? עתה היתה השעה מְאֻחרת כדי לשוב ממחשבתו. מלבד זה – נמוק זה לא גלה אפילו לבו לפיו – נעים היה לו לנסות את כֹּח שלטונו עליה, אולי גם לצער אותה קצת... הוא לא חשב, כי נסיעתו תוכל לגרום כאב עמֹק לסבינה; הוא קוה, כי פרידתם לזמן קצר תועיל להגדיל את החבה, שאולי שמרה לו בלבה.

הוא מִהר אל בית־הנתיבות. למרות כל זה הרגיש עוד קצת חרטה. אך כמעט זזה הרכבת ממקומה שכח הכֹּל. לבו היה מלא חדוַת־עלומים. הוא נפטר מתוך עליצות מן העיר העתיקה, שגגותיה וראשי מגדליה נפֹּזו מקרני־השמש; ובקלות־הדעת והשאננות של האנשים הנוסעים ברך בשלום את הנשארים במקומם, ולא הוסיף עוד לחשוב על־אודותם.

במשך כל הימים שישב בקולוניה לא עלה על לבו כלל זכרה של סבינה. מבקר עד ערב היה שקוע בחזרות וקונצרטים, בסעודות ושיחות, עסוק באלפי ענינים חדשים בשבילו והתענג על ההצלחה

שנגלה בחלקו ושנתנה כפוק לרגש גאונו; ומתוך כל־זה לא היה לו פנאי להעלותה על זכרונו. רק פעם אחת, בלילה החמישי לצאתו מעירו, בהקיצו פתאם משנתו אחרי חלום־בלהות, התבונן, כי בשנתו חשב על־אודותיה וכי מחשבה זו היא שעוררה אותו משנתו; אבל בטוב אֹפן לא יכֹל לזכֹר, כיצד הרהר בה. הוא היה נפחד ונרעש. אמנם, על זה אין לתמוה: בערב נגן בקונצרט, ואחרי צאתו מן האולם הסיתו אותו חבריו ללכת לסעֻדה, אשר שתה שם כוסות אחדות של יין־שמפניה. אחרי שלא עלתה בידו לחזור ולישון, קם ממטתו. רעיון מוסיקלי נצנץ בו. אז אמר לעצמו, כי ודאי רעיון זה הציק לו גם בשנתו, הוא כתב אותו על הגליון. וכאשר שב וקרא אותו, השתאה בראותו, כמה עצב היה בו. והלא בחברו אותו לא היה בלבו כל רגש תוגה, — כך נדמה לו, לכל הפחות. אבל הוא נזכר, כי לפעמים, בשעה שהיה עצוב, לא יכֹל לחבר אלא מנגינות עליזות, שעליצותו היתה מעליבה אותו. אחרי־כן הסיח דעתו מרעיון זה. הוא היה רגיל זה כבר להפתעות שונות מצד העולם הפנימי שלו, שדעתו קצרה להבינן. הוא שב וירדם, ובבֹקר לא זכר עוד מאומה מכל המאורע.

הוא דחה את יום נסעו משם לשלשה או ארבעה ימים. הוא השתעשע בהתעכבו שם, כי ידע, שהדבר תלוי ברצונו, ולכן לא היה אץ לשוב. רק בשבתו ברכבת, בדרך חזירתו, שבה המחשבה על־אודות סבינה ושלטה בו. הוא לא כתב לה. הוא היה כל־כך שאנן וקל־דעת, שלא טרח אפילו לשאול על הפוסטה, אם אין שם מכתבים בשבילו. הוא מצא עֹנג כמוס בדומיה זו. הוא ידע, כי שם מחכים לו, כי שם אוהבים אותו... שם אוהבים אותו? הלא עד הֵנה לא אמרה לו עוד, כי אוהבת היא, גם הוא לא אמר לה על־אודות אהבתו. הם ידעו את רגשותיהם, מבלי היות להם צֹרך לדבר. ובכל־זאת, הלא כל שתיקה זו לא היתה שוה בבטחון, שנותנת התגלות־הלב. למה אחרו כל־כך מלהתודות זה לזה? תמיד, כשהיו נכונים להגיד, היתה באה איזו מניעה מן החוץ, או רגש־בושה פנימי ועכב בעדם. מדוע זה ולמה? כמה זמן אבד להם לבטלה! נפשו נכספה לשמֹע את המלים היקרות כשהן יוצאות מפי אהובתו. נפשו נכספה לאמר לה

את המלים האלה – הוא הגה אותם בעצמו בקול רם באתיקו הריק, ככל אשר התקרב אל עירו. הרגיש מַחנק מקֹצר־רוּת, מין פחד טמיר... יחפז־נא המסע – יחוש ימהר! האח, בעוד שעה ישוב ויראה את פניה!...

בחצי השביעית בבֹקר שב כריסטוף הביתה. הכֹל ישנו עדַין. חלונותיה של סַבִינָה היו סגורים. הוא עבר בחצר על קצות אצבעותיו, לבל ישמע קולו. הוא צחק מעֹנג לרעיון שיפתיע אותה. הוא עלה אל חדרו – אמו ישנה עוד. הוא התלבש בלט. הוא היה רעב; אבל ירא היה, שמא, בהטטו במזנון, יעורר את לואיזה משנתה. קול פסיעות הגיע אל אזניו מן החצר; הוא פתח את חלונו בלט וירא את רוזה, שהשכימה לקום ראשונה מכל בני־הבית, בדרכה תמיד, והחלה לכבד את החצר. הוא קרא לה בלהש. היא קפצה ממקומה מתוך תנועה של הפתעה עליזה, בראותה אותו, אבל כרגע שבו פניה ולבשו קדרות; הוא חשב, כי היא מתרעמת עוד עליו. אבל מצב רוחו היה מצֻין. הוא ירד אליה.

– רוזה, רוזה, – אמר בקול עליז – תני לי לאכול, ואם לאו אֹכַל אותך: אני גוע ברעב.

רוזה חִיכה ותוביל אותו אל המטבח שבדיוטה התחתונה. ובעוד היא מוזגת לו קערת חלב, לא יכלה להתאפק מלערֹך לו המון שאלות בדבר נסיעתו והקונצרטים שלו. אבל אף שהיה משיב לה בהפק־לב (הוא היה כל־כך מאֻשר בשובו הביתה, שהיה מרגיש מעין אשר אפילו בהקשיבו לפטפוטיה של רוזה), בכל־זאת היתה רוזה מתעכבת מפרק לפרק בתוך שאלותיה, פניה היו משתרבבים ומתמלאים דאגה, היא הסבה עיניה מנגדו. אחרי־כן שבה לפטפטה. אבל שוב נדמה, כי לבה נוקפה על שהיא משוחחת. והנה היא מפסיקה את דבריה. סוף־סוף הרגיש כריסטוף בדבר ואמר:

– אבל – מה זה היה לך, רוזה? האם את מתרעמת עלי?

היא נענעה ראשה במרץ לאות לאו; ובפנותה אליו מתוך בהילות תנועותיה הרגילה, תפשה את זרועו בשתי ידיה, ואמרה:

— הו! כריסטוף!..

הוא נפעם. פת־הלחם נשמטה מידו ונפלה ארצה.

— מה זה! מה זה קרה כאן? — שאל.

היא ענתה לו:

— הה, כריסטוף! אסון גדול קרה!

הוא דחף את השלחן וגמגם:

— כאן!

היא הראתה באצבעה על הבית אשר מעבר השני של החצר.

הוא צעק:

— סבינה!

היא קראה בבכי:

— היא מתה.

כריסטוף לא ראה עוד מאומה. הוא קם ממקומו; הוא חשב לנפול — הוא נשען בשלחן והפיל את כל הכלים אשר עליו; חפץ היה לשוַע בקול. מכאוביו היו נוראים, הוא החל להקיא.

רוזה נבעתה ומִהרה אליו. היא אחזה בראשו ותבך.

כאשר שבה רוחו אליו אמר:

— אין זה אמת.

הוא ידע, כי זה אמת, אבל חפץ היה לכפור בה ולהכחיש את המציאות המרה. רק כאשר ראה את פני רוזה רטֻבות מדמע חדל מלהטיל ספק בדבר וגעה בבכי.

רוזה הרימה ראשה ותאמר:

— כריסטוף!

הוא התמתח על השלחן והסתיר פניו, היא גחנה עליו:

— כריסטוף! אמך באה.

הוא זקף קומתו.

— לא, לא, איני רוצה שתראה אותי.

היא אחזה בידו ותובילהו, כשהוא מתנועע כשכור ומֻכה בסנורים משטף דמעותיו, אל דיר־עצים הפתוח אל החצר. היא סגרה את הדלת, הם נשארו באפלה. הוא ישב לו על בול־עץ המשמש לחטוב

עצים, שנזדמן לו, והיא — על חבילות זמורות. הקולות שמבחוץ הגיעו הנה עמומים ומרֻחקים. כאן יכֹל כריסטוף לבכות בנפשו שבעו, מבלי ירֹא שמא ישמע קולו; והוא התמכר לבכיתו בהתמרמרות. רוזה לא ראתה אותו מעולם כשהוא צועק; היא לא פללה כלל, כי מֻכשר הוא לבכות; היא לא ידעה אלא את דמעותיה עצמה, דמעות עלמה צעירה; ויאוש זה של גבר מלא אותה זועה וחמלה. לבה נתמלא אהבה סוערת לכריסטוף. באהבתה לא היה אף קורטוב של אנֹכיות; זה היה צֹרך כביר לקרבן, זו היתה מסירות־נפש של אם, זה היה צמאון לסבול בעדו, לטול ממנו את כל צערו. היא לפתה אותו בזרועותיה בחבוק של אם ואמרה:

— כריסטוף יקירי, אל תבךְ.

כריסטוף הסב פניו.

— אני חפץ למות.

רוזה ספקה כפיה.

— חלילה לך מלאמר דברים כאלה, כריסטוף!

— חפץ אני למות. אין בי כח עוד. איני יכל לחיות עוד. למה זה לי חיים?

— כריסטוף, כריסטוף הקטן שלי! אינך גלמוד. הנך אהוב...

— וכי מה אִכפת לי בכל זה? אני איני אוהב עוד כלום. שאר בני האדם יוכלו לחיות או למות. לא אֹהב עוד כלום, רק אותה אהבתי; אך אותה אהבתי!

הוא הרים קולו בבכי ואת ראשו כבש בכפיו. רוזה לא יכלה להוציא מפיה אף מלה אחת. אנֹכיות רגשותיו של כריסטוף פלחה את לבה. באותו רגע עצמו שהיתה סבורה, כי עלתָה בידה להתקרב אליו, הרגישה את עצמה עוד יותר גלמודה ואֻמללה מאשר עד הנה. תחת שיקרב אותם הצער, הוא בא והרחיב עוד את התהום ביניהם. היא בכתה תמרורים.

בעבֹר זמן־מה חדל כריסטוף מלבכות ושאל:

— אבל איך? כיצד?..

רוזה הבינה:

— היא חלתה במחלת האינפלואֶנצה בערב, אחרי שנסעת, ומיד היתה מחלתה אנושה...

הוא נאנח:

— הה, אלי! מדוע זה לא כתבו לי?

היא אמרה:

— אני כתבתי, לא ידעתי את אדריסתך; אתה לא אמרת לנו כלום. אני הלכתי ושאלתי בתיאטרון — איש לא ידע אותה.

הוא ידע, כי בישנית היא וכי הליכה זו היתה קרבן גדול מצדה. הוא שאל:

— האם היא... היא צותה אותך לעשות כן?

היא הניעה ראשה.

— לא, אבל כסבורה הייתי...

הוא הודה לה במבטו. לבה של רוזה נמס.

— כריסטוף האֻמלל שלי! — אמרה.

היא נפלה על צוארו ותבךְ. אז הרגיש כריסטוף ערכה של אהבה טהורה זו. כל־כך היה צמא עתה לתנחומים! הוא חבק אותה.

— הנך נערה טובה. ובכן, את אהבת אותה?

היא פרשה ממנו, העיפה בו מבט מלא אהבה, לא ענתה מאומה וגעתה שוב בבכי.

מבטה האיר אותו באור חדש. מבט זה כאלו נתכַון לאמר:

— לא אותה אהבתי, כי אם...

עתה ראה כריסטוף את אשר לא ידע ואשר לא חפץ לראות זה כמה חדשים. הוא ראה, כי היא אוהבת אותו.

— הס! — אמרה היא — הנה קוראים לי.

נשמע קולה של אמליה.

רוזה שאלה:

— רצונך לשוב הביתה?

הוא אמר:

— לא, לא אוכל עדַין. לא אוכל עדַין לדבר עם אמי. אחר כך...

אז אמרה:

– עמוד פֹּה, ואני אשוב מיד.

הוא נשאר בדיר־העצים האפל, שקוי־אור בקעו לתוכו בעד פשפש קטן, העטוף קורי־עכביש. נשמע קול תגרנית הצועקת ברחוב. מעבר הכֹּתל, באֻרוה הסמוכה, צנף סוס ושעט בפרסותיו. הדבר שנתגלה לכריסטוף לא השביעו עֹנג כלל, אבל לקח את שימת־לבו לרגע. עתה נתבארו לו כמה דברים שלא הבין עד הנה. המון פרטים קלים, אשר לא שם אליהם לב, חלפו לפני רוחו ונתחַורו לו. הוא התפלא על שבשעה זו הוא מהרהר בהם, הוא כעס על עצמו על שהסיח דעתו לרגע אחד מאסונו.

אבל זה היה אסון כל־כך נורא, זו היתה אבדה שאין לה תמורה, שהאינסטינקט של ההגנה־העצמית, שהיה חזק מכח רצונו ומאֹמץ־רוחו ואהבתו גם יחד, הכריחו אותו להפנות לבו לענין אחר ולהדבק במחשבה זו, כטובע הנדבק שלא מרצונו בחפץ הראשון הבא תחת ידו, העוזר לו להשאר עוד רגע על־פני המים, אם גם לא יביא לו הצלה גמורה. מלבד זה עתה, בסבלו יסורים, הבין גם לצערם של אחרים, ליסורים שגרם הוא להם. הוא חמל על רוזה, הוא חשב כמה אכזרי היה ביחוסיו אליה – וכמה עוד י ה י ה אכזרי ביחוסו אליה, כי הוא לא אהב אותה. מה תתן ומה תוסיף לו אהבתה? ילדה אמללה! לשוא דבר על לבו, כי טובת־לב היא (היא הוכיחה לו זה עתה את טוב־לבה באפן מעשי). מה יועיל לו טוב־לבה? מה לו ולחייה?... הוא חשב:

– מדוע לא היא המתה והאחרת החיה?

הוא השב:

– היא חיה, היא אוהבת אותי; היא יכולה לאמר לי דבר זה היום, מחר, במשך כל חיי. והאחרת, היחידה אשר אהבתי, מתה קֹדם שאמרה לי, כי אהבתני, גם אני לא אמרתי לה, כי אהבתיה, ועד עולם לא אשמע את הדברים האלה מפיה, ולנצח לא תדע את רגשותי אני...

ופתאם צף על לבו זכר הערב האחרון. הוא נזכר, כי נכונים

היו לדבר זה עם זה, אלא שבואה של רוזה הפריע בעדם. והוא נתמלא משטמה לרוזה.

פתח הדיר נפתח. רוזה קראה לכריסטוף בלחש, היא חפשה אותו, בגששה באפלה, היא אחזה בידו. הוא נתמלא געל־נפש בהרגישו את קרבתה. לשוא הוכיח את עצמו על רגשו זה – הוא נתעורר בו בעל־כרחו...

רוזה שתקה. רגש חמלתה העמֹק לִמד אותה גם את אומנות השתיקה.

כריסטוף החזיק טובה לה על שאינה מחללת את צערו בדברי הבל. בכל זאת היה חפץ לדעת... הלא היא היתה היחידה שיכלה לדבר אתו על־אודותיה.

הוא שאל בלחש:

– מתי היא...?

(הוא לא העז לגמור: מתה)

היא השיבה לו:

– ביום השבת נתמלא שבוע ימים.

זֵכר פתאומי חלף במוחו. הוא אמר:

– בלילה.

רוזה הבִיטה עליו בתמהון ואמרה:

– כן, בלילה. בין שתים ושלש.

לפניו הופיעה שוב המילודיה העצובה.

הוא שאל ברעד:

– האם הרבה יסורים סבלה?

– לא, תודה לאל, לא, כריסטוף יקירי – היא לא סבלה כמעט כלל. היא היתה חלשה כל־כך! לא היה בה כח אף להלחם עם מחלתה. מיד ראו הכל, כי אין כל תקוה.

– והיא – היא גם־כן ראתה זאת?

– לא ארע. חושבת אני...

– האמרה דבר־מה?

– לא כלום. רק גונחת היתה כילד קטן.

— את היית אצלה?

— כן, שני הימים הראשונים ישבתי אצלה לבדי, לפני בוא אחיה.

הוא לחץ ידה מתוך השתפכות של רגש תודה.

— תודה לך!

היא הרגישה, כי זרם דם שטף אל לבה.

אחרי דומיה קצרה הוציא מפיו מתוך גמגום את השאלה שהיתה מעיקה עליו:

— היא לא אמרה כלום... למסור לי?

רוזה הניעה ראשה בתוגה. הרבה היתה נותנת בכדי שתוכל להשיב לו תשובה חיובית. נכונה היתה כמעט להאשים את עצמה על שאינה יודעת לשקר. היא נסתה לנחמו.

— דעתה היתה מטֹרפת עליה.

— היא דברה?

— אי־אפשר היה להבין את דבריה. היא דברה בלחש.

— איה בתה הקטנה?

— אחיה אסף אותה אל ביתו, אל מקומו.

— והיא?

— היא גם כן שם. ביום ב' העבר הוציאוה מכאן.

ושוב נתנו קולם בבכי.

קולה של מרת פוגל קרא שוב אל רוזה. כריסטוף, שנשאר עוד הפעם לבדו השתדל לצַיר לעצמו את ימי המות האלה. שבעת ימים; שבוע שלם. אהה, אלהים! למה נהפכה עכשו! כמה גשמים ירדו במשך השבוע על האדמה! והוא הלא צחק באותם הימים, הוא היה מאֻשר!

הוא משש בכיסו צרור עטוף בניר־משי. אלה היו רתוקות־כסף שהביא לה בשביל סנדליה. הוא נזכר באותו הערב, שבו נחה ידו על רגלה הקטנה והיחפה. איפה היו עתה רגליה הקטנות? מה קר עתה להן!... על דעתו עלה, כי אותו המגע החם היה הזכרון היחידי שנשאר לו יעל־אודות גופה של אהובתו, מעולם לא העז לנגוע בגופה, לקחתו בין זרועותיו. היא הלכה לעולמה, כמוסה ותתומה. הוא לא

ידע כלום על־אודותיה – לא על־אודות רוחה ולא על־אודות בשרה. אין לו כל מזכרת מקלסתר פניה, מדרכי חייה, מאהבתה? היש לו איזו ראיה על זאת?... אפילו מכתב לא היה לו – כל שריד לא נשאר לו – לא כלום. איפה ימצאנה, איפה יחפש אחריה. האם בקרבו, או מחוצה לו? הוי, האפס הגמור! כלום לא נשאר לו ממנה מלבד אהבתו שאהב אותה, לא נשאר כי אם הוא בעצמו. ולמרות כל זה היה בו חפץ עקשני להצילה מן הכליון, צרך היה בו לכפור במות, – והוא שעורר אותו להתקשר אל שריד אחרון זה, אל שארית הפליטה, במין אמונה נלהבה:

„Ne son gia morto, e ben c'albergo cangi
resto in te vivo, c'or mi vedi e piangi
se e'un nell'altro amante si transformia,"

„לא מַתי – כי את מעוני החלפתי.
חיה נשארתי בך, אשר תראני ואשר תבכני
נפש האהובה התגלגלה לתוך נפש האוהב.

הוא לא קרא מעולם שורות נשגבות אלו; אבל הן חיו בו. כל אדם עובר שבעת מדורי הגיהנם של דורות עולמים. כל אחד פוגש אותן הצרות, אותה התקוה מתוך יאוש ואותן השגיונות של הדורות הקודמים. כל אחד מציג את כף רגלו במקום שעמדו רגלי האנשים שכבר היו, שנלחמו לפניו במר המות, שכפרו במות – ומתו.

הוא כלא עצמו בחדרו. תריסיו נשארו מוגפים כל היום, כדי שלא יראה את חלונות הבית אשר ממולו. הוא נמנע מלהפגש עם הפוגלים, שהיו שנואים עליו. אמנם, כל אשמה לא נמצאה בהם; הם היו יותר־מדי חסידים וישרי־לב, שלא ישתיקו את קול רגשותיהם ויעזו לספר אחרי מטתה של המתה. הם ידעו את יגונו של כריסטוף ויכבדוהו, למרות הטינה שהיתה בלבם. הם נזהרו מלבטא באזניו את שמה של סבינה. אבל הם היו אויבים לה בחייה; ודבר זה הספיק לו בכדי שיהפך הוא להם לאויב אחרי מותה.

אמנם, הם לא שנו את מנהגיהם הקולניים אף כחוט השערה; ולמרות ההמלה שהיו רוחשים לו בכל לבם – אמנם, זה היה רגש עובר – היה ברור, כי באמת התיחסו לאסונו בשויון־נפש (זה היה כל כך טבעי), ולא־עוד אלא שבסתר אולי הרגישו כאלו נטל כבד פורק מעליהם. כך נדמה, לכל־הפחות, לכריסטוף. עתה כאשר נתבררו לו התקוות אשר תלו בו, היה נוטה להפריז על מדתן. לאמתו של דבר, לא הוקירו אותו עכשו ביותר, והוא טעה בחשבו, כי ערכו עוד גדול בעיניהם. הוא לא היה מסֻפק כלל, כי הם סבורים, שבמותה של סבינה נתבטל המכשול הראשי שהפריע בעד התגשמות שאיפותיהם, והמקום נשאר פנוי בשביל רוזה. ומשום זה היה שוטם גם את רוזה. אותה העובדה, שהם (הפוגלים, לואיזה, וגם רוזה) פתרו את עתידותיו מבלי שאול את פיו, הספיקה לו לטול ממנו לכתחלה כל רגש חבה לאשה שיעדו לו. בכל פעם שנדמה לו, כי מי־שהוא בא להתנקש ברגש חרותו החשדני, היה מתקומם. והרי כאן לא הוא לבדו היה נוגע בדבר. תביעותיהם ושאיפותיהם נגעו לא בזכיותיו לבד, אלא גם בזכיותיה של המתה, שלבו היה מסור לה. ולכן הגן עליהן בהתמרמרות, אף שאיש לא התנפל עליהן. הוא הטיל חשד גם בטוב

לבה של רוזה, שהשתתפה בצערו ובאה לפעמים תכופות לדפק על דלתו, כדי לנחמו ולדבר אתו על־אודות אותה האשה. הוא לא שלח אותה מעל פניו, כי הרגיש צֹרך לדבר עם מי שהוא על־אודות סבינה, והשתוקק לדעת את כל הפרטים ופרטי־הפרטים של ימי מחלתה; אבל לא היה מחזיק טובה כלל לרוזה, כי יחס לה פניות עצמיות. האם לא ראה, כי כל המשפחה, ואפילו אמליה בעצמה, מרשה את בקוריה ושיחותיה הממֻשכות אתו, שלא היתה מאשרת בשום אֹפן, אלמלא היה לה כאן חשבון מיֻחד? והאם לא היתה כאן רוזה בדעה אחת עם בני־משפחתה? הוא לא יכֹל להאמין, כי רגש החמלה שלה טהור לגמרי ונקי מכל שמץ של מחשבות אנֹכיות.

ואמנם, היא לא נקתה מהן לגמרי. רוזה נָדה לכריסטוף בכל לבה. היא השתדלה להביט על סבינה בעיניו של כריסטוף, כדי לאהוב אותה כאשר אהב אותה הוא. היא האשימה עצמה קשה על הטינה שהיתה בלבה עליה, ובלילה בתפלותיה היתה מבקשת מאת האלהים סליחה בעדה. אבל היכלה לשכוח, כי היא היא החיה, כי בכל שעה ושעה היא רואה את כריסטוף, כי אוהבת היא אותו, כי עתה אין לה לפחוד מפני האחרת, כי זו האחרת נגוזה ונעלמה וגם זכרה ימחה כליל ויאבד, כי היא לבדה נשארה, ואולי עוד יבוא יום?... האם יכלה, מתוך יגונה ומתוך יגונו של אהובה שהיה קרוב לה משלה, לכבֹּש את ניצוץ החדוה הפתאומית, התקוה מחֻסרת־הטעם, שהיה מאיר פניה ומזעזע אותה פתאם? אמנם, מיד היתה מתחרטת על זה – הוא הבריק בה אך לרגע. אבל די היה בזה: הוא הרגיש בו והעיף עליה מבט מקפיא את הלב. היא קראה במבטו מחשבות של משטמה. הוא כעס עליה על שהיא חיה, בשעה שהאחרת מתה.

והנה בא בעל־הטחנה בעגלתו לקחת את רהיטיה הדלים של סבינה. בשוב כריסטוף משעורו ראה את המטה, את הארון, את המזרנים ואת הלבנים, לפני הפתח, בתוך הרחוב; כל מה שהיה שַׁיך לה, כל מה שנשאר ממנה. מחזה נורא היה זה בשבילו. הוא עבר בחפזון. ליד השער נתקל בברטולד, שעצר אותו:

– הה, אדוני יקירי, – אמר, וילחץ ידו בהשתפכות לב – הה, מי

פלל כזאת בשעה שהיינו יחד! במה היינו כֻּלנו שבעי־רצון! והלא מאותו היום, מאותו הטיול הארור על המים התחילה מתגוננה והולכת. אבל סוף־סוף, גם אם נתאונן לא נועיל כלום. היא מתה, אחריה יגיע התור שלנו. כך הם החיים. ומה שלומך אתה? שלי מצֻין הוא, תהלה לאל!

הוא היה אדמדם, הזיע, וריח יין נדף ממנו. הרעיון, כי האיש הזה אחיה הוא ולו יש זכות לשמור את זכרונה, דקר את כריסטוף. נפשו כאבה לו בשמעו כשהוא מדבר על־אודות אהובתו. הטוחן, להפך, היה מאֻשר, במצאו לו חבר, אשר אתו יכל לשוחח על־אודות סבינה. הוא לא הבין את קרירותו של כריסטוף. על דעתו לא עלתה כלל, כמה יסורים עוררו כל אלה בלבו של כריסטוף: הוא בעצמו שעמד פה, זכרונות היום שעבר על כריסטוף בפֶּרמה, רגעי האֹשר שהזכירם לפניו בגסות־לב, החפצים העלובים שנשארו מסבינה והיו פזורים עתה על הקרקע ואשר בדברו בעט בהם ברגליו. אף שמה של סבינה לבדו, בצאתו מפיו של זה, היה פולח את לבו של כריסטוף. הוא בקש לו אמתלה להשתיק את ברתולד. הוא עלה במדרגה, אבל הלה נטפל לו, עכב אותו על השליבות והמשיך את ספורו. לאחרונה, כשהתחיל הטוחן לספר לו על־אודות מחלתו של סבינה, באותה הנאה המשֻׁנה, שמוצאים להם קצת בני־אדם, ביחוד אנשים מן ההמון, בדברם על־אודות המחלות, בשפעת פרטים מדאיבים, לא יכל עוד כריסטוף להתאפק (הוא התכַּוֵּן, כדי שלא לשַׁוע מכאב). ויפסע אותו פתאם:

– סליחה – אמר בקרירות מקפיאה – אני נאלץ לעזוב אותך.
הוא עזב אותו בלי ברכת־שלום.

אדישות זו הרעימה את הטוחן, ממנו לא נעלמה זה כבר האהבה הכמוסה שבין אחותו ובין כריסטוף. ואם הלז מתיחס אליה בשויון־נפש כזה – הלא נורא הדבר! הוא החליט, שכריסטוף חסר־לב הוא לגמרי.

וכריסטוף נמלט אל חדרו: נשימתו קצרה, הוא חשב להחנק. כל־זמן שנמשך טלטול החפצים לא יצא מתוך חדרו. הוא נשבע לעצמו

שלא יציץ בעד החלון, אבל לא יכל להתאפק, ובעודו נסתר בפנתו, מאחרי הוילאות, היה צופה בהוצאתם של מלבושי אהובתו בשימת־לב דואבת. עתה, בהעלמם לנצח מנגד עיניו, היה נכון לקפץ אל הרחוב ולצעוק: „לא, לא! השאירום לי, אל תקחום ממני!" חפץ היה להתחנן לפניהם שיתנו לו לכל־הפחות חפץ אחד, אך חפץ אחד, לבל יקחו אותה ממנו כליל. אבל איך יעז לבקשו מאת המוחן? הלא הוא היה כאין וכאפס בעיניו, הלא גם היא לא ידעה את אהבתו: ואיך זה יגלה אותה לאחר? מלבד זה – אלו היה מוצא מפיו מלה אחת – אז היה מתפרץ בבכי. לא, לא. הוא הֻכרח לשתוק, הוא הֻכרח לראות באבדנה הגמור, מבלי שיוכל ומבלי שיעז לעשות דבר כדי להציל אפה שריד מן הכליון...

וכאשר תם הכל, כשנתרוקן הבית והשער נסגר מאחרי המוחן, כאשר התרחקו גלגלי העגלה שהרעידו את הזגוגיות וכאשר נדם קולם – אז התנפל על הארץ, בלי דמעה אחת בעין, בלי מחשבה אחת של כאב ומלחמה בלב – קפוא וקרוש, כאלו גם הוא מת.

קול דופק על הדלת. הוא לא זע ולא נע. עוד הפעם דפיקה. הוא שכח לסגור במפתח. רוזה נכנסה, קול צעקה התפרץ מפיה, בראותה אותו שטוח על הרצפה. היא עמדה תחתיה בבעתה. הוא הרים ראשו בכעס.

– מה זה? מה חפצך? הניחי לי!

היא לא הלכה ממנו. היא נשארה מפקפקת, נשענת אל הדלת, וקראה ושנותה:

– כריסטוף...

הוא קם ממקומו ברומיה. הוא נכלם על שראתה אותו בכך, ובהסירו מעליו את האבק שאל קשות:

– ובכן, מה את חפצה?

רוזה נפחדה ואמרה:

– סליחה... כריסטוף. אני נכנסתי... הבאתי לך...

הוא ראה, כי אוחזת היא חפץ בידה.

– הנהו, – אמרה, ותושיטו לו. אני בקשתי מברתולד, שיתן לי

איזה חפץ ממנה למזכרת. הטבתי, כי דבר זה יהיה לך לקורת־רוח.

זה היה ראי־כסף קטן, ראי של כיס, שבו הסתכלה במשך שעות, לא מתוך קוקֶטיות כי אם מתוך עצלות. כריסטוף אחז אותו, ואחז ביד שהושיטה אותו לו.

– הה! ריזי...

הוא נרגש מאד מטוב־לבה ומן העָול שעשה לה. מתוך תנועה סוערת כרע לפניה ונשק את ידה.

– סליחה, סליחה – אמר.

בתחלה לא הבינה רוזה; אחרי־כן הבינה היטב; היא אָדמה, רָעדה והתפרצה בבכי, היא הבינה, כי כונתו לאמר לה:

– סלחי לי, אם אני עושה לך עָול... סלחי לי, אם איני אוהב אותך... סלחי לי, אם לא אוכל... אם לא אוכל לאהוב אותך, אם לא אֹהב אותך לעולם.

היא לא הוציאה את ידה מתוך ידו. היא ידעה, כי לא אותה הוא מחבק בשעה זו. הוא לחץ לחיו אל ידה של רוזה ובכה בדמעות שליש, בדעתו, כי היא קוראת את הרשום בנשמתו, תוגה מרה הרגיש על אשר לא יוכל לאהוב אותה, על שהוא גורם לה יסורים.

ככה עמדו שניהם, בוכים באפלולית בין־השמשות שבחדר.

לאחרונה הוציאה את ידה, הוא הוסיף ללחש:

– סליחה!

היא שמה את ידה על ראשו בלט. הוא קם ממקומו. הם חבקו זה את זו בדומיה, הם הרגישו על לחייהם את טעמן של דמעותיהן המלוחות.

– ידידים נהיה עד עולם, – אמר בלחש.

היא הניעה ראשה והלכה ממנו, עצובה ונוגה מלדבר דבר.

הם חשבו, כמה מקֻלקלים הם סדרי העולם. מי שאוהב, אינו אהוב. מי שאהוב, אינו אוֹהב. ומי שאוהב ואהוב גם יחד, נִטל הוא מאהבתו, תֵּכף או בעבור זמן־מה... האדם סובל מבאובים. האדם גורם יסורים לאחרים. ומי שסובל אינו תמיד האֻמלל ביותר.

ושוב החל כריסטוף להתחמק מן הבית. הוא לא יכל לחיות שם עוד. הוא לא יכל להביט על החלונות מְחסרי־הוילאות שעמדו לנגדו, – על הדירה הריקה.

מכאוב מר מזה נצפן לו. אילר הזקן מהר להשכיר את המעון לאחר.

באחד הימים ראה כריסטוף בחדרה של סַבִינָה פני זרים. חיים חדשים באו ומחקו את אחרוני הרשמים של החיים שנעלמו.

אי־אפשר היה לו להשאר במעונו. את כל הימים היה מבלה בחוץ, ולא היה שב הביתה אלא בערב, בשעה שאין העין יכולה להבחין כלום. הוא התמכר שוב לטיוליו בין השדמות. אך רגליו היו מוליכות אותו כפעם בפעם אל הפרמה של ברתולד. הוא לא נכנס שמה, הוא לא העז לגשת, הוא הלך בעקיפין, מרחוק. הוא מצא לו נקודת־צופים, – גבעה הנשקפה על הפרמה, הכבר והנהר. המקום הזה נעשה למטרה לטיוליו בכל פעם. משם היה צופה בעקולי הנהר, עד לקבוצת הצפצפות, שמתחתן ראה בחלוף צל המות בראשונה על־פני סבינה. בשבתו שם, היתה עינו מבחינה החלונות של החדרים, אשר בו ישבו זה בצד זה בליל־נדודיהם – כה קרובים זה לזה וכה רחוקים זה מזה: אך הפתח חצץ בינו ובינה – פתחו של הנצח. מכאן היה מבטו מרחף על בית־העלמין. הוא לא העז להכנס שמה: מימי ילדותו היו שדמות רקבון אלו מעוררות בו זועה, ונפשו מאנה לקשר אתן את תמונות הנפשות אשר אהב. אבל עתה, כשצפה בו מלמעלה, מרחוק, לא היה אף שמץ קדרות בבית־הקברות הזה: הוא היה שאנן, הוא נרדם תחת קרני השמש... להרדם. היא אהבה להרדם. כאן לא יפריע אותה כלום.

התרנגולים קראו זה אל זה במישור. מן הפרמה נשמע משק הטחנה, צוחת העופות בלוליהם, קול ילדים משחקים. הוא ראה את בתה הקטנה של סבינה, כשהיא מתרוצצת, הוא הבחין את צחוקה. פעם אחת ארב לה, סמוך לפתח הפרמה, במעקל הדרך שהתעקמה וסבבה את החומות. הוא אחז בה בעברה ויחבקה בכח. הילדה נבהלה ותתפרץ בבכי. היא שכחה אותו כמעט לגמרי. הוא שאל אותה:

– הטוב לך פה?

– כן, אני משתעשעת...

– אין רצונך לחזור שמה?

– לא.

הוא עזב אותה לנפשה. שויון־רוחה של הילדה הביאה אותו לידי יאוש. סבינה האֻמללה! והלא היא היתה בילדה זו – בה היה חלק מסבינה. חלק קטן כל־כך! ילדה זו לא היתה דומה לאמה, אך איזה ריח דק מן הדק עבר לה בירושה מן הנפש שנעלמה (וגם הוא לא נשמר במהרו): נטיות הקול, סלסול־שפתים קל, אֹפן מיֻחד להרכין ראשה. בכל שאר ישותה זו היתה נפש אחרת לגמרי; ונפש זרה זו, שהיתה מערֹבת בה עם נפשה של סבינה, עוררה בו גֹעל־נפש, שלא ברצונו.

רק בקרבו פנימה מצא כריסטוף את תמונתה של סבינה. בכל מקום שהלך היתה אִתו; אבל רק בשעה שהיה לבדו היה מרגיש בכל לבו, כי הוא מתיחד עמה. בשום מקום לא היתה כל־כך קרובה אליו כמו במקום בודד זה, על ראש הגבעה, הרחק ממבטי בני־אדם, בתוך הארץ המלאה עוד את זכרה. הוא עבר פרסאות שלמות עד בואו הנה, עולה במרוצה ולבו הולם, כאלו הולך הוא לראיון־אהבים. משבא שמה, היה שוכב על האדמה, על אותה האדמה שבה היה גופה טמון. הוא עצם עיניו – היא עטפה את רוחו. הוא לא ראה את שרטוטי פניה ולא שמע את קולה – כל זה מֻיתר היה לו. היא חדרה אל תוכו, תקפה אותו והתמכרה לו. במצב זה של הלוצינציה רגשנית לא ידע מה זה מתחולל בו, לא ידע מאומה, כי אם שהוא נמצא אתה.

מצב זה נמשך אך זמן קצר. האמת נתנה להאמר, כי רק הפעם הראשונה נבעה הרגשה זו מעֹמק הנפש. ביום המחרת היה כבר רצונו משתתף בזה, ומאז והלאה השתדל כריסטוף לשוא לשוב ולהחיות בו את פניה ואת תארה של סבינה באֹפן מחֻור: עד הנה לא חשב על־אודותיהם כלל. הדבר עלה בידו – אך כהרף־עין היתה מופיעה בו, והיתה מאירה נשמתו. אך זה הגיע לו רק אחרי שעות של תוחלת מְמֻשכה ולילות־נדודים.

„סבינה האמללה! חשב בלבו. הכל שוכחים אותך, רק אני לבדי אוהב אותך, אני אשמור אותך לנצח – אוצרי היקר! את לי – אני אוחז בך ולא אתן לך להתחמק ממני לנצח".

כך דבר, מפני שבאמת כבר התחמקה ממנו, כבר נעלמה ממחשבתו, המים המְגרים בין האצבעות. הוא שב כפעם בפעם, באמונה, אל מקום „הראיון". הוא חפץ לחשוב על־אודותיה, הוא עצם עיניו. אך כעבֹר חצי שעה, שעה ושעתַים, היה מתבונן ורואה, כי כל מחשבות לא היו בראשו. הקולות שהגיעו מן הבקעה, שקשוק המים בסכרים, הענבלים של שתי העזים שרעו על הגבעה, לחש הרוח בין השיחים הצנומים, שכריסטוף השתטח לרגלם, נקלטו לתוך מחשבתו המחְלחלת והרכה כספוג. הוא התרעם על מחשבתו: הוא התאמץ להכניעה לרצונו, לקבוע בנפשו, לבל תָזח משם, את התמונה הנעלמה, שעִמה חפץ לקשר ארג כל חייו. אבל מחשבתו היתה נשמטת ממנו, עיפה ודוויה, ושבה התמכרה, מתוך אנחה של רוָחה, לזרם ההרגשות השוטף בעצלתים.

הוא התנער מקפאונו. הוא שט בין השדמות לכל עבר, בבקשו שם את סבינה, הוא בקש אותה בראי, שבה חלפה בת־צחוקה. הוא בקש אותה על גדות הנהר, שידיה טבלו בו. אבל גם הראי וגם המים לא היו מראים לו אלא את פניו הוא. מתוך ההתעוררות של ההליכה, האויר הרענן, דמו האיתן שהלם בו, הקיצו בו מנגינות. חפץ היה בקצת חליפות.

– הה, סבינה! גנח.

לה הקדיש את שיריו, הוא קבל על עצמו להחיות במוסיקה את אהבתו ויגונו, אבל עמלו נשאר מעל. אמנם האהבה והיגון שבו לתחיה. אבל מקומה של סבינה האמללה נפקד ביניהם. האהבה והיגון היו פונים אל העתיד, ולא אל העבר. כריסטוף לא יכל להתגבר על עלומיו. שרף העלומים פעפע בו בכח חדש. יגונו וחרטתו, אהבתו הצנועה והלוהטת, שאיפותיו הכבושות, הלהיבו את קדחתו. למרות האבל שהיה שקוע בו, היה לבו פועם בו בִרתמוסים עליזים ואיתנים; שירות נלהבות רקדו בו על „משקלים"

שכורי־חיים. הכל בקרבו רנן שיר תהלה לחיים, גם האבל נהפך בו לחג.

כריסטוף היה יותר־מדי תם־לב שיוסיף להשלות עצמו: הוא בז לעצמו על־זה. אבל החיים סחפוהו; ובעודו נוגה, בעוד נשמתו מלאה מות וגופו מלא חיים, התמכר לכחותיו ששבו ונתחדשו, לששון החיים המשכר והמחֻסר־טעם, אשר כל העצב והחמלה, היאוש, הפצע האנוש, שמשאירה אבדה שאינה חוזרת — כֻּלם אינם אלא מחדדים ומעוררים את כֹּחם של אנשים חזקים, כדרבנות הללו הדוחפים בצלעות ומעוררים את הסוס.

אמנם, כריסטוף ידע, כי בחביוני נשמתו הכמוסים שמור מקלט בטוח וטמיר, שאין לזר רשות כניסה אליו — שם היה גנוז צלה של סבינה. זרם החיים לא יוכל לגרוף אותה משם. כל אדם נושא בקרבו כעין בית־עלמין קטן של האנשים אשר אהב. שם ינומו הרבה שנים ושום דבר לא יפריע מנוחתם. אבל יבוא יום והקבר יפתח. המתים קמים מקברם, מחַיכים בשפתיהם הנובלות — והמביעות עוד אהבה כקדם — לאהוב־רוחם, לאוהבם, שבחיקם יתנמנם זכרונם, כילד המתנמנם במעי אמו.

III

עֵדָה

אחרי קיץ־סגריר בא בציר ברוך־אור. בגנים הכבידו הפֵּרות על ענפי העצים. התפוחים האדְמים נוצצו כבדורי־שן. קצת האילנות נחפזו כבר לעטוף עֲדים, המזהיר בשפע צבעיו, אשר ילבשו באחרית השנה: צבע האש, צבע פרי, צבעי אבטיח בשֵׁל ותפוחי זהב ולימונים, וצבע הצלי והבשר השלוק. נגהות סְמקים נצתו בחֹרשות בכל פנה. על הערבות נצנצו אורות וְרדים של החרפנית.

הוא ירד מן הגבעה. היה יום ראשון, אחרי הצהרים. הוא צעד פסיעה גסה, הוא רץ כמעט, בהתגלגלו למטה בשפוע. הוא שר הרוז שהִרתמוס שלו שלט בו ולא הרפה ממנו מתחלת הטיול. הוא הלך אדֹם ופרוע בגדים, מנענע זרועותיו אילך ואילך ולוטש עיניו כמשֻׁגע, — והנה בעקול הדרך נתקל מבטו פתאם בעלמה גבהת־קומה, בלונדית, שישבה על הכֹתל, משכה אליה בכל כחותיה שוכת האילן ובלעה ברעבתנות שזיפים כחֻלים וקטנים. שניהם השתאו זה על זה: היא הביטה עליו בפחד, כשפיה מלא; אחרי־כן התפרצה בצחוק. כן עשה גם הוא. היא היתה נאוה למראה בפניה העגֻלים, המעטרים תלתלי שערות צהֻבות, שהקיפו את ראשה בנגה של חרג־שמש, בלחייה המלאות והורֻדות, בעיניה התכֻלות והמרֻוָחות, באפה העב, המֻפשל בקצהו בהֻצפה, בפיה הקטן והאדֹם כשָׁני, שמתוכו היו חשופים טורי שניה הלבנות ומלתעותיהן הבולטות, בסנטרה התאוני — ובכל עתרת גופה המלא והשָׁמן והמֻצק.

הוא קרא אליה: — לתאבון! — וחשב ללכת הלאה.

אך היא קראה אליו:

— אדוני! אדוני. יואל־נא להיות בחור טוב, — יעזור־נא לרדת, איני יכולה לבדי...

הוא שב על עקבו ושאל אותה, כיצד השכילה לעלות.

– בצפרני... לעלות נקל תמיד.

– ביחוד בשעה שפֵרות נ־מדים למראה תלויים מעל לראשך.

– כן, אבל אחר שאכל אדם כנפשו שבעו, אין בו די אֹמץ־רוח לחזור; אין הוא מוצא את הדרך אחר־כך...

הוא הביט עליה, כשהיא תלויה מלמעלה, ואמר:

– כך טוב לך. השארי במנוחה, ואני אבוא לראותך מחר. שלום!

אבל הוא לא זז ממקומו ועמד בלי־נוע מלמטה.

היא עשתה עצמה כנפתדה מדבריו והתחננה לו מתוך העויות קלות לבל יעזֹב אותה. כך הביטו זה על זה מתוך צחוק. אחרי־כן אמרה, בהראותה לו את הענף שנאהזה בו:

– רצונך בשזיפים?

רגש יראת־הכבוד בפני הרכוש הפרטי לא התפתח בלב כריסטוף, מימי טיוליו עם אוטו; הוא קבל הצעתה בלי כל פקפוק. היא השתעשעה להמטיר עליו שזיפים. כאשר גמר לאכול, אמרה לו:

– ועכשו...

אבל הוא מצא לו לענג להקניטה קצת, בתתו לה להמתין עוד. היא התרעמה מקֹצר־רוח, בשבטתה על הכֹתל. לאחרונה אמר:

– נלך! – והושיט לה זרועותיו.

אבל ברגע שאמרה לקפוץ, חזרה בה;

– חכה! ראשית כל עלי לקחת צידה לדרך.

היא תלשה מן המֻבחרים שבין השזיפים, במקום שידה היתה מגעת אליהן, ותמלא בהן את הקורסַז'ה התפוחה שלה.

– בזהירות! אל תמעכם!

הוא כמעט שחפץ היה למעכם.

היא גחנה על הכֹתל וקפצה אל בין זרועותיו, אף שהוא היה חכֹן למדי, בכל־זאת כרע תחת סבלה וכמעט שהפילה ארצה, קומתם היתה שוה. פניו נגעו בפניה. הוא נשק את שפתיה הרטֻבית, המתוקות מעסיס השזיפים, והיא השיבה לו את נשיקתו, בלי השוב הרבה.

– אנה תלכי? – שאל אותה.

– איני יודעת.

– האם טַיֶלת לבדך?

– לא, עם ידידַי, אבל הם אבדו לי, הו – הו! – פתחה בקול וקראה בכל כחותיה.

כל מענה לא הגיע אליה.

היא לא הצטערה על־זה ביותר. הם החלו לצעוד ישר נכהם, בלי כל מטרה ברורה.

– ואתה אנה תלך? – שאלה היא.

– גם אני לא אדע.

– טוב מאד, נלך יחד.

היא הוציאה את השזיפים מן הקורסַז'ה הפתוחה למחצה, והחלה לפצעם בשִׁניה.

– את קֵבתך תקלקלי.

– לא מינה ולא מקצתה! הלא כל היום אני אוכלת אותם.

בעד סדק הקורסַז'ה נראתה כתנתה.

– הם התחממו עתה.

– הראי לי!

היא הושיטה לו שזיף אחד בצחוק – הוא אכל אותו. היא העיפה בו מבט אלכסוני, במצצה את פֵּרותיה כילד. הוא לא ידע עדַין אל־נכון, במה תגמר פגישה זו. היא, לכל־הפחות, היתה מסֻפקת בדבר. היא המתינה.

– ה – הו! – קראו קולות מתוך היער.

– הו – הו – ענתה היא. כן, הנה הנם, – אמרה לכריסטוף, – אין כאן שום הפסד.

באמת חשבה להפך, כי זהו הפסד גדול. אבל כשרון הדבור לא נִתַּן לאשה בכדי לאמר את אשר תחשוב; שאלמלא כך, לא הנחת מקום לכל מוסריות על האדמה.

הקולות הלכו והתקרבו. ידידיה קרובים היו להִגלות עליהם. בקפיצה אחת דלגה על השוחה שבצד הדרך, טפסה על הגבעה הסמוכה והתחבאה בין העצים. הוא הביט על מעשיה בתמהון. היא רמזה לו במפגיע ללכת אחריה. הוא נטפל לה. היא נסתרה בעבי היער.

— הֶ — הו! — קראה שוב, כשהתרחקו משם: אני הפצה, שיחפשו אחרי! — בארה לכריסטוף.

בני־לויתה עמדו על הדרך והקשיבו, בבקשם לדעת, מאין יצא הקול. הם ענו לו ונכנסו גם־כן אל היער. אך היא לא המתינה להם. היא השתעשעה, בבחרה לה דרך עקלתון, והיתה נוטה פעם לצד ימין ופעם לצד שמאל. הם קראו אליה עד שנחר גרונם. בראשונה הניחה להם לצעוק כנפשם שבעם, אחרי־כן ענתה להם מן הצד השני, כיף־סוף היה הדבר לזרא להם, ובדעתם, כי התחבולה היחידה להביאה לבוא אליהם היא שיחדלו לבקשה, קראו אליה:

— תהי דרכך צלֵחה!

וילכו להם בקול שירה.

חמתה בערה בה על שחדלו לשים־לב אליה. אמנם היא עצמה חפצה להפטר מהם; אבל לא חשבה, שהם יסכימו על־נקלה ללכת בלעדיה. מצבו של כריסטוף היה מוזר, והוא לא ידע מה לעשות: משחק זה „במחבואים" עם עלמה בלתי ידועה לו כלל, לא היה נעים לו ביותר; הוא לא חשב כלל להשתמש בבדידותם. גם היא לא חשבה כזאת: מתוך התרגזותה הסיחה דעתה מכריסטוף:

— אה, זה הוא יותר מדי, — קראה ותספוק כפיה — הנה הם עזבוני,

— אבל, — אמר כריסטוף, — הלא את בעצמך רצונך היה בכך.

— כלל וכלל לא!

— את ברחת מהם.

— אם אני ברחתי מהם, זה נוגע לי, ולא להם. הם חיבים לבקשני, ומה אם תעיתי ואבדתי דרכי?

היא כבר התחילה מתאוננת על כל הצרות שהיו מתרגשות ובאות עליה, אִלו קרה הכל להפך מה שאֵרע עתה.

— אה! אני, אני אפְרע מהם...

היא החלה להרחיב צעדיה.

בדרך נזכרה בכריסטוף וחזרה והביטה עליו. אבל היא כבר אחרה המועד. היא התפרצה בצחוק. השד הקטן שהיה בה לפני רגע כבר נעלם ואיננו, ושד אחר לא בא עוד לרשת מקומו. והנה ברֵות

הפנוי בין רשות לרשות הביטה על כריסטוף בשויון־רוח. ומלבד זה, היתה רעבה.

קיבתה הזכירה לה, כי הגיעה שעת הארֻחה, והיא נחפזה ללכת למצֹא את ידידיה בבית־המלון. היא אחזה בידו של כריסטוף ותשָׁען עליו בכל כחה, היא גנחה ואמרה, כי עיפה היא עד מות. אך זה לא הפריע בעדה מלמשוך את כריסטוף אתה, בררתה בשפוע הגבעה, במרוצה ובצעקה ובקול צחוק, במתהוללת.

הם שוחחו יחד. מדבריו נודע לה, מי הוא; היא לא ידעה את שמו, וכנראה לא נתנה כל ערך מיֻחד לתֹאר המנגן אשר לו. לו נודע, כי פקידה היא במחסן־הבגדים ברחוב קֵיזרשטרַסה (הנאה בין כל רחובות העיר), כי שמה אַדלֶהֵיד – ובשביל ידידֶיה „עדה״ שמה. חבריה לטיול היו אלה: אחת מחברותיה, ששמשה אתה בבית־מסחר אחד, ושני צעירים מצֻינים – אחד, פקיד בבַנק של וַילר, ואחד סוכן במחסן גדול של בגדים חדשים. הם השתמשו במנוחת היום הראשון והחליטו ללכת לסעוד בבית־האכסניה של ברוּשֶה, שמשם נשקף מחזה נהדר על הרינוס, ולחזור הביתה בספינה.

כשנכנסו שמה, כבר ישבו כל בני השיָרה על מקומותיהם. עדה לא נמנעה מלערוך סצינה לידידיה; היא התאוננה עליהם על אשר בגדו בה בשִׁפלות כזו, והציגה לפניהם את כריסטוף ואמרה, כי זהו מושיעה וגואלה. הם לא נתנו כל ערך לתלונותיה, אבל את כריסטוף ידעו היטב. הפקיד ידע אותו על־פי השמועה, והסוכן שמע קטעים אחדים ממנגינותיו (כאן מצא מקום לערֹך לפניהם תכף ומיד אחד משיריו). אותות הכבוד שהראו לו עשו רֹשם על עדה, ביחוד אחרי שהעלמה השניה, מירה (שמה האמתי היה הַנסי, או יוהַנה) החלה לחזור אחרי „האדון מנגן־החצר״. זו היתה עלמה שחרחורה, עם עינים ממצמצות, מצח גרום, שער דק ופנים של חינאית; היא אהבה לעשות העויות, אבל חוט של חסד היה משוך על פניה השזופים כזית והמְצהבים, עם סנטרה החד כסנטרה של עז. הם בקשו אותו לכבד את סעֻדתם בהשתתפותו.

הוא לא לקח חלק מעולם במשתה כזה; כי כל אחד השתדל להשפיע עליו רֹב טובה, ושתי הנשים, כידידות נאמנות, התאמצו לגנוב

אותו זו מזו. שתיהן השתדלו לצוד אותו ברשתן: מירה, בתנועות מְנֻמסות ובעינים מלאות ערמומיות. הגיעה רגלה ברגלו תחת השלחן; עדה סִקרה לו בחֻצפה באישוני עיניה היפות, בפיה היפה והשתמשה בכל הקסם שהיה בגופה העשוי לצודד לבבות. שתי החצופות הללו עמדו עתה לפניו תחת הפנים הקודרים שסבבו אותו בביתו. מירה עִניְנה אותו; הוא הבין כי חכמה היא מעדה. אבל הליכותיה המלאות חֹנף ובת־צחוקה הנשמעת לכמה פנים עוררו בו הרגשות מתנגדות זו לזו: הן משכו את לבו ודחפו אותו ממנה גם יחד. אבל היא לא יכלה כלל לעמֹד בהתחרות עם זֹהר־החיים וההויה שהיו שופעים מעדה; דבר זה היה ידוע לה היטב. בראותה, כי נֻצחה במלחמה, חדלה להתעקש, התכנסה לתוך נפשה פנימה, הוסיפה לחַיך והמתינה בסבלנות עד שתגיע שעתה; ובראות עדה כי שדה־הקרב נשאר ברשותה, לא השתדלה לדחוק את קץ שאיפותיה; כל מה שעשתה עד הֵנה לא עשתה אלא בשביל לקנתר את חברתה; ומכיון שדבר זה הצליח בידה, נתקררה דעתה. אבל היא נלכדה ברשת זו טמנה לו: היא קראה בעיני כריסטוף את התאוה שהציתה בו, ותאוה זו התלהטה גם בה. היא נשתתקה והפסיקה את העקיצות והגֵרויים ההמוניים שלה. הם הביטו זה על זה דומם; על שפתיהם עוד נשמר טעמה של נשיקתם. מפרק לפרק, בהפסקות גדולות, היו משתתפים בשאון בבדיחות שכניהם; אחרי־כן היו שבים לדומיתם ומביטים זה על זה בצנעה. לאחרונה חדלו גם מלהביט זה על זה, כאלו יראו פן יגלו את סודם. הם התכנסו לתוך עצמם והסתירו את שאיפותיהם.

כאשר נגמרה הסעֻדה החלו להתכונן לנסיעה. עוד שני קילומטרים נשאר להם ללכת ביער עד הנמל. עדה קמה ראשונה, וכריסטוף אחריה. הם עמדו על הרחבה והמתינו, עד שהאחרים יהיו מוכנים; מבלי דברים עמדו זה בצד זה, בתוך עב הערפל, שהפנס היחידי שהֻדלק לפני פתח האכסניה לא הספיק להגיהו. מירה התעכבה לפני הראי.

עדה אחזה בידו של כריסטוף ותמשך אותו לאֹרך הבית, אל הגן, בתוך הצל. תחת יציע שמעטה גן־סרק ירד ממנה, התחבאו

שניהם. מחשכים כבדים כתרו אותם. הם לא ראו זה את זה כלל. הרוח הניעה את צמרות הארנים. הוא הרגיש את אצבעותיה החמות של עדה, כשהן שלובות באצבעותיו ואת ריחו של פרח השְמשניה שהיה בחיקה.

פתאם משכה אותו אליה. פיו של כריסטוף נתקל בצמתה של עזיה, הרטֻבה מאדי־הערפל. הוא נשק את עיניה, ריסיהן, נחיריה, לחייה השמנות ואת זוית־שפתה; הוא חפש את שפתיה, מצא אותן וידבק בהן.

והנה יצאו גם האחרים. קריאות:

– עדה!

הם נשארו בלי־נוע, נשמו בכבדות, בלחצם זה מול זה את גופם ושפתותיהם.

הם שמעו את קולה של מירה:

– הם הלכו לפנים.

קול מצעדי בני־לויתם הלך והתרחק. הם נדחקו דומם זה אל זה ביתר־עֹז, ועל שפתותיהם כבשו את קול סער רגשותיהם.

האורלוגין העירוני צלצל במרחק. הם נשמטו זה מזרועות זה. נחוץ היה לרוץ אל התחנה. הם שמו לדרך פעמיהם מבלי אֹמר ודברים, שלובי־יד וזרוע, צועדים שניהם רגל ישרה; גם הוא פסע פסיעות קטנות, מהירות ומלאות אֹמץ כמוה. הדרך היתה עזובה, השדמות היו שוממות; אף במרחק עשר פסיעות אי־אפשר היה לראות כלום. והם הלכו שמחים ובטוחים באֹפל הלילה שעטפם בחבה. אף פעם לא כשלו צעדיהם באבני הדרך. מתוך שהשעה היתה מְאחרת, לכן בחרו להם דרך קצרה. המשעול שירד בראשיתו בין הגפנים, החל להתפתל ולעלות למעלה בצלע הגבעה. בתוך הערפל הגיע לאזניהם משק הנהר והמית גלגלי הספינה המתקרבת. לאחרונה עליה בידם לצאת אל שפת הרינוס, אבל במרחק רב למדי מן הנמל. אך עליצות רוחם לא נשבתה. עדה שכחה את עיפותה שהתאוננה עליה בערב. נדמה להם, כי כך היו יכולים להלוך כל הלילה על העשב השוקט, בין הערפל המרחף עליהם, שהיה רטֹב ועב ביותר, לאֹרך הנהר

העטיף לבן־ירח. הסיריני של הספינה שאגה; הבריה האימתנית הנעלמה התרחקה בכבדות. הם אמרו בצחוק:

– נסע בספינה שתבוא אחריה.

שטף גלים רך הגיע עד החול שעל שפת הנהר ויִנפץ לרגליהם.

אבל על התחנה אמרו להם, כי הספינה האחרונה כבר הלכה לה.

לבו של כריסטוף הלם בכח. ידה של עדה נצמדה היטב בזרועו של בן־לויתה.

– מילא! אמרה: מחר נמצא לנו אחרת.

במרחק פסיעות אחדות נראה בתוך הערפל נגה קלוש של פנס התלוי על־גבי כלונס, על הכבר שעל שפת הנהר. הלאה נראו זגוגיות מוארות אחדות – פונדק קטן.

הם נכנסו לתוך גן קטנטן. החול רשרש תחת רגליהם. בגששם באפלה, עלתה בידם למצא את שליבות המדרגה. בשעה שנכנסו אל הבית, כבר החלו שם לכבות את הנרות. עדה השלובה בזרועו של כריסטוף, שאלה לה חדר. החדר שהקציעו להם היה פונה אל מול הגן. כריסטוף שגחן על החלון, ראה את נגהות הנהר המהבהבים ואת עינו של הפנס, שעל זגוגיותיו התרוצצו יתושים ארוכי־כנף. הדלת נסגרה. עדה עמדה בקומה זקופה על־יד מטתה ותחַיך. הוא לא העֵז להביט עליה. גם היא לא הביטה עליו, אבל מבעד ריסי עיניה היתה מתחקה על כל תנועותיו. הרצפה חרקה לכל פסיעה ופסיעה. אף הרחש היותר קל שבבית נשמע פה. הם ישבו על המטה, ויתחבקו זה את זה בדומיה.

האור המרטט שבגן כבה. הכל כבה...

הלילה... האבדון. אין אור; אין הכרה, בלתי אם ההויה. כח ההויה, האֹפל והמכרסם. החדוה הכל־יכולה. החדוה הפולחת נפש. החדוה השואפת את היציר, כחלל הריק – את האבן. מינקת התאוה המוצצת את המחשבה. החוק מְחסר היסוד, החוק המלא רוח עִועים, של עולמות עִורים ושכורי־תאוה, המתגלגלים באֹפל הלילה...

הלילה... נשימתם מתערבת, חמימות־מופזה של שני גופים המתמזגים, תהומות קפאון שהם שוקעים לתוכם יחד... הלילה השקול כנגד כמה לילות, השעות השקולות כנגד דורות שלמים, הרגעים המכילים את המות... החלומות המשֻתפים, המלים הנאמרות בעינים עצומות, המגע המתוק בצנעה של רגלים יחפות, המחפשות זו אחר זו מתוך תנומה, קול־בכי וקול־צחוק, תענוג של הנפשות האוהבות זו את זו בתוך החלל הריק, המשֻתפות יחד את אפסות השֵנה, התמונות המטֹרפות המרחפות במוח, חזיונות־דמיון הרוחשים בלילה... הרינוס מתחבט בעקול החוף לרגלי הבית; ממרחק מגיע קול משבריו כרביבים הנופלים על החול. גשר הספינה חורק וגונח תחת לחץ המים. השלשלת שהיא קשורה בה מתכוצת וחוזרת ומתמתחת בקול צלצול של נְחֻשתים חלודות. קול הנהר עולה וממלא את חלל החדר, הערש נדמה כספינה; המה נסחפים יחד, זה בצד זה, בזרם־משובה, תלוים ומרחפים בהלל הריק, כצפור המרחפת באויר. הלילה משחיר עוד יותר, ההלל הריק מתרוקן עוד יותר. הם חבוקים ודבוקים זה בזה עוד יותר. עדה בוכה. כריסטוף מתעלף. שניהם נעלמים בין גלי הלילה.

הלילה... המות... אין צֹרך לשוב לתחיה...

אור־השחר מרפרף על השמשיות הרטֻבות. אור החיים שב ונדלק

בגופים מתעלפים. הוא הקיץ משנתו. עיני עדה מסתכלות בו. ראשיהם מונחים על כר אחד. זרועותיהם שלובות. שפתותיהם נוגעות זו בזו. ברגעים אחדים עוברים עליהם חיים שלמים: ימי שמש, ימי גדולה ושלוה...

„איפה אני? ההייתי לשנים? העודני קים? חדלתי להרגיש את נפשי. אין־סוף יסובבני. נשמת פסל נטועה בי, עם עינים שלוות ומרֻוָחות ומלאות שלוה אולימפית".

הם שבים ושוקעים בתרדמה, – הנמשכת דורות שלמים. קולות השחר הנעימים להם כל־כך, צלצול הפעמונים במרחק, ספינה חולפת, מפטוף המים מן המשוטים, קול צעדים על המסלה – הכל מלטף את אשרם הנרדם באין מפריע – הכל מזכיר אותם, כי עודם חיים, הכל משביע אותם ענג החיים...

קול משק גלגלי הספינה לפני החלון העיר את כריסטוף מקפאונו. כפי שגמרו ביניהם מראש, היו צריכים לנסע משם בשבע שעות, כדי שישובו העירה וילכו לעבודתם התמידית בעוד מועד, הוא לחש לה:

השומעת את?

היא לא פקחה עיניה. היא חיכה לו, קרבה אליו את שפתיה והתאמצה לנשקו. אך כעבור רגע שב ראשה וצנח על שכמו של כריסטוף. בעד זגוגיות החלון ראה כריסטוף על הרקיע החור מעשנת הספינה, כשהיא חולפת ועוברת לה את הגשר הריק מאדם ואת גלי העשן המתאבכים. הוא שב ונרדם.

עוד שעה עברה מבלי שהרגיש בכך. בשמעו את צלצול השעון קפץ בתמהון.

– עדה! לחש בלט על אזן רעיתו: עֶדו – הוסיף לקרוא: כבר שמנה שעות...

היא קמטה את עפעפיה ואת פיה באי־רצון, מבלי פקוח עיניה, ואמרה:

– הנח לי לישון.

היא השתמטה מתוך זרועותיו, הפנתה לו ערפה וחזרה ונרדמה.

הוא נשאר שטוח על־ידה. זרם חום אחד שטף בשני הגופים. הוא שקע בהזיות. דמו הכה גלים רחבים ושלוים. חושיו הזכים קלטו אף את הרשמים היותר קלים ברעננות של תם. הוא התענג על כחו ועל עלומיו. שלא מדעתו התגאה על שהוא גבר. הוא חיך בהעלותו על לבו את אשרו; הוא הרגיש עצמו בדד; הוא היה בדד כמו שהיה עד הֵנה, ואולי עוד יותר; אבל כל עצב לא היה בבדידות זו – זו היתה בדידות אלהית. אין כל קדחת. אין כל צללים. הטבע השתקף

בשלמותו בתוך נפשו הזכה. הוא שכב אפרקדן, פניו אל החלון ומבטו שוקע באויר, שהכהה בסנורים ע"י זהר־ערפליו; הוא חִיך:

– מה טוב לחיות!

לחיות! הנה ספינה עוברת... פתאם נזכר באלה, שלא היו עוד בין החיים, בספינה אחרת, שעברה זה כבר, אשר בה ישבו יחד: הוא והיא... היא? לא זו, לא זאת הנרדמת על ידו... כי אם אותה היחידה, הנאהבה, אותה המתה, האֻמללה והקטנה. אבל מה לו ולזו? כיצד באה זו הֵנה? כיצד באו לתוך חדר זה, לתוך מטה זו? הוא מביט עליה; אין הוא יודע אותה. זרה היא לו. תמול בבֹקר לא היתה במציאות בשבילו. מה ידע על־אודותיה? יודע הוא, כי אינה חכמה, יודע הוא, כי אינה טובת־לב. יודע הוא, כי ברגע זה אפילו יפה איננה – בפניה חסרי־הדם והתפוחים מרֹב שֵנה, במצחה הצר, בפיה הפתוח לנשום, בשפתיה הצבות והמתוחות, העושות העויות של דג. יודע הוא, כי אין הוא אוהב אותה. וכאב חד חודר אל קרבו ופולח לבו, בחשבו כי נשק לשפתים זרות אלו תכף ברגע הראשון להתראותם, כי גוף יפה וזר זה התמכר לו תכף בלילה הראשון אחרי התראותם, – ואותה אשר אהב באמת, אותה ראה בחייה, ראה כשהיא מתה על ידו, מבלי שהֵעֵז אפילו לנגע בשערות ראשה, מבלי שידע עד עולם את ריח גוה. כלום לא נשאר ממנה. הכל נמוג ונעלם. האדמה נטלה אותה ממנו – הוא לא הֵגֵן עליה.

בעודו גוחן על העלמה, שנרדמה בתמימות, מנתח את שרטוטי־פניה ומעיף בה מבט זועף, הרגישה היא במבטו. בראותה כי עיניו צופיות בו, נתמלאה דאגה והתאמצה ברֹב עמל להרים את עפעפיה הכבדות, בשביל לחַיך לו. אחרי־כן אמרה בלשון כושלת, כילד המתעורר משנתו:

– אל תסתכל בי, מכֹערה אני.

היא חזרה מיד וצנחה אחור, הלומת שֵנה, חִיכה לו וגמגמה:

– כל־כך... כל־כך חפצה אני לישון!...

ושקעה בתוך חלומותיה.

הוא לא יכל להתאפק מצחוק. הוא נשק בחבה את פיה ואת

חֹטֶם־הַיֶּלֶד שֶׁלָּה. אחרי־כן הביט עוד רגע על ילדה גדולה זו שנרדמה לעיניו, פסח על גופה וקם בלי־שאון. מפיה התמלטה אנחה של הרְוָחה בעזבו אותה; היא השתטחה מלא־קומתה לרֹחב המטה הריקה. הוא נזהר מלעורר אותה בעשותו תלבשתו, אף שבאמת לא נשקפה כל סכנה לתרדמתה העמֻקה; וכאשר התלבש ישב לו על הכסא ליד החלון והביט על הנהר העטוף ערפל והמעלה אד, ונדמה כאלו מגלגל הוא בשטפו גושי קרח; הוא שקע בהזיה, שמנגינת־רועים נוגה רחפה עליה.

מפרק לפרק היתה פוקחת עיניה, מעיפה בו מבט תועה, שוהה רגעים אחדים עד שתכירנו, מחַיכת לו — וחוזרת לתרדמתה. היא שאלה אותו, איזו היא השעה.

— שלשה רבעי התשיעית.

היא הרהרה רגע מתוך נמנום.

— מה זה... שלשה רבעי התשיעית — מה פירושו של הדבר?

בחצי העשירית התמתחה במטתה, נאנחה ואמרה כי קמה היא.

השעון השמיע את השעה העשירית, והיא לא זזה עוד ממקומה. היא התרעמה:

— שוב הוא מצלצל! השעות רצות להן בלי־הרף...

הוא צחק וישב לו על המטה, על ידה. היא לפתה את צואָרו בזרועותיה וספרה לו את חלומותיה. הוא הקשיב לה בלי שימת־לב מיֻחדת והפסיק דבריה במלים של חבה מלטפות. אבל היא השתיקה אותו ושבה לספר לו בכֹבד־ראש מרֻבה, כאלו מדברת היא במאורעות העומדים ברומו של עולם:

— היא סעֻדה סעֻדת־צהרים: שם היה הדֻפס הגדול. מירה היתה כלב ניו־פוינדלנדי... לא, כבש בעל־תלתלים, והגישה אל השלחן... עדה מצאה תחבולה חדשה להתרומם מעל הארץ. לצעֹד לרקֹד ולשכב באויר. הנה: זה פשוט בתכלית הפשטות. די לעשות כך... כך... והנה הדבר נעשה מאליו.

כריסטוף לגלג עליה. גם היא צחקה, אף שצחוקו העליבה קצת. היא הניעה כתפיה.

— אה, אינך מבין מאומה...

הם סעדו על המטה, מתוך קערה אחת, ובכף אחת.

סוף־סוף קמה ממטתה, סלקה את שמיכתה, גלתה את רגליה היפות והלבנות, את שוקיה השמנים והיפים, וצנחה מעל דפן המטה. אחרי־כן חזרה וישבה לה בשביל לשאוף רוח, והסתכלה ברגליה. לאחרונה מחאה כף אל כף וצותה עליו לצאת: אבל הוא לא נחפז כלל – אז אחזה בכתפיו ודחפה אותו אל הדלת, שסגרה במפתח.

אחרי שבדקה, סקרה ופשטה כנפשה שבעה את כל אברי גופה היפה, אחרי שהתרחצה, בשירה שיר סנטימנטלי בן ארבעה עשר בתים, זרקה מים אל פניו של כריסטוף שהיה מתופף בחלון, וקטפה בעברה את השושנה האחרונה שבגן, אז נסעו להם בספינה. הערפל לא נתפזר עוד, אבל זהר־השמש בקע בעדו. הם שטו בתוך נגה של חלב. עדה, ישבה עם כריסטוף בירכתי הספינה, פניה הביעו זעף ועגמומית, והיא התאוננה על האור שחודר לעיניה, ואמרה כי ראשה יכאב לה כל היום. ומתוך שכריסטוף לא התיחס בדי כבד־ראש לתלונותיה, שקעה בדומיה רוגנת. עיניה היו עצומות למחצה, ופניה הפיקו אותה הרצינות המשעשעת, של פני ילדים מיד אחרי הקיצם משנתם. אבל בשעה שגברת לבושת פאר באה וישבה לה לא רחוק ממנה בתחנה הקרובה, מיד נתמלאה התלהבות והתאמצה לשוחח עם כריסטוף בענינים סנטימנטליים ונשגבים. היא שבה לדבר אתו בלשון „רבים" מנמסת.

כריסטוף שאל אותה, מה תשיב לבעלת חנותה ואיך תתנצל על שאחרה לבוא? אבל היא לא דאגה על זה כלל.

— מילא! אין זאת הפעם הראשונה?

— מה זה?

— לא הפעם הראשונה אני מאחרת, אמרה, כמתרגזת על שאלתו, הוא לא הֵעֵז לשאול על דבר הסבה של האֵחור.

— מה תאמרי לה?

— אומר לה, כי אמי חלתה, כי היא מתה... כלום יודעת אני בעצמי?

הוא הצטער על שהיא מדברת בקלות־ראש כזו.

— אינני חפץ שתשקרי.

היא הרגישה עצמה נעלבה.

— ראשית כל, איני משקרת מעולם. ומלבד זה — הלא בכל זאת לא אוכל לאמר לה...

הוא שאל בטון שהיה בו מחצה בדיחה ומחצה רצינות.

— מדוע לא?

היא צחקה, הניעה בתפיה ואמרה, כי הוא גם ובלתי־מחֻנך, כי תבקשת היא ממנו לבל יוסיף לדבר לה בלשון „אתה".

— כלום אין לי זכות על זה?

— לא כלל!

— אחרי כל מה שאירע?

— כלום לא אירע.

היא הביטה עליו בצחוק של חֻצפה ומרי. ומענין ביותר, כי אף שעתה היתה מבדחת, בכל־זאת לא קשה היה לה ביותר (הוא הרגיש בזה) לדבר את דבריה אלה גם בכֹבד־ראש, וכמעט להאמין בהם. אך פתאם, כנראה, צף על לבה זכרון מאורע שעורר שמחתה: היא התפרצה בצחוק בהביטה על כריסטוף וחבקה אותו בכל כחה, מבלי השגיח כלל בשכניה. אמנם, גם הם כנראה לא תמהו על זה כלל.

מן היום ההוא היה מבלה את כל טיוליו בחברתם של סוכנות המחסן ופקידי החנויות. המוניותם לא מצאה חן בעיניו כלל, והוא השתדל להשתמט מהם בדרך; אבל עדה, כמו להכעים, לא חפצה לשוטט ביערות. ביום סגריר, או בשעה שאיזו סבה אחרת עכבה אותם מלצאת את העיר, היה הולך אִתה אל התיאטרון, המוזיאון או גן־החיות; כי היא חשבה לה לכבוד להתראות בחברתו. היא דרשה ממנו שיובילה גם לבית־התפלה. אבל הוא היה תם־לבב עד להפליא, ומיום שחדל להאמין, לא חפץ להציג עוד כף־רגלו על מפתן בית־התפלה (זה כבר מצא לו אמתלה בכדי להסתלק ממשרת האורגניסטן); ויחד עם זה הוא נשאר שלא מדעתו יותר־מדי דתי, שלא יראה חלול־קֹדש בהצעתה של עדה.

בערב היה הולך אליה. שם היה מוצא את מירה, שהתגוררה גם היא באותו הבית. מירה לא נטרה לו כל איבה. היא הושיטה לו יד מלטפת ורכה, שוחחה בדברים בטלים או בבדיחות מתֻבלות קצת, ואחרי־כן היתה מתחמקת לה בחשאי. מעולם לא היתה הידידות בין שתי הנשים חזקה כל־כך למראית־עין, כמו באותו הזמן, שלכאורה לא היו כל יסודות מיֻחדים להרבות חבה ביניהן, תמיד היו נמצאות יחד. לעדה לא היו כל סודות בפני מירה; את הכל היתה מספרת לה. ומירה הקשיבה לכל דבריה, וכנראה התענגו שתיהן במדה שוה על כל פרטי המאורעות.

כריסטוף הרגיש עצמו ברע בחברת שתי הנשים. ידידותן, שיחותיהן המוזרות, פריצות תנועותיהן, גסות השקפותיה ושיחותיה של מירה (אמנם, בפניו לא היתה פרוצה כל־כך בדבריה, כאשר היתה שלא בפניו; אבל עדה היתה מוסרת לו את כל דבריה), סקרנותן הבלתי נמוסית והפטפטנית, שהיתה רודפת תמיד אחרי ענינים בטלים ומלאה

תאוניות נמוכה למדי, כל האטמוספירה הזאת החשודה והבהמית קצת, העיקה עליו עד מות, ויחד עם זה היתה מענינת אותו; כי חדשה היתה לו לגמרי. הוא לא יכל למצֹא את ידיו ואת רגליו בשיחתן של שתי הפרתיות הללו, שהיו מדברות מלים מקֻטעות בשפת רמזים, שהיו צוחקות צחוק אוילי, ועיניהן הבריקו בחדוה כשעלה בידן להתחקות על שרשיה של איזו מעשיה מבדחת. לאחרי יציאתה של מירה היה מרגיש הקלה והַרוָחה. שתי הנשים בשבתן יחד היו לו כארץ נכריה, אשר לא שמע לשונה. אי־אפשר שם לבוא בשיחה עם בני־האדם – הם לא ישמעו לו, הם יצחקו לשפת־העלגים אשר לזר.

גם בהשארו לבדו עם עדה היו מוסיפים לדבר בשתי שפות שונות, אבל אז לכל הפחות התאמצו שניהם להבין זה את זה. האמת נתנה להאמר, כי כל מה שהוסיף להבינה, כן נודע לו, עד כמה קצרה דעתו מהבינה. והלא היא היתה האשה הראשונה אשר ידע! אמנם, גם סבינה האמללה נפגשה לו, אבל הוא לא ידע כלום על־אודותיה – היא נשארה בשבילו חלום סתום. עדה כאלו קבלה על עצמה לפצות אותו בעד הזמן אשר אבד לו עתה! גם הוא נסה לפתור את החידה של נפש האשה; חידה שאולי אינה במציאות אלא בשביל אלה שמבקשים בה איזה טעם ופתרון.

עדה לא היתה חכמה כלל; וזה היה הקטן שבמומיה. אִלו ברורה היא לעצמה את הדבר, ודאי שכריסטוף היה משלים על נקלה עם חסרונה זה. אבל, אף שבאמת לא היו מעסיקים אותה אלא דברים של מה־בכך, בכל־זאת התימרה להיות מֻמחית אף בענינים שברוח. היא הרצה עליהם משפטה בבטחון גמור. היא דברה בעניני מוסיקה, בארה לכריסטוף דברים, שהוא היה בקי בהם יותר ממנה, גזרה גזרות ופסקה הלכות, שאסור היה לו להרהר אחריהן. כל הנסיונות להוכיח לה את שגיאותיה היו לשוא: בכל דבר היו לה טענות ותביעות, היא חשבה עצמה לבקיאה בכל דבר; היא היתה גנדרנית, עקשנית, רודפת אחר כבוד־מדֻמה. היא לא הפצה, היא לא יכלה להבין שום דבר. הלואי שהיתה משלימה עם הרעיון, כי אינה מבינה כלום! כמה היה מוסיף כריסטוף לאהוב אותה, אִלו נאותה להיות

מה שהיא באמת, בלי כחל וסרק, כמו שהיא, עם כל מעלותיה ומגרעותיה!

באמת לא אהבה כלל לחשוב מחשבות. היא אהבה לאכול, לשתות, לשיר, לרקוד, לצעוק, לצחק, לישון. היא חפצה להיות מאֻשרת; ואלו הצליח חפצהּ בידה, כבר היה זה די בשבילה. אבל אף שהיא כאלו נוצרה לכתחלה לכך: כי היתה גרגרנית, עצלה, תאונית, מלאה אנכיות תמימה, שהכעיסה וגם שעשעה את כריסטוף – בקצור, אף שנמצאו בה כמעט כל המומים, המנעימים את חייו של המאֻשר שזכה להם, אם גם אינם נעימים לידידיו (אף כי פנים מביעים אֹשר, ובפרט כשהם פנים יפים יש בכחם להאציל אשר גם על כל האנשים המתקרבים אליהם), למרות כל הגורמים הללו שהיו מֻכשרים לעשותה שמחה בחלקה ובעצמה – הנה לא מצאה בעצמה די־בינה אף בכדי להרגיש באשרה. ריבה יפה וחסֻנה זו, בריאה, רעננה, מלאה חדוה, שפעת עליצות ותאבון כביר, – הרדה כל היום על בריאותה והתאוננה על חֻלשתה, בעודה אוכלת כארבעה אנשים. היא התאוננה על אלפי מֵחושים; הנה קשה לה ללכת, הנה קשה לה לנשוב. ראשה יכאב לה, רגליה, עיניה, קֵבתה, נשמתה דואבת לה. היא יראה מפני כל והיתה מלאה אמונות תפלות כרמון, כל היום היתה מעוננת ומנחשת: בשבתה אל השלחן לסעוד היתה מביטה על הסכינים והמזלגות המֻנחים בדמות צלב, מנתה את מספר המֻסבים וצפתה במלחית שנהפכה על פיה. אחרי־כן נחוץ היה לבטא לחשים והשבעות ידועות, כדי לבטל את רֹע הגזרה. בשעת טיולה היתה מונה את מספר העורבים ולא שכחה מלהסתכל מאיזה צד הם מתכנסים ובאים; היא הביטה בפחד ע"י המשעול לרגליה, וכשראתה שממית שהפסיקה אותה בדרך, היתה מיללת קשה. אז חפצה לחזור הביתה, ואי־אפשר היה להמשיך את הטיול אלא אם־כן הוכיחו לה, כי שעת הצהרים כבר עברה, ואז נהפך הסִמן הרע לסִמן טוב. היא יראה מפני חלומותיה, ספרה אותם באריכות לכריסטוף ובמשך שעות שלמות היתה מחפשת אחרי איזה פרט שנעלם מזכרונה. היא לא וִתרה לו אף על אחד מחלומותיה: זה היה המון דברי־הבאי, המטפלים

בנשואים משֻׁנים, במתים, בתופרות, בבני מלכים, בדברים מוזרים ואפילו משֻׁקצים לפעמים. הוא הֻכרח לשמוע לה ולחוות דעתו. הרבה פעמים היו תמונות מחֻסרות־טעם אלו שולטות בה במשך ימים שלמים. היא חשבה, כי החיים רעים הם, היא הביטה בעין זועמה על המאורעות והאנשים, והעתירה את קינותיה על כריסטוף. וכלום בשביל זה כדאי היה לו לברוח מבעלי ביתו העגומים, כדי שישוב ויפגוש את אויבו הנצחי – את „בעל המרה השחורה, העצוב, הבלתי־יוָני"? ופתאם, מתוך תלונותיה ורגונה – היא שבה לצהלתה ועליצותה ההומיה והנפרזה, שאי־אפשר היה למצא לה כל טעם, כמו שלא היה כל טעם לעגמומיתה הקודמת. היא התפרצה בצחוק בלי כל סבה, ועל־כן היה מקום לדאוג שגם קץ לא יהיה לו; כאן באו טיולים בין השדמות, מעשי תעתועים, שעשועי ילדות, הענג להתמכר למעשי שטות, לעפר בעפר, לטפל בדברים מלֻכלכים, בחיות, בעכבישים, בנמלים, בתולעים, לענותם, להכאיב להם, להאכילם זה את זה, לתת את הצפרים לברות לחתולים, את התולעים לתרנגולים, את השממיות לנמלים – לא מפני רוע־לב, כי אם מפני נטיה טבעית להזיק, נטיה תמימה למדי, הבאה מתוך סקרנות ובטלה. זה היה צֹרך נצחי לדבר דברי אולת, לחזור כמה פעמים על מלים המחֻסרות כל טעם, להרגיז, להקניט, להרעים ולעורר חמה. ובשעה שהיה איש נראה על דרכם – יהי מי שיהיה – היתה מתחילה להתנגדר. אז היתה מדברת בהתלהבות, צוחקת, מעוררת שאון, מתעותת בהעויות משֻׁנות, משתדלת לעורר תשומת־לבם של הבריות; היא צעדה אז בפסיעות בלתי־טבעיות, והיתה מדדה באֹפן משֻׁנה. כריסטוף הרגיש מראש, בפחד, שתתחיל שוב לדבר בענינים העומדים ברומו של עולם. ואשר יגור – בא: היא נעשתה סנטימנטלית. וגם למעשיה אלה התמכרה כליל בלי כל מדה וגבולים, כמו שהיתה קצונית בכל מעשיה, היא שפכה את שיחה בקול־רעש. כריסטוף סבל מכל זה, חפץ היה להכותה הוא לא יכל סלוח לה על שאין תוכה כברה. הוא לא ידע עדַין, כי האמתיות היא כשרון יקר־המציאות, כחכמה וכיֹפי, ואין לנו רשות לדרוש אותה מכל האנשים. הוא לא יכל כלכל את השקר; ועדה

היתה מעתירה עליו את שקריה במדה גדושה. היא כזבה לו בכל שעה ושעה, במנוחה, אף בשעה שהמציאות היתה מטפחת על פניה. היא חֻננה בכשרון להסיח דעתה בקלות־ראש מתמיהה מכל מה שלא מצא חן בעיניה – וגם ממה שמצא חן בעיניה – כמו שחֻננו בה כל הנשים המתמכרות לחיי־שעה.

ואף־על־פי־כן היו אוהבים זה את זה בכל לבם. עדה היתה תמימה עם אהבתה, כמו שהיה תמים עמה כריסטוף. אמנם אהבתם לא היתה מיֻסדת על קרבת הרוח, אבל משום זה לא נפגמה שלמותה; לא היה בה אף שמץ של תאוה גסה. זו היתה אהבת־נעורים יפה; ולמרות כל החמריות שבה, לא היה בה אף קורטוב של גסות, כי כֻלה היתה מלאה עלומים: היא היתה תמימה וצנועה כמעט, כי אש התענוג הלוהטת טִהרה אותה מכל חלאה. אמנם, עדה לא היתה כלל תמימה כל־כך בעניני אהבה ככריסטוף; ובכל־זאת חֻננה במתן אלהי של לב צעיר וגוף צעיר, באותה רעננות החושים הזכה והמפכה כפלג, שעושה רֹשם של תמימות, וששום דבר לא יוכל לתת לנו תמורתה. אם בחיי יום־יום היתה אנֹכית, קטנת־מוח ותוכה לא היה ׳כברה – הנה אהבתה חננה אותה בפשטות, באמתיות וכמעט בטוב־לב. כאן נודע לה, כמה הדוה ימצא האדם בשכחו את נפשו בעבור זולתו.

כריסטוף הביט עליה בלב שמח. נכון היה למות בעדה. מי יודע, כמה אילוזיות מעוררות צחוק ולבביות מרקמת נפש האוהב בתוך אהבתו! אבל האילוזיות המתעוררות בכל אוהב באֹפן טבעי, עָצמו והתגברו פי מאה בנפשו של כריסטוף, מתוך הכשרון לרקם לו דמיונות, הנטוע בלב כל אמן. בכל בת־צחוקה של עדה מצא כַוָּנית עֲמֻקות; מלה אחת של חבה שהוציאה מפיה שמשה לו מופת להוכיח את טוב־לבה. הוא אהב בה את כל הטוב ואת כל היפה שבעולם כֻלו. הוא כנה אותה: „האני״ שלי, נפשי וישותי. הם בכו יחדו מתוך אהבה.

ולא התענוג בלבד קשר אותם זה לזה. כאן היתה שירת הזכרונות והחלומות, שאין המחשבה תופסת אותם כלל. האם היו אלה

חלומותיהם שלהם או חלומות הנפשות שאהבו לפניהם, שחיו לפניהם, ושאולַי חיו גם בהם? הם שמרו בלבם בלי אֹמר ודברים, אולי שלא מדעתם, את קסם רגעי־פגישתם הראשונים ביער, את הימים הראשונים ואת הלילות הראשונים שבִלו יחדו, את זכר תנומתם, שנמו זה בזרועותיו של זה, בלי־נוע ובלי־מחשבה, טובעים בזרם של אהבה והדוַת־דומיה. פתאם היו מתעוררות לפניהם תמונות ומחשבות בבושות, שרחשן היה מחויר את פניהם בסתר, ממלאם ענג, הומה סביבם כנחיל של דבורים. אור לוהט ורך... הלב מתעלף ומחריש, כי שפעת הענג מדבאה אותו. דומיה, כמהות קדחתנית; בת־צחוק מסתורית ומלאה לֵאות של האדמה הרועדת תחת קרני־האביב הראשונות. אהבה רעננה של שני גופים צעירים — זהו בֹקר אייר. היא חולפת ועוברת, כשמש אייר. עלומי הלב הם פת־שחרית של שמש.

שום דבר לא היה עשוי כל־כך לחזק את קשר האהבה בין כריסטוף ובין עדה, כמו שהיה המשפט שחרצה עליו ההברה.

ממהרתה של פגישתם הראשונה כבר נודע הדבר לכל המבוא. עדה לא עשתה כלום כדי להסתיר את המאורע; היא התהדרה בנצחונה זה. כריסטוף היה אולי נוטה יותר לחשאיות, אבל הוא הרגיש, כי סקרנותן של הבריות רודפת אחריו. ומתוך שלא חפץ להתראות כבורח מפניה, לכן היה מגלה את קורבתו לעדה בפרהסיה. הוא היה לשנינה בפי העירה. חבריו של כריסטוף במקהלה היו מפזרים לו קומפלימנטים בדרך הלצה, שלא היה עונה עליהם כלל, כי לא הרשה לאחרים להתערב בעניניו הפרטיים. בארמון דרשו לגנאי את הסרון־הנמוס שבו. בעלי־הבתים הרצו עליו משפט קשה. במשפחות אחדות אבדו לו שעורי הנגינה. בבתים אחרים חשבו האמות להיבה לעצמן מכאן ואילך לשבת בחדר בשעת שעורן של בנותיהן, ופניהן היו מפיקים חשד, כאלו מבקש כריסטוף לגזול את הנפשות היקרות הללו. הבנות לא היו רשאיות לדעת כלום; כמובן, ידעו את הכל. ובעוד פניהן מפיקים קרירות לכריסטוף על חסר הטעם שלו, הנה בקרבן פנימה בערה התשוקה לדעת את כל הפרטים. רק בין התגרנים הקטנים וסוכני המתסנים היה כריסטוף פופולרי, אבל גם שם לא שמר על שמו הטוב; כי תהלותיהם של אלו הכעיסו אותו לא פחות מדברי הגנאי של הראשונים; ומתוך שלא יכל להגן על עצמו נגד דברי הגנאה, השתדל להעלים עיניו מן התשבחות, מה שלא היה קשה ביותר. הוא התרעם על אי־נמוסיותם של כל הבריות.

הנרגזים ביותר מכל היו יוסטוס אילר ובית הפוגלים. בהשחתת־מדותיו של כריסטוף ראו כעלבון פרטי לעצמם. אמנם, כל תקוות חשובות לא היו תולים בו: הם יראו מפני קוי האמן המוזרים שבאָפיו –

ביחוד מרת פוגל. אבל מתוך שהיו נוטים לעצבות על־פי רוחם ומאמינים היו, כי הגורל רודף אותם, לכן השתדלו להאמין עתה, בשעה שנתברר להם, כי הנשואים בין רוזה וכריסטוף לא יתגשמו לעולם, כי נשואים אלו היו חשובים מאד בשבילם; בזה ראו את יד מזלם הרע, הנטויה עליהם תמיד. באמת היה ההגיון דורש לחשב, שמכיון שמזלם אחראי בעד אסונם, אזי כריסטוף פטור מאחריות זו. אבל הגיונם של הפוגלים היה מיֻחד במינו, הוא חפש אחרי כל הנמוקים והאמתליות שירשו לו להתאונן ולקבול. ולכן החליטו, כי אם הלך כריסטוף בדרך הרעה, אין הוא עושה מעשהו להנאתו בלבד, אלא מתכַּוֵן הוא להעליבם. ומלבד זה היו נרעשים מאד מן השערוריה, בהיותם דתיים מאד, מוסריים וצנועים בהלכות אִשות, היו חושבים את עון־הבשר למשֻקץ ונורא מכל העונות, כמעט העון היחידי המסֻכן לאדם (הלא ברור הדבר, כי בני אדם מהֻגנים לא יכשלו בגנבה או ברציחה). ולכן היו סבורים, כי כריסטוף איש בליעל הוא, וישנו את יחוסם אליו. פניהם היו מפיקים קרירות־קרח, וגם נמנעו מלהסתכל בו בפגשם אותו. כריסטוף, שלא היה נוטה ביותר לשוחח אתם, הניע כתף לכל כרכורים מוזרים אלה. הוא השתדל להעלים עיניו מדברי העזות של אמליה, שהיתה למראית־עין כאלו נמנעת מחברתו ויחד עם זה עשתה כל מה שיכלה כדי לפגוש אותו ולשפוך עליו את כל המרירות שבלבה.

רק התיחסותה של רוזה נגעה עד לבו של כריסטוף. ילדה זו חרצה עליו משפט עוד יותר קשה מכל בני ביתה. ולא מפני שאהבתו החדשה של כריסטוף בטלה את האפשרות האחרונה, שעוד נשארה לה, לקנות את לבו; היא ידעה, כי אפסה כל תקוה (אף כי אפשר לא חדלה מלקוות; היא קותה תמיד). אבל היא העריצה את כריסטוף במין פֻלחן אלילי; והנה אלילה זה התמוטט ונפל. זה היה מכאוב אכזרי ביותר. הוא הכאיב ללבה התם עוד יותר משהכאיב לה הרעיון, כי הוא מאס בה, כי הוא שכח אותה. היא נתחנכה בחנוך פוריטני, בהשקפות מוסר מֻגבלות, שהאמינה בהן בכל לבה, וכל מה שנודע לה על־אודות כריסטוף הביא אותה לא רק לידי עצב, כי אם גם לידי

גֹעל־נפש. היא סבלה גם בשעה שאהב את סבינה. גם אז כבר נהרסו בה אילוזיות ידועות, שעטפה בהן את תמונת גבורה. לה נדמה כדבר אי־מובן ובלתי מהֻדר כלל, מה שבריסטוף יאהב באשה בינונית, אבל אותה האהבה היתה טהורה לכל־הפחות; במדה ידועה היתה סבינה ראויה לה. ומלבד זה, הלא כבר בא המות — ובמגעו הקדיש את הכל. אבל הנה תכף־ומיד אוהב כריסטוף אחרת, ואת מי! זה הוא שפל ומתעב! היא התיצבה להגֵן על המתה, בלמדה חובה עליו. היא לא סלחה לו על אשר שכח אותה. אמנם, הוא חשב על־אודות סבינה יותר ממנה; אבל על דעתה של רוזה לא עלתה כלל, כי בלב נרגש יש מקום לשתי הרגשות בבת־אחת. סבורה היתה שאי־אפשר לאדם להשאר נאמן לעבר, אלא אם־כן הקריב לו את ההוה. בהיותה טהורה וקרת־רגשות, לא ידעה כלל את החיים ולא את כריסטוף. נדמה לה, כי כל בני האדם צריכים להיות טהורים, מצטמצמים ונכנעים לחובותיהם כמוה. בהיותה צנועה וענותנית בכל נפשה ובכל רוחה לא היתה מתגאה אלא בדבר אחד: בטהרתה ובתֹם־לבה; וכשם שדרשה אותו מעצמה, כך היתה דורשת אותו גם מן האחרים. כי כריסטוף ירד פלאים כל־כך — דבר זה לא סלחה לו ולא יכלה סלוח לו עד עולם.

כריסטוף נסה לבוא אתה בדברים ואולי גם להתנצל לפניה (אך מה יאמר לילדה תמה וצנועה זו?), חפץ היה להבטיח לה, כי ידידה הוא, כי חפץ הוא מאד, שלא תחדל להוקירו וכי יש לו עוד זכות על זה. חפץ היה למנוע בעדה לבל תתרחק ממנו כליל, מבלי כל טעם ויסוד. אבל רוזה השתמטה ממנו, מתוך דומיה זועפת. הוא הרגיש, כי היא בוזה לו בלבה.

הוא הצטער וגם כעס על זה. הוא ידע, כי בוז זה בא לו שלא בצדק. אבל סוף־סוף היה נרגש ונרעש והיה שם אשם נפשו. בחשבו על־אודות סבינה היה הוא בעצמו אומר לנפשו את התוכחות הנוראות והמרות ביותר. הוא עָנה עצמו בשאלה:

— הה, אלי! כיצד אפשר הדבר? כיצד אני...

אבל הוא לא יכל להחזיק מעמד בפני הזרם שגרף אותו. הוא

חשב, כי החיים מלאים עון, והיה עוצם עיניו מראותם – ומוסיף לחיות. הוא הרגיש צורך כביר כל־כך לחיות, להיות מאֻשר, לאהוב, להאמין! לא, כל דבר מגֻנה לא היה באהבתו. הוא ידע, כי באהבתו את עדה, אפשר שאיננו חכם ונבון ביותר, אפילו מאֻשר ביותר איננו. אבל כלום יש בזה דבר נתעב? נניח, (הוא השתדל להטיל ספק גם בזה) שערכה המוסרי של נפש עדה אינו רב ביותר; וכי משום זה נפגמה טהרת אהבתו? האהבה מקננת בנפש האוהב, ולא בנפש האהובה; כערך האוהב, כן ערך אהבתו: בנפש הטהורים הכל טהור, בנפש החסֻנים והבריאים – הכל טהור. האהבה, המקשטת עופות ידועים במבחר צבעיהם – היא המוציאה לאור ממעמקי הנפשות הישרות את כל המעלה והמעֻדן שבה. מתוך שהאדם שואף להראות לאהובתו רק מה ששוה באהבתה, הוא עצמו מוצא לו ענג רק במחשבות ומעשים, הנמצאים בהרמוניה עם התמונה הנהדרה אשר רקמה לו האהבה. מקוה העלומים שבה טובלת הנשמה, הזהר העליון של הכח והחדוה, הם יפים, ממלאים אשר ומרוממים את הלב.

אם ידידיו לא אבו להבינו, התמלא לבו מרירות, אבל מכאוב קשה ביותר הרגיש בשעה שגם אמו החלה לענות נפשה.

אשה טובת־לב זו היתה רחוקה מלאחוז בעקריהם המֻגבלים של הפיגלים. היא ראתה יותר־מדי צרות אמתיות, שתשתדל לבדות לה חדשות בדמיונה. שפלה ומדֻכאה תחת תגרת־יד החיים, קבלה אך מעט מששונם וגם לא דרשה מהם הרבה; היא השלימה עם כל מה שבא עליה, מבלי השתדל להבינו, ולכן נזהרה מלחרוץ משפט על אחרים ולבקר את מדותיהם: היא חשבה, כי אין לה כל זכות על זה. היא חשבה עצמה לחסרת־בינה יותר־מדי מאמור, כי האחרים טועים הם, אם אין מחשבותיהם כמחשבותיה; היא חשבה לדבר מגֻחך להעמיס על הבריות את החֻקים המוצקים של מוסרה ואמונתה היא. מלבד זה, אמונתה ומוסרה נבעו בה מחושה הטבעי; בהיותה לעצמה צנועה וחסידה, היתה עוצמת עיניה מראות במומיהם של אחרים, מתוך אותה הותרנות, שבה מתיחסים בני ההמון לחולשות ידועות. הלא מסבה זו היה לפנים מתרעם עליה חותנה, י'ן מיכאל הזקן; היא לא הבדילה

כל־צרכה בין אנשים מהֻגנים ובין אנשים שאינם מהֻגנים: היא לא חששה לעמוד בדרכה ברחוב או בשוק ולהושיט ידה לאיזו יוצאת־חוץ, שלעזו עליה בכל השכונה, ושנשים הגונות היו חיבות להתרחק ממנה ולהעלים עין ממנה. היא חשבה, כי על האלהים להבדיל בין טוב לרע, לענוש או לסלוח, היא לא דרשה מזולתה אלא קצת סמפטיה וחבה, הנחוצה כל־כך לבני האדם בכדי שיקלו זה על זה את עמל החיים. לב טוב, זה היה לה העִקר.

אבל מיום שבאה לדור אצל הפוגלים, החל רוחה להשתנות תחת השפעתם. רוח העצבות של משפחה זו משלה גם בה בנקל, כי מֻדכאת היתה וכח לא היה לה להתנגד. אמליה פרשה עליה שלטונה: מבקר עד ערב, בשעה ששתי הנשים ישבו ועבדו יחד ואמליה דברה לבדה, למדה ממנה גם לואיזה, הפסיבית והנדכאה, שלא בדעתה, לחרוץ משפט ולמתוח בקֹרת על־הכל. מרת פוגל לא נמנעה מלגלות לה את מחשבותיה בדבר התנהגותו של כריסטוף. שלותה של לואיזה הקניטה אותה. לה נדמה כדבר מכֹער, מה שלואיזה ממעטת כל־כך להתענין באותו הדבר עצמו, שהעלה חמתם כאש. ודעתה לא נתקררה עד שעלתה בידה להביא גם את לואיזה לידי מבוכה גמורה. כריסטוף הרגיש בדבר, לואיזה לא הֵעֵזה להוכיחו ישר; אבל בכל יום היו מתמלטות מפיה הערות בישניות, מלאות דאגה, מפצירות בו. וכשהיה מתרגז ועונה לה קשות, היתה שבה לשתיקתה, אבל בעיניה עוד הוסיף לקרֹא את רשמי הצער; וכשהיה חוזר ובא, היה מכיר לפעמים, כי בכתה. הוא ידע יותר־מדי את אמו בכדי שלא יבין, כי כל דאגתה ממקור זר באה לה. והוא ידע, מהיכן באה לה.

הוא החליט לשום קץ לזה. באחד הערבים, בשעה שלואיזה, שלא יכלה עוד לעצור בעד שטף דמעותיה, קמה מאל השלחן בתוך הסעודה, מבלי שיוכל כריסטוף להוָדע מפיה, מה זה העציב את רוחה, — ירד מן המדרגה בלט וילך לדפוק על דלתי הפוגלים. חמתו בערה בו: הוא כעס לא רק על מעשיה של מרת פוגל ביחס אל אמו, הוא שאף לקחת נקם ממנה על אשר הוציאה דבתו רעה לפני רוזה, על כל הרכילות שלה בנוגע לסבינה, על כל אשר סבל ממנה זה כמה חדשים.

זה זמן־רב נשא בקרבו את סבל המשטמה הכבושה, שהצטברה בו, ועתה נחפז לפרוק מעליו את משאה.

הוא התפרץ אל חדרה של מרת פוגל. הוא השתדל לדבר אתה במתינות, אבל קולו רעד מכעס. הוא שאל אותה, מה אמרה לאמו, שהביאה אותה לידי מצב כזה.

אמליה לא קבלה אותו בסבר פנים יפות כלל. היא השיבה לו, כי אמרה כל מה שעלה על רוחה, כי אין היא חיבת לתת דין וחשבון בעד דבריה לאיש, – ואין צריך לאמר שאינה חיבת להשיב לו. היא השתמשה בהזדמנות זו שבאה לידה, בכדי להרצות לפניו את כל הדרשה שהכינה בשבילו. היא הוסיפה ואמרה, כי אם לואיזה אמללה היא, אין זאת אלא מפני התנהגותו הוא, שהיתה חרפה לו ושערוריה לכל בני האדם.

כריסטוף לא חכה אלא להשתערות מצדה, כדי לשוב ולהתנפל עליה גם הוא. הוא קרא בהתלהבות, כי התנהגותו אינה נוגעת אלא לו, כי אין הוא מתענין כלל בשאלה, אם מעשיו מוצאים חן בעיני מרת פוגל או לא; כי אם הפצה היא להתאונן, תתאונן נא לפניו; היא תוכל לאמר לו כל מה שלבה חפץ – דבריה נרתעים אחור ממנו ככדור מן הכתל; אבל הוא אוסר עליה – התשמע? הוא אוסר עליה לדבר עם אמו מקטנה ועד גדולה, כי נבלה היא להתנפל על אשה זקנה, אמללה וחולנית.

מרת פוגל צעקה בקול, מעולם לא העז עוד איש לדבר אתה באפן שכזה. היא אמרה, כי לא תרשה לנער פוחז לשחרה מוסר בביתה שלה. היא התנהגה אתו באפן מעליב. לקול הצעקה התכנסו כל בני הבית, חוץ מפוגל, שהיה משתמט מכל דבר העלול להזיק לבריאותו. אילר הזקן, שאמליה, מתוך כעסה, בקשה אותו להיות עד־ראיה, דרש מאת כריסטוף בלשון קשה, שיחדל להבא להוכיחם ולבקרם, הוא אמר, כי אין להם צרך לשמוע מפיו, מה היא חובתם, כי ממלאים הם את חובתם באמונה, וכך ימלאו אותה תמיד.

כריסטוף הודיע אותם, כי הולך הוא מהם ולא יוסיף להציג כף־רגלו על מפתן ביתם. ובכל זאת לא הלך משם עד ששפך עליהם את

כל המרירות שהיתה בלבו. הוא דבר להם על אותה החובה שהם נדגלים בשמה, שהיתה לו לאויב פרטי. הוא אמר להם, כי חובה זו היא המסגלת לנטוע בלבו אהבה לחטא. בני־אדם שכמותם הם המדיחים את האנשים מן הדרך הטובה, כי יודעים הם להשניא את הטוב ולהקדירו. הם הם הגורמים לבני האדם לחפש אחרי החן והקסם שיש באנשים בלתי־מהֻגנים, אבל מלאים הבה ועליזים. הם מחללים את קדושת המוסר, כי נושאים הם את שמו לשוא, בהשתמשם בו בנוגע לדברים בטלים, למעשים של מה־בכך; תמיד הם עושים מעשיהם באותה הקפדנות ודקדוקי־עניות, המקדירים ומרעילים את החיים. החובה אינה מתגלה אלא לעתים רחוקות; נחוץ לשמור אותה בשביל הרגעים של מסירות־נפש אמתית, אבל לא לכבות בשם זה על מצב־רוחם הרע ועל שאיפתם למרר את חייהם של אחרים. אם האדם על־פי סכלותו או על־פי אסונו עצוב הוא, למה זה ידרוש, שהאחרים יהיו עצבים כמוהו, ויעמיס על האחרים את דרכי חייו החולניים? ראשית כל מדות טובות היא החדוה. הצדק צריך ללבוש פנים צוהלים, הפשים, מבלי כל עגמומיות. האדם, בעשותו טובה, חיב להתענג במעשהו. אבל חובה זו שהם דורשים — עריצות זו של מורה בית־ספר, קולניות זו, וכוחים משעממים אלה, כל הפטפוט המר והילדותי הזה, כל השאון מחֻסר־החן הזה, החיים המחֻסרים כל קסם, כל נמוס, כל שתיקה, פיסימיות עליבה זו, שאינה מֻתרת על שום דבר העלול לדלדל את החיים — טפשות גאיונית זו, שנוח לה לבוז לאחרים מאשר להבינם — כל מוסר בורגני זה, שאין בו לא גדלות ולא אֹשר ולא יפי — שנואים ומזיקים הם: מעוררים הם את האדם לראות את החטא הזמַני יותר מן הצדק.

כך חשב כריסטוף. ומתוך ששאף להעליב את עולביו, לא הרגיש, כי גם הוא עושה עָול במשפט, כמו שעשו האנשים שדבר על־אודותיהם.

בלי ספק, בני אדם אמללים אלה כמעט הצטינו באותו האפי אשר צֻיר. אבל הרי לא בהם היתה האשמה: אשמים היו חייהם הקודרים, שהלבישו קדרות את פניהם, תנועותיהם ומחשבותיהם. מצוקות העֹני עברו עליהם — לא אותן הצרות הגדולות, הבאות

על האדם כחתף, הממיתות אותו או חושלות אותו – כי אם אותו רע־המזל, הבא לאט לאט, הרתקות המתפשטת קמעה קמעה, המלפפת את האדם וכרוכה אחריו מיום הולדו עד מיתתו... חבל, חבל! תחת מעטה קודר זה, כמה אוצרות גנוזים של יֹשר, מדות, של טוב־לב, של גבורה צנועה!... כל כחו של העם, כל נצני העתיד.

כריסטוף לא שגה בחשבו, כי החובה צריכה להתגלות רק במקרים יוצאים מן הכלל. אבל הוא הדין גם באהבה. בשביל כל רגש שיש לו ערך, אין לך אויב יותר מסֻכן מן ההרגל (לא החטא, כי החטא יש בו קסם משלו). שטף הימים החדגוני — אויב נורא הוא לנפש.

נפש עדה החלה לבחול באהבתה. היא לא מצאה בה די־תבונה בכדי שתשכיל לחדש אהבתה מתוך נפשו העשירה של כריסטוף. חושיה ותאות־הכבוד שלה כבר נטלו מאהבתה כל מה שיכלה למצא בה. עתה נשאר לה אך תענוג אחד בלבד — זה תענוג ההרס. בלבה קנן אותו האינסטינקט הכמוס, הנטוע בלב כמה נשים, אפילו טובות־לב, בלב כמה אנשים, אפילו הכמים ונבונים, שאינם מֻכשרים ליצור יצירות, ילדים, מפעלים כבירים, — בכלל איזה דבר שיש בו רוח־חיים — ויחד עם זה יש בהם כחות חיים יתר־מדי בשביל שישלימו מתוך אַפַּתְיה עם הרעיון, כי מְיֻתרים הם ואין בהם כל תועלת. חפצים הם שגם האחרים יהיו מְיֻתרים וללא־הועיל כמותם; ובכל מאמצי־כחותם הם שואפים למטרה זו. לפעמים הם עושים מעשיהם שלא מרצונם: כשנטיתם המשחתה מתגלה להם, הם נלחמים בה בחמה ומשתדלים לעקֹר אותה מלבם. אבל הרבה פעמים הם מגדלים ומטפחים אותה, וכפי השג כחותיהם יעמלו ויחתרו לממש חפצם: אחדים מהם עובדים בענוה, בתוך חוגם האינטימי והקטן; אחרים בוחרים שדה רחב לפעֻלתם, לפני קהל ועדה; מתאמצים הם לשחת את כל החי, כל האֹהב לחיות, כל שיש לו זכות לחיות. הבקרת המשתדלת בהתמרמרות להשפיל את האנשים הגדולים ואת הרעיונות הגדולים עד קומתה הנוצה, והריבה המתענגת לנבל את מאהביה — שתיהן חיות רעות הן ממין אחד; אלא שזאת האחרונה היא יותר נעימה וחביבה.

ככה חפצה גם עדה לקלקל קצת את כריסטוף, למען השפילו; אבל באמת היתה חסרת־אונים: אף בבדי לקלקל היה דרוש לה רוח־תבונה יותר משהיה אצלה, היא הרגישה בדבר; וזו היתה אחת הסבות הראשיות, שהעלו בלבה טינה על כריסטוף. היא ידעה, כי באהבתה לא תוכל לעשות לו כל רע. היא לא גלתה לעצמה את שאיפתה להרע לו; יוכל היות, שאם היתה האפשרות בידה, היתה נמנעת מלהרע לו. אבל עתה, כאשר הרגישה את קֹצר־כֹחה, נדמה לה כחֻצפה מצדו. כשהאדם נוטל מן האשה את האילוזיה של שלטונה — בין שהשלטון בא להיטיב או להזיק לו — אזי הוא פוגם את אהבתו. כי הוא מעורר בה חפץ כביר לנסות את כֹחותיה. אבל כריסטוף לא שם לב לזה.

כשהיתה עדה שואלת אותו, מתוך בדיחה:

האם היית עוזב את המוסיקה למעני (אף שבאמת לא היה בה כל חפץ לדרוש ממנו דבר זה)?

אז ענה לה בהתגלות־לב:

— בנדון זה, פעוטה שלי, לא תוכלי לעשות מאומה, לא אַת ולא שום איש אחר. כל ימי חיי אחבר דברי־זמרה.

— ואתה מעז, לאמֹר, כי אהבתני? — קראה ברֹגז.

היא שנאה את המוסיקה הזאת; היא שנאה אותה ביחוד מפני שלא הבינה בה כלום, ומפני שלא יכלה למצֹא את מקום־התורפה באויב נעלם זה, כדי לקלוע שמה ולפצוע את לבו של כריסטוף ברגשותיו היותר קדושים. כשהיתה מנסה לדבר על־אודותיה בבוז, או להריץ משפט קשה על הקומפוזיציות של כריסטוף, היה מתפרץ בצחוק; ועדה, למרות התרגזותה, החליטה לשתוק, כי נתברר לה, שהיא שמה עצמה לצחוק.

אבל אם מצד זה אי־אפשר היה לעשות כלום, הנה נתגלה לה בכריסטוף מקום־תורפה אחר, ששמה היה יותר נקל לפגֹע: זו היתה ההשקפה המוסרית שלו. למרות כל קטטותיו עם הפוגלים ולמרות שכרון עלומיו, נשמרה עוד בלבו של כריסטוף צניעות אינסטינקטיבית, צֹרך כביר לטהרת הנפש, שקנן בו שלא מדעתו, ושהיה צריך בראשונה

להפליא ולמשך לב אשה כעדה, אחרי־כן לשעשע אותה, אחרי־כן להקניטה, ואחרי־כן להכעיסה ולעורר בה משטמה. היא לא העזה להתנפל עליו ישר. היא שאלה במרמה:

– האוהב אתה אותי?

– בודאי!

– כמה תאהבני?

– כמה שיוכל האדם לאהוב.

– אין זה הרבה – סוף־סוף, מה תעשה למעני?

– כל מה שלבך חפץ.

– האם היית עובר עברה למעני?

– אפן משְׁנה לאַשר את האהבה!

– לא זאת אני שואלת. ההיית עושה?

– הלא כל צֹרך לא יהיה בזה עד־עולם.

– ואלו הייתי דורשת ממך דבר זה?

– אז היה זה עָול מצדך.

– אפשר... ההיית עושה?

הוא חפץ לחבקה. אבל היא הדפה אותו מפניה.

– ההיית עושה? אמור: הן או לאו!

– לא, חמדת־נפשי.

הוא הפנתה לו ערפה בחמה.

– אינך אוהב אותי, אינך יודע, מה זאת אהבה.

– אולי כן הוא. – אמר בפשטות.

הוא ידע היטב, כי ברגע של סערת היצר היה גם הוא מְכשר, ככל בני־האדם, לעשות דבר־אולת ואולי גם דבר מכֹער – ומי יוֹדע? אולי עוד יותר. אבל הוא היה חושב לו לחרפה להתפאר בזה בקרירות־רוח, וכדבר מסֻכן נדמה לו להודות בזה לפני עדה. חושו הטבעי הזהיר אותו, כי אויבתו היקרה לו יושבת במארב ומתחקה על כל מלה שיוצא מפיו, ולא חפץ לתת חרב בידה להשתמש בו.

כמה פעמים טבה להשתער עליו. היא שאלה אותו:

– התאהבני מפני שאתה אוהב אותי, או מפני שאני אוהבת אותך?

– מפני שאני אוהב אותך.

– ובכן, לו חדלתי לאהוב אותך, היית אוהב אותי בכל זאת?

– כן.

– ואלו אהבתי איש אחר, היית גם־כן אוהב אותי?

– אה! אז – אז איני יודע. חושב אני, כי לא... בכל אפן, לך לא הייתי מגלה זאת.

– וכי מה נשתנה אז?

– הרבה דברים. אפשר שגם אני השתניתי אז. את – בודאי.

– מה אכפת לך, אם אני הייתי אחרת?

– בזה תלוי הכל. אני אוהב אותך כמו שהנך עתה. אלו היית אחרת, לא אקבל עוד אחריות בעד אהבתי.

– אינך אוהב אותי, אינך אוהב אותי! מה יועילו כל הכרכורים הללו? אדם אוהב, או אדם אינו אוהב. אם אוהב אתה אותי, אז חיב אתה לאהבני כמו שהנני, עם כל מה שאעשה – כל הימים...

– זאת תהיה אהבה בהמית.

– ככה חפצתי שיאהבוני.

– ובכן שגית, – אמר בבדיחה: אינני האיש אשר את מבקשת. לוא גם חפצתי, לא הייתי מֻכשר לאהבה כזו. וגם אינני חפץ.

– הנך מתגאה מאד בחכמתך! את חכמתך הנך אוהב יותר ממני.

– אבל אותך הלא אֹהב, כפוית טובה, יותר משאת תאהבי את עצמך, כל מה שתהיי יותר טובה ויפה, כן תגדל אהבתי.

– הנך מורה בית־ספר, – אמרה בבוז.

– מה תחפצי? אני אוהב את כל היפה, וכל הטבע מעורר בי גֹעל־נפש.

– אף בי?

– ביחוד בך.

היא רקעה ברגלה בחמה.

– איני רוצה, שישפטו אותי.

— ובכן התאונני על אשר אני שופט אותך ואוהב אותך, — אמר ברוך בכדי להרגיעה.

היא נתנה לו לחבקה וגם הואילה בטובה לחַיך לו, ולא הפריעה מלנשק לה. אבל כעבור רגע, כאשר חשב, כי כבר שכחה את הכל, שאלה בדאגה:

— וכי איזה דבר מכֹער מצאת בי?

הוא נזהר מלהשיב לה בהתגלות־הלב; וענה מתוך טוֹך־לב:

— לא מצאתי שום דבר מכֹער.

היא הרהרה רגע, חִיכה ואמרה:

— שמע נא, כריסטוף, אומר אתה, כי אינך אוהב את השקר?

— שוטם אני אותו.

— צדקת, — הטיבה — גם אני שוטמת אותו. ואמנם אין כל פחד לנגדי, מעולם לא שקרתי.

הוא הביט עליה: היא דברה בתֹם־לבבה. תמימותה זו נטלה ממנו כל אפשרות להתוכח עמה.

— ובכן, — הוסיפה בלפתה את צוארו בזרועותיה — מדוע תכעס עלי, אם אהֹב אחר ואודה לך על זה?

— רב לך לעַנות אותי כל היום!

— איני מענה אותך כלל. הרי לא אמרתי, כי אוהבת אני איש אחר. להפך, אוכל לאמר לך, כי איני אוהבת... אבל כאשר יעברו הימים, ואני אֹהב...

— טוב, אל נחשוב בזה.

— ואני חפצה לחשוב... הרי לא תכעס עלי? לא תוכל לכעוס עלי.

— אני לא אכעס עליך, אבל אני אעזוב אותך — וחסל.

— לעזבני? מדוע? ואם אוסיף עוד לאהוב אותך?

— בשעה שתאהבי איש אחר?

— בלי ספק. לפעמים יקרה דבר כזה.

— כן. אבל אצלנו לא יקרה דבר כזה.

— מדוע?

– מפני שבאותו היום שתאהבי איש אחר, אחדל אני לאהוב אותך, ילדתי, לגמרי.

– לפני רגע אמרת: אולי... רואה אתה? אינך אוהב אותי.

– יהי כן, אבל כך עדיף בשבילך.

– מדוע?

– מפני שאלו הוספתי לאהוב אותך בשעה שתאהבי איש אחר, אז היה רע ומר גם לך, גם לי, גם לאחר.

– הנה! עתה הנך משגע. ובכן נגזר עלי להשאר אתך כל ימי חיי?

– הרגעי, הרי את חפשית לנפשך. תוכלי לעזבני בכל עת שתחפצי. אך זה לא יהיה „להתראות”, זאת תהיה פרֵדה לנצח.

– ואם אני אוסיף לאהוב אותך?

– בשעה שבני אדם אוהבים זה את זה, הם מוסרים נפשם זה בעד זה.

– ובכן, מסור את נפשך!

הוא לא יכל להתאפק מלצחוק על האנכיות שלה. גם היא צחקה.

– אם אין כאן מסירות-נפש אלא מצד אחד, אזי גם אהבה אין כאן אלא מצד אחד.

– כלל וכלל לא! כאן יש אהבה משני הצדדים. אלו מסרת נפשך למעני, הייתי מרבה לאהוב אותך. וחשוב נא, כריסטי, כמה היתה גדולה אהבתך אתה, אִלו היית מוסר נפשך – מאֻשר מאד היית אז.

הם צחקו, שבעים רצון על שעלתה בידם להפוך כל הסכסוך שביניהם לענין של בדיחה.

הוא צחק והסתכל בה. באמת לא היה בה כל חפץ לעזבו, כמו שאמרה לו. אם לפעמים קרובות היה מרגיזה ומקניטה, בכל זאת ידעה את ערכה של אהבה כאהבתו; ולא אהבה איש מלבדו. היא לא דברה כך אלא לשם משחק, ראשית כל מפני שידעה, כי אין זה נעים לו, והשנית מפני שהתענגה בטפלה ברעיונות חשודים ובלתי-טהורים, כילד המתענג בשכשבו במים מזֻהמים. הוא ידע זאת ולא היה כועס עליה. אבל נפשו בחלה בוכוחים לא-כשֵרים אלה, במלחמה כבושה זו עם נפש מְבֻכֶּבֶת ומבֻלבלת זו, אשר אהב ושאולי אהבה

גם אותו; נפשו בחלה בהתאמצותו התמידית להשלות נפשו בחשבו עליה; לפעמים קצרה רוחו עד לידי בכי. הוא שאל את עצמו: „מדוע, מדוע היא כזו... מדוע בני האדם הם כך? כמה שפלים החיים". ויחד עם זה היה מחיך, בהסתכלו בפנים יפים אלו, שהיו נוטים אליו, בעיניה התכֻלות, בצבע פניה הרענן, בפיה הפתוח, הצוחק והפטפטן, הטפשי קצת, שמתוכו הבהיקו לשונה הרעננה ושִׁניה הלחות. שפתותיהם היו נוגעות כמעט אלו באלו. והוא כאלו הביט עליה מרחוק, ממרחק רב – מאיזה עולם אחר. והנה חדל גם מראותה, גם משמוע קולה. הוא שוקע בהזיה מתוך בת־צחוק, מהרהר במוסיקה שלו, בחלומותיו שלו, באלפי ענינים הזרים לעדה. קול שירה ישמע בקרבו – הוא יוצר לו במנוחה. אה! המוסיקה היפה... כמה היא נוגה, נוגה עד מות... ובכל זאת היא טובה, מלאה אהבה... האח! מה תיטיב לנפש!... כן, כן, כל השאר מלבדה – אך שוא ותהו...

יד מנערת את זרועו. קול קורא אליו.

– מה זה היה לך? האם יצאת מדעתך, לחלוטין? מדוע תביט עלי ככה? מדוע לא תענה לי?

הוא חזר והביט על העינים הצופיות בו. מי זה?... אַהַא... כן!... הוא נאנח. היא סקרה אותו. היא חפצה לדעת, במה היה מהרהר כעת. היא לא הבינה, אבל הרגישה, כי כל עמלה לשוא. הוא לא נִמסר לרשותה כליל – תמיד היה איזה פתח, שהיה יכול להתחמק בעדה, היא התרגזה בסתר לבה.

– למה זה אתה בוכה? – שאלה אותו פעם אחת, בשובו מתיוריו המשֻׁנים האלה בין העולמות העליונים.

הוא העביר כפו על עיניו – והנן רטֻבות. הוא אמר לה:

– איני יודע.

– מדוע זה לא תשיב לי? זה שלש פעמים כבר חזרתי על דברי.

– מה אַת חפצה? – שאל רַכּות.

היא חזרה לטפל בנושאי שיחתה התפלים.

תנועה של עיפות התמלטה אצלו.

– כן – נגמרתי, – אמרה – אך מלה אחת!

והנה היא שבה לדבר עוד ביתר־עז...

כריסטוף התנער בכעס.

– אנא, חדלי ממני עם דברי־נבלה שלך.

– הלא אך מבדחת אני.

– בקשי לך ענינים יותר נקיים!

– התוכח עמי לכל־הפחות. אמר לי, מדוע אינם מוצאים חן בעיניך?

– לא כלל! אין צרך להוכיח כלל, מפני מה הצואה מסרחת. היא מסרחת – וחסל. אני פוקק נחירי ועובר הלאה.

הוא הלך ממנה בחמה. הוא פסע פסיעה גסה, ונשם מלא־הזהו את האויר הצונן.

אבל היא חזרה על דבריה פעם ושתים ועשר פעמים. היא פרשה לפניו כשמלה את כל הדברים, שהיו עלולים להעליבו ולדקר אותו.

הוא החליט, כי אין זה אלא משחק חולני של עלמה נירסטנית, שמצאה לה ענג להקניטו. הוא הניע כתף והיה כלא שומע, הוא לא התיחס אל דבריה בכבד־ראש. ובכל־זאת היה נכון לפעמים להשליכה בעד החלון, כי הנירסטניה והנירסטניים לא היו כלל לפי רוחו.

אבל די היה לו להתרחק ממנה לעשרה רגעים, שישכח את כל הדברים שהרגיזוהו. אז היה שב אל עדה ובלבו אוצר מלא תקוות ואילוזיות חדשות. הוא אהב אותה. האהבה זוהי פעלה של אמונה, המתחדשת בלי־הרף. השאלה, אם יש אלהים או אין – לא מעלה ולא מורידה היא. האדם מאמין – מפני שהוא מאמין, האדם אוהב מפני שהוא אוהב: כל הטעמים והנמוקים אך למותר הם.

אחרי הסצינה שערך כריסטוף לזוגלים אי־אפשר היה לו עוד לשהות בבית זה, ולואיזה נאלצה לבקש מעון אחר לה ולבנה.

באחד הימים הופיע פתאם בביתם אֶרנסט, צעיר־אחיו של כריסטוף, שזה כמה לא שמעו ולא ידעו על־אודותיו דבר. אחרי שנִסה את כחו בכמה מיני אומניות ואחרי שגֹרש מכֻּלן, נשאר שוב בלי כל עסק, כיסו ריק ובריאותו רופפת. לכן חשב לנכון לבוא ולהנפש בבית אמו.

היחוסים בין אֶרנסט ובין שני אחיו לא היה רעים כלל. אמנם, שניהם לא כבדו אותו ביותר – דבר זה לא נעלם ממנו. אבל הוא לא התרעם על זה, הוא התיחס אל זה בשויון־רוח. גם הם לא התרעמו עליו: כל תרעֹמת היתה כאן לשוא. כל מה שאמרו לו היה נרתע אחור ממנו, מבלי השאיר כל רֹשם. הוא חִיך בעיניו היפות, המלאות ערמומית, השתדל להלביש פניו עצבות – והסיח דעתו לענינים אחרים. הוא הסכים להם, הביע להם תודתו – ודלה כסף בערמה מכיסו של זה או של זה. כריסטוף היה רוחש, שלא מדעתו, חבה לבחור גחבן וחביב זה, שבתאר־פניו היה דומה כמוהו, ואולי עוד יותר ממנו, למלכיור אביהם. הוא היה בעל־קומה והסון ככריסטוף, שרטוטי פניו היו ישרים, פניו מפיקים תֹם, עיניו בהירות, חטמו ישר, פיו צוחק, שִׁניו נאות, תנועותיו מלאות חן, והליכותיו מלבבות. כשהיה כריסטוף רואה אותו, מיד היה כל כעסו מתנדף ולא היה אומר לו אף מחציתן של התוכחות, שהכין בשבילו: במעמקי לבו הרגיש מעין חמלה אמהית לבחור יפה זה, שהיה עצמו ובשרו, ושבמראיתו החיצונית, לכל־הפחות, היה יכול להתפאר בו. הוא לא חשב אותו לאיש רע; וארנסט לא היה שוטה כלל. אמנם, כל השכלה לא היתה לו, אבל הוא לא היה נעדר רוח־בינה; מֻכשר היה אפילו להתענין בדברים שברוח. הוא הרגיש עֹנג בשמעו דברי מוסיקה; מקשיב היה לנגינת אחיו בהתענינות,

מבלי הבין אותה. כריסטוף, שלא היה מפֻנק באותות חבה יתרה מצד בני משפחתו, היה שמח בראותו אותו לפעמים בקונצרטים שלו.

ואולם הכשרון הראשי של אֶרנסט היתה הידיעה, שידע את נפש שני אחיו והשכיל להשתמש בה ברֹב חריצות. לשוא ידע כריסטוף את אנֹכיותו ואת אדישותו, לשוא ראה, כי אין אֶרנסט הושב על־אודותיו ועל־אודות אמו אלא בשעה שיש לו צֹרך בהם: כפעם בפעם היה מרשה לו להוליך אותו שולל על־ידי הליכותיו המראות חבה, ואף לעתים רחוקות היה משיב את פניו. הוא בכר אותו הרבה על אחיו השני, רודולף, שהיה דיקן ואוהב סדר, ממלא חובותיו באמונה ומוסרי מאד, שמעולם לא בקש כסף, אבל גם נותן לא היה מעולם. כשהיה בא בתדירות, בכל יום א' בשעה קבועה לראות את אמו, היה מרומם ומהלל את בית־המסחר שלו וכל מה שהיה נוגע לו, לא היה שואל כלל לשלומם של אחרים ולא התענין בהם, וכשנשמע צלצול השעון היה הולך לו משם, שבע־רצון על שמלא את חובתו. כריסטוף לא יכֹל בלכל אותו. הוא השתדל להיות מחוץ לבית בשעת בואו של רודולף. רודולף קנא בו: הוא בז בלבו לאמנים, והצלחתו של כריסטוף היתה לצנינים בעיניו. אמנם, הוא לא נמנע מלהפיק תועלת מפרסומו של אחיו בין שדרות הסוחרים, שהיה מבקר בבתיהם; אבל מעולם לא גלה את הדבר אף במלה אחת לפני אמו או לפני כריסטוף: הוא השתדל להעלים עיניו ממנו. ולהפך, מעולם לא העלים עיניו אף ממאורע אחד בלתי־נעים שאֵרע לכריסטוף. כריסטוף היה בז בלבו לכל דקדוקי־עניות אלו והיה כלא־רואה. רק דבר אחד לא פלל כריסטוף כלל, ואלו נודע לו הדבר היה מכאיב לו ביותר: כי רֹב דברי הרכילות ששמר על־אודותיו רודולף – מפי אֶרנסט נמסרו לו. פוחז קטן זה ידע להבחין היטב בין רודולף ובין כריסטוף; אין כל ספק שהכיר בלבו את יתרון ערכו של כריסטוף, והיה רוחש חבה, מהולה באירוניה קצת, לתם־רוחו. אבל יחד עם זה לא נמנע מלהשתמש בו לטובתו; ואף שהיה בז לרגשותיו הרעים של רודולף, בכל־זאת היה מתעמר בהם באֹפן מתֹעב. הוא היה מחניף לתאות־הכבוד שלו ולקנאתו, מקבל באהבה ובהכנעה את תלונותיו, מוסר לו את כל דבת העיר, ביחוד את השמועות שהיתה

להם שִׁיַּבוּת לכריסטוף – אשר ידע אותן תמיד לכל פרטיהם. ורודולף, למרות כל קמצנותו, היה מרשה לאֶרנסט להוציא ממנו כסף בערמה, כמו שהרשה כריסטוף.

ככה ידע אֶרנסט להשתמש בשניהם וללעֹג לשניהם במדה שוה, בלי משוא־פנים. ככה אהבו אותו גם שניהם.

למרות כל ערמומיותיו נמצא אֶרנסט במצב עלוב למדי בשעה טבא לפני אמו. הוא בא ממינכן, אשר שם מצא את משרתו האחרונה ומיד חזר ואבד אותה, כדרכו תמיד. את רב הדרך נאלץ לעבור רגלי, תחת גשמי־זעף; ישן היה – אלהים יודע איפה. הוא היה מְכֻסה־רפש, קרוע־בגדים, דומה לעני מחזיר על הפתחים, והשתעל באֹפן מעורר תמיה; כי מחלת ברונכיטיס תקפה אותו בדרך. לואיזה נרעשה, וכריסטוף נרגש, וימהרו לקראתו בראותם אותו. ארנסט, שהיה נוח לבכות, לא נמנע מלהשתמש בכשרונו זה; כֻּלם באו לידי רגשנות רכרוכית; הם בכו שלשתם, זה בזרועות זה.

כריסטוף נתן לו את חדרו; את מטתו חִממו והשכיבו בה את החולה, שנראה כנוטה למות. לואיזה וכריסטוף ישבו על־יד ערשו ושמרו עליו חליפות. זקוק היה לרופא, לרפואות, לאש הגונה באח ולמזונות מְיֻחדים.

מלבד זה, נחוץ היה להלבישו מכף רגלו עד ראשו: לבנים, נעלים, בגדים – הכל היה טעון חדוש. ארנסט נתן להם לטפל בו. לואיזה וכריסטוף השתדלו אז בכל כֹחותיהם לצמצם בהוצאותיהם; הם חיו אז בדֹחק מפני סבות שונות: עקירת המעון, הדירה החדשה שהיתה יקרה מן הראשונה – אף שהיתה בלתי מרֻוחת כמותה – התמעטות שעוריו של כריסטוף והתרבות ההוצאות. אך בעמל רב עלה בידם להמלט ממחסור. עתה הִכרחו להשתמש באמצעים קצוניים. בלי ספק, יכול היה כריסטוף לפנות אל רודולף, שהיתה לו יותר יכֹלת לעזור לארנסט. אבל הוא לא חפץ – הוא השב לעצמו לכבוד לעזור לבדו לאחיו. הוא חשב, כי כך היא חובתו, מפני שהוא הבכור ומפני שהוא

כריסטוף. באדמו מבלמה נאלין להסכים להצעה וגם לחזור אחריה – להצעה, שלפני שני שבועות היה מסתלק מגנה בכעס: סרסור אחד מסר לו אותה בשמו של עשיר אחר חובב־מוסיקה, שחפץ לקנות יצירה מוסיקלית ולקרוא את שמו עליה. לואיזה השכירה עצמה לימים לתקן לבנים. הם הסתירו זה מזה את הקרבנות שהביאו. הם בדו זה לזה שקרים שונים בדבר מקור הכסף שהביאו הביתה.

כאשר החל אֶרנסט להבריא מחליו, בשבתו מֻגוף לפני האח, הודה מתוך שעול, כי יש לו חובות אחדים. בני ביתו פרעו את החובות – איש לא הוכיח אותו עליהם. זה היה יותר מדי גם ביחס לחולה ולילד, שאחרי תעותו כשה אובד הוזר בתשובה. כי לפי הנראה, צרותיו של אֶרנסט החזירוהו למוטב. הוא דבר על־אודות שגיאותיו בעבר ודמעות רעדו בקולו. ולואיזה חבקה אותו ובקשה ממנו לבל יוסיף להשוב על־אודותן. הוא היה מחניף ומראה חבה. הוא ידע תמיד לגנוב את לב אמו, בהביעו לה רברוכית; לפנים היה כריסטוף מקנא לו קצת על זה. אבל עתה השב, כי כך מדת הדין נותנת, שהצעיר והחלש מכל הבנים יהיה גם האהוב מכֻלם. אף שההבדל בשנים לא היה רב ביניהם בכל זאת הביט עליו לא כעל אח, כי אם כמעט כעל בן. אֶרנסט הביע לו רגשות כבוד; לפעמים היה מרמז לו על הסבל, שהעמיס על עצמו כריסטוף, על קרבנות הכסף שהוא מביא ועוד, אבל כריסטוף לא נתן לו להמשיך דבריו, ואז נאות אֶרנסט להביעם במבט מלא אהבה והכנעה. הוא הסכים לעצות שנתן לו כריסטוף, ובנראה היה נוטה לשנות דרכי חייו, לעבוד במרץ מן היום אשר ישוב לבריאותו.

הוא חזר לבריאותו; אבל התרפאותו נמשכה זמן רב. הרופא הודיע להם, כי בריאותו, שיותר מדי התעמר בה, תדרוש מעתה זהירות יתרה. ולכן הוסיף לשבת בבית אמו, לשכב יחד עם כריסטוף במטתו, לאכול לתאבון את הלחם שהשתכר אחיו, ואת הפרפראות השונות שהתחכמה לואיזה להכין בשבילו. הוא לא דבר כלל על־אודות חפצו לנסוע; גם לואיזה וכריסטוף לא הזכירו לו דבר. הם היו יותר־מדי מאֻשרים, אחרי שעלתה בידם לשוב ולמצא את הבן והאח שאהבו.

מעט מעט, במשך הערבים הארֻכּים, שבלה כריסטוף בחברתו של אֶרנסט, נמשך לבו לדבר אתו ביתר אינטימיות. אֶרנסט היה פקח ותפיסתו מהירה, והוא הבין – כך נדמה לכל־הפחות – כל רמז קל. הוא התענג בשוחחו אתו. ובכל־זאת לא העז כריסטוף לדבר לו אף משהו על־אודות הדברים, שהיו יקרים ללבו ביותר – על־אודות אהבתו. מין בישנות פנימית עצרה בעדו. וארנסט, שידע את הכל, לא היה מגלה לו מידיעתו כלום.

פעם אחת השתמש אֶרנסט, שכבר החלים לגמרי, בשעות ברוכות־שמש אחרי הצהרים, בכדי לטיל לאֹרך הרינוס. בצאתו את העיר ובעברו לפני אכסניה מלאה שאון, שהיו מרקדים ושותים בה, ראה את כריסטוף כשהוא יושב לפני השלחן בחברת עדה ומירה, שעוררו המֻלה רבה. כריסטוף הרגיש בו גם הוא ויאדם. אֶרנסט התלבש בנמוסיות ועבר לו מבלי גשת אליהם.

פגישה זו הכלימה מאד את כריסטוף; היא עוררה בקרבו ביתר בהירות את ההכרה, באיזו חבורה הוא נמצא; הרעיון, כי אחיו ראה אותו בתוכה, הכאיב לו. ולא רק מפני שמשעה זו ואילך אבדה לו הזכות לשפוט את דרכיו של אֶרנסט; אלא שבלבו היה נטוע מֻשג תמים מאד, מֻשג נשגב מאד, על־דבר החובות המוטלות עליו, בתור האח הבכור, רעיון מִיֻשן קצת, שלהרבה אנשים היה נראה מגֻחך. חושב היה, כי בעברו על החובות הללו, כאשר עבר עליהם עתה, הוא משפיל עצמו בעיניו.

בערב, כששבו שניהם אל חדרם המשֻתף, חכה שאֶרנסט ירמז לו על־דבר המאורע. אבל ארנסט שתק בזהירות והמתין גם כן. אז, אחרי שפשטו בגדיהם, החליט כריסטוף לדבר אתו על־אודות אהבתו. הוא היה נבוך כל־כך, שלא העז להסתכל בפני ארנסט; ומתוך בישנות השתדל בכונה לדבר גסות. ארנסט לא עזר לו במאומה, הוא נשאר דומם, נמנע גם מהביט אליו, ובכל זאת עינו היתה צופיה בו; ואף משהו מן הקומיות, שהיתה באי־חריצותו של כריסטוף ובדבריו המתנהלים בכבדות לא נעלם ממנו. כריסטוף לא העז כמעט לקרוא בשמה של עדה והתמונה אשר תאר היתה מקבילה במדה שוה לכל אשה אהובה. אבל הוא

דבר על־אודות אהבתו שלו; ומעט מעט, בהתמכרו לשטף הרברוכית שמלאה לבו ספר, מה גדול האשר לאהוב; מה אֻמלל ועלוב היה טרם פגש איר זה במחשבי יחיו; כי החיים אינם כלום בלעדי אהבה יקרה ועמֻקה. הלה הקשיב לו בלבבד־ראש; הוא ענה בנמוס ולא ערך כל שאלות. אך לחיצת־יד נרגשה מצדו הראתה, כי תמים־דעות הוא עם כריסטוף. הם הביעו זה לזה את מחשבותיהם על־דבר האהבה והחיים. כריסטוף היה מֻאשר על שנמצא מי שהבין אותו היטב. הם נשקו זה לזה נשיקות־אח טרם ישכבו לישון.

מעתה התרגל כריסטוף לגלות את אהבתו לאֶרנסט – אמנם בהרבה בַישנות ובזהירות יתרה; כי נמוסיותו של זה הרגיעה אותו. הוא רמז לו על הדאגות שקמו בלבו בנוגע לעדה; אבל מעולם לא האשימה. הוא האשים את עצמו ואמר מתוך דמעות, כי אם תֹאבד לו, לא יוכל לחיות עוד.

הוא לא שכח לדבר עם עדה על־אודות ארנסט. הוא הלל באזניה את חכמתו ויפיו.

ארנסט לא הפציר בכריסטוף להציגו לפני עדה; אבל הוא כלא עצמו בהדרו בעצבות וסרב לצאת משם, באמרו, כי אין לו מכרים פה. כריסטוף האשים עצמו על שהוא מוסיף להפליג ביום א' עם עדה מחוץ לעיר, בשעה שאחיו נשאר בבית. אמנם, צר היה לו להפריע את ההתבודדות עם אהובתו; אבל הוא הוכיח את עצמו על האנֹכיות שלו והציע לארנסט להִלוות אליהם.

הוא הציג אותו לפניה על פתח ביתה, על המרפסת. ארנסט ועדה השתחוו זה לזה בנמוסיות. עדה יצאה, ומירה אחריה, כצל על־יד ימינה; בראותה את ארנסט, התמלטה קריאה של תמהון מפיה. ארנסט חִיך, נגש אליה ויחבק את מירה, שכנראה מצאה את הדבר טבעי לגמרי.

– איככה זה! האם יודעים אתם איש את רֵעהו? – אמר כריסטוף משתאה.

– בודאי! – אמרה מירה בצחוק.

– מאימתי?

– זה זמן רב.

– ואַת ידעת את הדבר הזה! – שאל כריסטוף את עדה – מדוע לא אמרת לי?

– כלום אתה חושב, שאני יודעת את כל מאהביה של מירה? – אמרה עדה, ותניע כתפיה.

מירה שמעה את הדבר, ולשם צחוק העמידה פניה כמתרעמת. יותר לא עלתה ביד כריסטוף להִוָדע מאומה. עצבות שרתה עליו. נדמה לו, כי גם ארנסט, גם מירה, גם עדה לא דברו אתו בלב שלם, אף שלא יכל להוכיחם על שקר שמצא בדבריהם. אבל קשה היה להַאמין, כי מירה, אשר לא הסתירה שום דבר מעדה, תכסה ממנה דבר זה, ושארנסט ועדה לא ידעו איש את רעהו זה כבר. הוא הסתכל בהם. אבל הם החליפו זה עם זה אך מלים בנליות, וארנסט לא התענין עוד במשך כל הטיול אלא במירה לבדה. עדה מצדה לא פנתה בדברים אלא אל כריסטוף. היא התיחסה אליו היום ביתר חבה מכפי הרגלה.

מן היום ההוא והלאה השתתף ארנסט בכל טיוליהם. כריסטוף היה בחפץ־לב מפקיע עצמו מחברתו; אבל לא העֵז לגלות לו את חפצו. רק סבה אחת עוררה בו חֵפץ להרחיק את אחיו: זו הבושה שהרגיש, בראותו אותו כחבר לתענוגיו. כל חשדנות לא היתה בו, וארנסט לא נתן לו כל מקום לחשוד בו. נדמה, שהוא אוהב את מירה, ולעדה התיחס בנמוסיות צנועה ובהשגחה מְיֻחדת, שכאלו נאצלה עליה מנפש אחרת: הוא כאלו התכַּוֵן להעביר קצת מיראת הכבוד אשר רחש לאחיו גם על אהובתו. עדה לא התפלאה על זה, ולא נזהרה כלל בדרכיה.

הם טִילו יחד ארֻכּות. שני האחים הלכו בראש. עדה ומירה, שצחקו והתלחשו יחד, הלכו מאחריהם במרחק צעדים אחדים. לזמן רב היו מתעכבות ועומדות בבדי לפטפט, מבלי זוז ממקומן בתוך הרחוב. כריסטוף וארנסט התעכבו גם־כן והמתינו להן. סוף־סוף, היתה סבלנותו של כריסטוף פוקעת והיה הולך לו הלאה; אך בשמעו את ארנסט צוחק ומשוחח עם שתי הפטפטניות, היה מסב אליהם את פניו ובלבו

חשד. חפץ היה לדעת מה הן אומרות; אבל כשהיו מקרבות אליו, היתה שיחתן נפסקת.

– מה זה קשרתם עלי סוד יחד כל היום? – שאל אותם.

הם השיבו לו בבדיחה. איזו שפה משֻתפת לשלשתם, כבין גונבי־סוסים ביריד.

בין כריסטוף ובין עדה התחולל וכוח סוער למדי. כל הבקר רגנו זה על זה. הפעם לא לבשו פני עדה גאון וקדרות, כדרכה תמיד במקרים כאלה, בבקשה להתנקם ממנו, כשהיא משעממת ומציקה לו עד מות. הפעם העלימה עיניה לגמרי ממציאותו של כריסטוף והצהילה פניה לשני בני לויתה. אפשר היה לחשב, כי בדיעבד דעתה נוחה מסכסוך זה.

כריסטוף, להפך, חפץ בכל לבו לכרות אתה שלום. הוא אהב אותה ברגע זה עוד יותר מאשר עד הנה. על רגש הרכרוכית שבו נוסף עוד רגש תודה בעד כל האשר, שנתנה לו אהבתו בעבר, רגש הרטה על כל השעות שבזבזו לבטלה בוכוחי־הבל, יראה מחסרת יסוד, נחוש כמוס ומסתורי של קץ אהבתו הממשמש ובא.

הוא הביט בתוגה על פני עדה היפים, שהעלימה עיניה ממנו וצחקה עם האחרים. פנים אלו עוררו בקרבו כמה זכרונות יקרים: אהבה עמֻקה, אינטימיות לבבית; לפעמים היה בפנים אלה (ככה היה בהם אף ברגע זה) כל־כך הרבה טוב־לב, בת־צחוק טהורה כל־כך, שכריסטוף שאל את עצמו, מדוע אין שלום ביניהם; למה זה ירעילו בעצמם את אשרם, למה היא שוכחת בעקשנות את שעות החדוה, מבטלת ומדכאת את כל הטוב והישר שהיה בה? איזו הנאה משֻׁנה תמצא לה בנבלה ובשקצה – ולו גם במחשבה ולא במעשה – את טהרת אהבתם? הוא הרגיש צֹרך בלי־מצרים להאמין באהובתו, וינס אף הפעם להשלות נפשו. הוא הוכיח את עצמו על שהוא מעוות משפטה, הוא התחרט על המחשבות שיחס לה ועל חסרון הותרנות שבו.

הוא נגש אליה, הוא נסה לדבר אליה. היא השיבה לו במלים יבשות אחדות: כל חפץ לא היה לה להתפיס אתו. הוא הפציר בה, הוא לחש על אזנה ויתחנן לה לשמע את דבריו רגע אחד, בהתיחדה

עמו. היא הלכה אתו בלי חמדה. כאשר התרחקו צעדים אחדים וגם מירה וגם אֶרנסט לא יכלו לראותם, תפש פתאם בידה, בקש מאתה סליחה, כרע לפניה בתוך היער, בין העלים הנובלים. הוא אמר לה, כי לא יוכל לחיות כשהוא מתקוטט אִתה, כי לא יוכל לֵהנות מן הטיול, מיפי היום, כי אין לו חפץ בשום דבר, כי אפילו לשאֹף רוח לא יוכל, בדעתו כי היא תשטמהו: הוא צמא לאהבתה. כן, הרבה פעמים לא צדק בדבריו, רתחן הוא ובלתי־נוח לה. הוא התחנן לה, בבקשו סליחה ממנה: אהבתו אשמה בדבר, הוא לא יוכל לסבול בה שום מדה בינונית, שום דבר שאינו ראוי לה כל־צרכה ואינו מתאים לזכרונות העבר היקר שלהם. הוא הזכיר אותם לפניה, הוא הזכיר את פגישתם הראשונה, את הימים הראשונים של שבתם יחד; הוא אמר, כי גם עתה הוא אוהב אותה כאהבתו אז, כי כן יוסף לאהֹב אותה כל הימים. אל תרחק ממנו! היא בשבילו הכל.

עדה שמעה לו, כשהיא מחיכת במבוכה, ולבה נתרכך כמעט. היא הסבירה לו פניה, היא הביטה עליו בעינים האומרות, כי אהוב הוא כי כל כעס אין בלבה. הם נשקו זה אתזה, הם הלכו להם כשהם אחוזים וצמודים זה בזה. בתוך היער שהתנצל את עדיו, היא מצאה, כי כריסטוף בהור נחמד הוא, והחזיקה טובה לו על דבריו הרכים; אבל משום זה לא וִתרה אף על אחת מן הקפריסות הרעות שעלו על דעתה. בכל זאת היתה מפקפקת קצת, היא לא התעקשה בהן כל־כך. ויחד עם זה לא נמנעה מלעשות כל אשר עם לבה. למה זה? מי הכם ויאמר?... האם מפני שזה כבר נדרה נדר לעצמה לעשות כן? מי יודע? אולי נדמה לה, כי כך יגדל הרֹשם ברמותה את אוהבה באותו היום, כדי להוכיח לו ולה, כי בת־חורין היא? היא לא חשבה בכלל לאבדו לגמרי; היא לא חפצה בזה. היא חשבה, כי בשעה זו תוכל לבטוח בו יותר מאשר עד הנה.

הם באו אל קרחת היער. שני משעולים התפרדו משם. כריסטוף הלך באחד. ארנסט טען, כי הדרך עד ראש הגבעה, אשר אליה חפצו ללכת, יותר קצרה היא במשעול השני. עדה הסכימה לו... כריסטוף, שידע את הדרך, כי הלך בה כמה פעמים, עמד על דעתו לאמר, כי

טעות היא בידם. הם לא חפצו להודות לו. אז החליטו לעשות נסיון וכל אחד התערב, כי הוא יקדים לבוא. עדה הלכה עם ארנסט; מירה נלותה אל כריסטוף; היא הביעה את בטחונה, כי הצדק עם כריסטוף והוסיפה על דבריה: „כמו תמיד". כריסטוף התיחס למשחק בכבד־ראש, ומתוך שלא אהב להיות מֻנצח, לכן צעד בצעדים מהירים, מהירים יותר־מדי לפי דעתה של מירה, שלא היתה בהולה כלל כמוהו.

— אל תהי נחפז כל־כך, ידידי — אמרה לו בקולה האירוני והשלו — בכל־אֹפן נקדים אנחנו לבוא.

חשש דק עלה על לבו.

— אמת הדבר, — אמר — חושב אני, שאני ממהר קצת יותר מדי, אין זה לפי כלל המשחק.

הוא החל ללכת ביתר מתינות.

— אבל אני יודע אותם, — הוסיף לאמר — בטוח אני, כי הם רצים כדי להעביר אותנו.

מירה התפרצה בצחוק.

— אבל, אבל — אל תדאג לזה.

היא נתלתה בזרועו ונלחצה אליו. בהיותה קטנת־קומה קצת מכריסטוף, נשאה אליו בלכתה את עיניה הפקחיות והמלטפות. היא היתה עתה יפה ומלבבת באמת. הוא לא הכיר אותה כמעט: בחיי יום יום היו פניה כמושים ותפוחים קצת. אבל די היה לה בהתעוררות כל־שהיא, ברעיון של שמחה, בשאיפה למצא חן בעיני אדם — כדי שחותם הזקנה יעלם מעל פניה, שיאדמו לחייה, שקמטי עפעפיה מתחת לעיניה ומסביב להן יתפשטו, שמבטה יְצַת, ושכל פרצופה ימלא עלומים, חיים ורוחניות, שאי־אפשר היה למצא כלל בפני עדה. כריסטוף השתומם לתמורה זו. הוא הסב את עיניו מעיניה, הוא נבוך יותר־מדי בהשארו אתה לבדו. הוא הרגיש איזו מועקה בחברתה; הוא לא שמע את דבריה, לא השיב מאומה עליהם או שהיה משיב שלא כענין; הוא חשב — הוא חפץ לחשוב אך על־אודות עדה לבדה. הוא חשב על עיניה הטובות, שהביטה בהן זה עתה, על בת־צחוקה, על נשיקתה, ולבו היה מלאאהבה. מירה

עוררה את תשומת־לבו על יפי האילנות, שענפיהם הדקים הצטירו על־פני הרקיע הבהיר... כן, הכל היה יפה: העבים התפזרו, עדה שבה אליו, בידו על־ידה לשבור את הקרח שהקרים ביניהם. הם שבו לאהוב זה את זה מחדש. בין בהיותם קרובים ובין בהיותם רחוקים זה מזה – אינם אלא בשר אחד. הוא שאף רוח ברגש של הרוָחה. כמה קליל היה האויר! עדה שבה אליו... כל דבר ודבר היה מזכיר אותה לפניו... הנה האויר טחוב קצת... שמא תצטנן? העצים היפים מכֻסים כפור מתַסמס: חבל שהיא אינה רואה אותם... אך הנה נזכר שוב בהתחרותם, וימהר ללכת. דואג היה שמא יטעה בדרכו. ובהגיעו למחוז־חפצו, היו פניו כפני מנצח.

– אנחנו הראשונים!

הוא נופף כובעו בשמחה. מירה הביטה עליו בבת־צחוק.

המקום אשר עמדו עליו היה צוק־סלע ארך וזקוף בתוך היער. הכִּכר שעל הפסגה, המעֻטר שיחי־אגוזים ואלונים קטנים וצנומים, נשקף על־פני גבעות עוטות אילנות, על צמרות ארנים מעֻטפים ערפל כחלחל ועל רצועת הרינוס הארֻכה, שהתפתלה בבקעה התכולה. שום צפצוף צפור לא נשמע. אין קול ואין קשב. יום־סתו קפוא וצנוע; נדמה, כאלו קר לו, והוא מתחמם תחת קרני השמש המתנמנמת. מפרק לפרק תשמע במרחק שריקה קצרה של רכבת בבקעה. כריסטוף, שעמד לרגלי הסלע, הסתכל בתמונה. מירה הסתכלה בכריסטוף.

הוא פנה אליה ואמר לה בפנים צוהלים:

– אה, העצלנים! הלא אמרתי להם... טוב! עתה עלינו להמתין להם...

הוא השתטח תחת קרני־השמש, על האדמה העשויה טרשים.

– יהי כן, נמתין... – אמרה מירה והסירה את מגבעתה.

בקולה היה כל־כך הרבה לעג, שהוא קם ממקומו והסתכל בה.

– מה זה? – שאלה במנוחה.

– מה זה אמרת?

– אני אמרתי: נמתין. הלא משום כך לא כדאי היה לאלצני למהר לרוץ כל־כך.

– זה אמת.

שניהם חכו כשהם שכובים על הקרקע הקפואה. מירה שרה שיר וכריסטוף שרק לו חרוזים אחדים משֶׁלוֹ. אבל לרגעים היה מפסיק שירתו ושם אזנו כאפרכסת.

– כמדֻמני, שאני שומע אותם.

מירה הוסיפה לשיר.

– דמי־נא רגע, הלא?

מירה נשתתקה.

– לא, אין כלום.

היא חזרה לשיר.

כריסטוף לא יכל עוד להשאר במנוחה על מקומו.

– אולי תעו מן הדרך.

– תעו? אי־אפשר לתעות, ארנסט יודע את כל השבילים.

רעיון משֻׁנה חלף במוחו של כריסטוף:

– אולי באו המה הראשונים והלכו מזה לפני בואנו?...

מירה, ששכבה אפרקדן, התפרצה בצחוק שובב מתוך שירתה, ששם כמעט מחנק לה. כריסטוף עמד על דעתו. הוא חפץ לרדת אל התחנה; הוא אמר, כי ידידיהם ודאי נמצאים שם זה כבר. אז החליטה מירה להתעורר מקפאונה.

– דוקא באֹפן כזה נאבד אותם! התחנה לא נזכרה ולא נפקדה כלל! כ א ן צריכים אנו להפגש.

הוא ישב לו על ידה. היא השתעשעה בצפיתו. הוא הרגיש במבטה ההתולי הנטוי אליו. לבו נתמלא דאגה אמתית – דאגה לגורלם: הוא לא חשד בהם כלל. ושוב קפץ ועמד על רגליו. הוא השב לשוב היערה, לבקשם, לקרוא אליהם. מירה גחכה קצת. היא הוציאה מכיסה מחט, מספרַים וחוט. והחלה במנוחה לסתור ולתקן את הנוצות במגבעתה: נראה, כאלו באה לשבת כאן ישיבת־קבע – כל היום.

– אבל, אבל, שוטה, – אמרה – אלו היה בדעתם לחזור, האם חושב אתה, כי לא יכלו לחזור לבדם?

היא הרגיש דקירה בלבו. הוא פנה אליה; היא לא הביטה עליו, היא היתה עסוקה במלאכתה. הוא נגש אליה ואמר:

— מירה!

— מה? — אמרה מבלי הפסיק מעשיה.

הוא כרע לפניה, כדי להסתכל בה היטב.

— מירה! — חזר ואמר.

— ובכן? — שאלה היא, הרימה עיניה ממלאכת ידיה והביטה בו בבת־צחוק — מה זה היה לך?

בראותה את פניו הנרעשים גחכה.

— מירה! — שאל אותה, וגרונו נלחץ כבצבת, אמרי לי, מה דעתך את...

היא הניעה כתפיה, חיכה וחזרה למלאכתה.

הוא תפש בידיה, נטל ממנה את הכובע שתפרה:

— הניחי אותו, הניחי אותו, ואמרי לי...

היא הביטה עליו ישר והמתינה. היא ראתה, כי שפתיו של כריסטוף רועדות.

— החושבת את, — אמר בלחש — כי ארנסט ועדה...

היא חיכה:

— בודאי!

הוא קפץ ועמד על רגליו.

— לא, לא, זה אי־אפשר. הלא אינך חושבת כך.. לא! לא!

היא הניחה ידיה על כתפיו והתפתלה מצחוק:

— כמה סכל אתה! כמה ככל אתה!

הוא נִער אותה בכח.

— אל תצחקי! מדוע תצחקי? אלו היה אמת הדבר, לא היית צוחקת: את אוהבת את ארנסט.

היא הוסיפה לצחוק, היא משכה אותו אליו ותשקהו, שלא מדעתו החזיר לה נשיקתה. אבל בהרגישו על שפתיו שפתים אלו, שהיו עוד חמות מנשיקותיו של אחיו, נרתע לאחוריו, הסב את ראשה נגמד ראשו ושאל.

— ואת ידעת כל זה? כך נגמר ביניכם מראש?

היא אמרה „הן", מתוך־צחוק.

כל צעקה לא התפרצה מפיו של כריסטוף. כל תנועה של כעס לא התמלטה אצלו. הוא פתח פיו, כאלו קצרה נשימתו. הוא עצם את עיניו, ואת חזהו לחץ בין כפיו; לבו חשב להתפוצץ. אחרי כן שכב ארצה, כשראשו תחוב בין ידיו, ובולמוס של גֹעל־נפש ויאוש תקפו, כמו בימי ילדותו. רחמיה של מירה, שבכלל לא היתה רכת־לב ביותר, נכמרו עליו. שלא מדעתה תקפ אותה רגש של חמלה אמהית, היא גחנה עליו ותדבר אליו בחבה, היא הפצה להגיש לאפו את צנצנת הסמים שהיו לה. אבל הוא דחף אותה בזועה, קם בפתאומיות כזו, שהיא נבהלה מפניו. כל כח וכל רצון להנקם לא היו לו. הוא הביט עליה, ופניו היו מעֻוָּתים מכאב.

— ריקה, — אמר לה כשהוא נדכא — אינך יודעת בעצמך, כמה הכאבת לי... היא חפצה לעצרו. הוא ברח לו היערה ורָקק מגֹעל־נפש, בהשבו על־אודות כל התועבות הללו, על־אודות הלִבות הגנפים הללו, על־אודות השֻתפות המשֻקצה, שחפצו להכשילו בה. הוא נבה, רעד והתיפח מתוך בחילה. הוא פחד מפניה, מפני כֻלם, מפני עצמו — מגופו ומנשמתו. סופה של רגשות בוז התפרצה בו. זה כמה היתה מתרגשת ובאה: אם תתמהמה לבוא ואם תקדים לבוא — אבל סוף סוף ריאקציה כזו היתה מכרחת, נגד שפלות הרעיונות, נגד הפשרות המגֻלות, נגד כל האטמוספירה התפֵלה והמרעָלה, אשר חי בה זה חדשים אחדים; אבל הצֹרך לאהוב, הצֹרך להשלות עצמו בדמיונות בדבר אהבתו — הוא שדחה לזמן ידוע את המשבר ועכב את בואו בכל האפשר. עתה התפרץ לפתע פתאם. וכך היה יפה לו. זו היתה נשיבת רוח כבירה, רוח טהרה חריפה, סועת־קרח, שטאטאה והשמידה את כל החלאה. געל־נפשו המית ברגע אחד את אהבתו לעדה.

אם סבורה היתה עדה, שבמפעלה זו תבסס את שלטונה על כריסטוף — דבר זה היה מוכיח עוד פעם את טמטום־לבה וגסותה של אהובתו. הקנאה, המקשרה זה לזה לבות מגֹאלים, לא תעורר בלתי אם התקוממות ומרד בנפש צעירה, גאיונה וטהורה כנפשו של כריסטוף. אבל דבר אחד לא יכל בשום אפן סלוח לה ולא יסלח עד עולם — מה

שבגד זה לא בא אצלה כתולדת תאוה כבירה, אף לא כקפריסה מחֻברת־טעם ומטפילה, הבאה על האשה בכֹח כביר, ובעמל רב תוכל להתגבר עליו. לא, – עתה הבין את הדבר – זו היתה אצלה שאיפה כמוסה להשפילו, לדכאו, ליסרו על תֻּמו המוכרי, על אמונתו שהיתה שנואה לה; זה היה חפץ להפילו עד השטח ההמוני, להדביר אותו תחת רגליה, להוכיח לעצמה, מה רב כֹחה וכשרונה להזיק. והוא שאל את עצמו בפחד: מה טיבו של צמאון זה, הנטוע בלב רְבן של הנשים – לטמא ולשקץ את כל מה שנשאר טהור בנפשן ובנפש אחרים, – נשמות של הזירים, המתענגים בהתגוללם בין הצואה, המאֻשרים בשעה שעל עורם לא נשאר אף מקום נקי אחד!

שני ימים המתינה עדה לחזירתו של כריסטוף. אחרי־כן התעוררה בלבה דאגה, היא שלחה לו פתקה מלטפת, שלא הזכירה בה אף ברמז קל את כל מה שהתחולל ביניהם. כריסטוף לא ענה דבר. השנאה, אשר שנא את עדה, היתה גדולה כל־כך, שלא מצא לו מלים להביעה. הוא מחה אותה מתוך חייו. היא לא היתה עוד כלל במציאות בשבילו.

כריסטוף השתחרר מעדה, אבל לא השתחרר מעצמו. לשוא השתדל להשלות נפשו, לשוב אל השלוה הצנועה והכבירה שהיתה לו לפנים. אין אדם שב אל העבר שלו; צריך ללכת אך הלאה. לשוא יביט מאחריו — אז ישוב ויראה את המקומות שעבר זה כבר את העשן על־גבי הגגות שישן תחתם לפנים, ועתה הם נעלמים באופק, מעֻטפים ערפלי־זכרונות. אבל שום דבר לא ירחיק אותנו כל־כך מן הנשמה שהיתה בנו לפנים, כמו ירחי־אהבה אחדים. הדרך מתעקלת פתאם; הנוף מסביב לה משתנה; נדמה, כאלו נפטר האדם לנצח מן המקומות שנשארו מאחריו.

כריסטוף לא יכל להשלים עם עובדה זו. הוא פרש ידיו לקראת העבר; הוא השתדל בעקשנות להחזיר לתחיה את הנשמה שהיתה בו לפנים, הבודדה והנכנעת. אבל היא לא היתה עוד במציאות. האהבה אינה מסֻכנת כל־כך כשהיא לעצמה כאשר משום גלי החרבות, שהיא מעריכה ומגבבת מסביב. לשוא חדל כריסטוף לאהוב, לשוא היה בו — ולוא אך לשעה קלה — לרגש האהבה. רשומיה של צפרני האהבה נשארו בו. חלל ריק היה בלבו, שהיה נחוץ למלאותו. ומתוך שלא יכל לרוות את צמאונו הכביר לרגשות רֹך ועֹנג, המלהט את כל הנפשות שטעמו ממנו אך פעם, היתה נחוצה לו תאוה אחרת, ולוא גם מתנגדת נגוד גמור לרגשותיו הראשונים: רגש בוז, רגש תֹם גאיוני, אמונה בכֹח הצדק. אבל הם לא הספיקו לו — הם לא יכלו להשביע את רעבונו. זה היה מזון לשעה. חייו היו כהמון ריאקציות כוערות — כקפיצות מקיצוניות אחת לתברתה: הנה הוא חפץ להכניעם לחוקי פרישות ונזירות לא־אנושית; הוא חדל לאכל, שתה מים קרים, סגף את גופו בהליכה, בעבודת פרך, בלילות נדודים, הזיר עצמו מכל תענוג. והנה הוא מדבר על לבו, כי ראשית כל מוסר לאנשים שכמותו — הוא הכח,

והיה רודף אחרי תענוגי העולם הזה, בין־כך ובין־כך היה אֻמלל, הוא לא יכל להיות עוד לבדד. הוא לא יכל גם שלא להיות לבדד.

ההצלה היחידה בשבילו היתה למצא לו ידידות אמתית, אולי כאותה של רוזה. בה היה מוצא מקלט לנפשו. אבל הפרוד בין שתי המשפחות היה מחלט וגמור. הם לא התראו כלל זה עם זה. רק פעם אחת פגש כריסטוף את רוזה. היא יצאה מבית־התפלה. הוא הפץ לעבב אותה, והיא מצדה, בראותה אותו, עשתה תנועה קלה לקראתו; אבל כאשר חפץ לבקוע אליה בין המון המתפללים שירדו מן המדרגות, הסבה עיניה מנגדו, וכאשר נגש אליה, אמרה לו שלום בקרירות ותעבור הלאה. הוא הבין, כי בלבה רגשי בוז כביר וקפוא. אבל הוא לא הבין, כי בכל־זאת תוסיף לאהוב אותו, כי בחפץ־לב היתה מגלה לו רגשותיה. אבל היא מאשימה עצמה עליהן, היא רואה בהן עון פלילי ואולת. היא חשבה את כריסטוף לאיש רע ומקלקל, הרחוק ממנה באותה שעה עוד יותר משהיה עד הנה. ככה אבדו זה לזה לנצח. ואפשר כי זה היה לטובת שניהם. למרות כל טוב־לבה, לא נמצא בה די־חיים שתהיה מְבשרת להבינו. ולמרות כל צמאונו לאהבה ולרגש כבוד, ודאי שהיה נחנק בחיים אפורים וכלואים אלה, מבלי חדוה, מבלי צער ומבלי אויר לנשימה. שניהם היו סובלים אז. שניהם היו סובלים בדעתם, כי גורמים הם יסורים זה לזה. רע־מזלם שהפריד בינו ובינה — סוף־סוף נהפך להם לטובה. כך יארע לפעמים תכופות — כך יארע תמיד לבני־אדם חזקים וארכי־רוח.

אבל לעת־עתה היה זה יגון גדול וצרה גדולה בשביל שניהם. ביחוד בשביל כריסטוף. אותה חסר־הסבלנות של הצניעות, אותה צרות־הלב, שבאלו נוטלת לפעמים לגמרי את החכמה מן החכמים ואת טוב־הלב מן הטובים — היא הרעימה אותו, דקרה אותו, היא עוררה בו רגש מחאה ודחפה אותו אל חיי־החפש, חיים של פריקת־על.

במשך טיולו עם עדה במקומות חשודים מחוץ לעיר התודע לבחורים טובים אחדים, החיים חיי־צוענים, שחפש רוחם והרות הליכותיהם משכו את לבו. אחד מהם, פרידמן, מנגן כמוהו, אורגניסטן זה שלשים שנה, לא היה נעדר־בינה, ידע היטב את אמנותו, אלא שעצלותו

מאנה הרפא, והיה נכון למות ברעב, אם גם, אפשר, לא בצמא – ובלבד שלא יזיז אף אצבע קלה כדי להתרומם מעל בינוניותו. הוא התנהם על עצלותו, בדברו סרה על האנשים המרבים פעֻלה בחיים, ובדיחותיו שהתנהלו בכבדות קצת לא נמנעו מלעורר צחוקם של השומעים. רוחו היתה חפשית יותר מרוחם של בני אֻמנותו ולא ירא לפגֹע – אמנם בפחדנות קצת, בשפת־רמזים, בקריצות־עין – באריות שבחבורה, ולא עוד אלא שהיה מסֻגל לנטות, בעניני מוסיקה, מן הדעות המקֻבלות והמוכנות, ולהתנפל מן המארב על האנשים שהיו מפֻרסמים בשעתו. גם הנשים לא זכו לשאת חן וחסד בעיניו. בפיו היה שגור פתגם ישן של נזיר שונא־נשים, שבאותה שעה הרגיש כריסטוף ביחוד את כל חריפותם:

„Femina mors animai" (האשה – מות הנשמה).

בתוך מבוכת־חייו מצא לו כריסטוף קצת שעשועים בשיחותיו עם פרידֶמן. הוא ראה את מומיו; הוא לא יכֹל זמן־רב למצֹא לו ספוק בגחכנותו וחקוייו ההמוניים; סוף־סוף אפֹן הלגלוג והכפירה התמידית החלו להקניטו קצת, ריח של חֹסר־אונים היה נודף מהם. ובכל־זאת מצא בם קצת התבדרות ורָוח לנפשו, אחרי שהיה שקוע בתוך טמטום־לבם של ה„פלשתים". אף שהיה בז בלבו לחברו, בכל־זאת לא יכֹל כריסטוף להפקיע עצמו מחברתו. תמיד היו נראים יחדו, כשהם מסֻבים אל שלחן אחד עם בני־אדם „יורדים" וחשודים, בני־חברתו של פרידֶמן שערכם היה עוד קל מערכו הוא. הם שחקו, הם דברו רמות, הם שתו במשך ערָבים שלמים. פתאם היה מתעורר כריסטוף מהזיותיו בתוך ריח מעורר גֹעל־נפש של נקניקים וטַבק, הוא הביט על האנשים שמסביב לו בעינים תועות. הוא לא הכירם עוד. הוא חשב בחרדה:

– היכן אני? מי הם האנשים האלה? מה לי ולהם?

דבריהם וצחוקם עוררו בו רגש בחילה. אבל די־און לעזבם לא מצא בנפשו: הוא ירא לשבת בחדרו להשאר בדד, להתיחד עם נשמתו, עם מאוייו ועם רגשי הנֹחם שבו. הוא שקע מטה מטה – הוא ידע, כי שוקע הוא. הוא חִפש, הוא הציץ לתוך נשמתו של פרידֶמן במבט חודר ואכזרי וראה שם את תמונתו הוא, תמונת נפשו המְשֻפלת ומנֻולת,

ראה בו את אשר יהיה הוא באחרית הימים; הוא נמצא בתקופה של יאוש כזה, שאימת מפלתו, תחת שתעורר אותו לפְּעֻלָה, דכאה אותו כליל.

ובאמת היה אובד לגמרי, אלו אפשר היה הדבר. לאשרו, היה ברשותו, כמו לכל הנפשות מבני מינו, כֹּח תומך ומעודד, מקלט בטוח מן ההרס והכליון; זה היה, ראשית כל, כֹּחו, אינסטינקט־החיים שבו, שלא חפץ במות, שחכמתו היתה גדולה מחכמתו של כריסטוף וכֹחו היה כביר מרצונו. ומלבד זה היתה נטועה בו, שלא מדעתו, אותה הסקרנות המשֻׁנה של האמן, אותו בטול־האישיות הנרגש, שכל נפש שחֻננה בכשרון־יצירה נושאת בקרבה. גם כי אהב וסבל, גם כי התמכר כליל לכל רגשותיו – הוא היה עם זה צופה ומסתכל בהם. הם נמצאו בו; אבל הם נבדלו ממנו. רבבות נפשות רחשו בו בסתר, הסתובבו למול נְקֻדה קבועה אחת, נעלמה – ומְסֻימת: ככה הוא עולם הגלגלים, אשר תהום מסתורית תשאף אותו אל קרבה בתוך החלל הריק. מצב מתמיד זה של שניות, שהוא נמצא בו בלי דעת, התגלה בו ביחוד ברגעי שֵׁנָה, בשעה שחיי יום יום יתעטפו תרדמה, ומתוך תהומות השֵׁנה יציץ פתאם מבטו של הספינקס, פרצופו של ה„יש" מְרֻבֵּה־הצורות. ביחוד במשך השנה האחרונה תקפו את כריסטוף חלומות, שהיה מרגיש בהם בבהירות, באילוזיה גמורה, כי ברגע אחד ובבת אחת ימצאו בו ברואים שונים ומשֻׁנים, הרבה פעמים רחוקים זה מזה, נפרדים זה מזה על־ידי עולמות שלמים, על־ידי דורות שלמים. בהקיצו משנתו עוד נשמרה בנפש כריסטוף מבוכה של הלוצינַציה, מבלי שיוכל לזכור את הסבה שעוררה אותה. הוא הרגיש לֵאות, כמו אחרי רעיון מלפף שחלף ונעלם ורשומו עוד קים, מבלי שאפשר יהיה להבינו. אבל באותה שעה עצמה, שנשמתו פרכסה ופרפרה מתוך יסורים ברשת הימים, נמצאה בו עוד נשמה אחרת, שהיתה מסתכלת, קשובה ושלֵוה, בכל המאמצים הנואשים הללו. הוא לא ראה אותה; אבל היא האצילה עליו מאורה הגנוז. נשמה זו היתה צמאה ושמחה להרגיש הכל, לסבול הכל, לסקֹר ולהבין את האנשים האלה, את הנשים הללו, את האדמה הזאת, את המאויים הללו, את התאוות הללו, את

המחשבות האלו, אף בשעה שהן מענות, אף בשעה שהן גרועות, אף אם הן שפלות ומנֻוָלות; ודי היה בזה בכדי להעניק להם מזיוה, בכדי להציל את כריסטוף מן האפס. היא עוררה בו הרגשה, כי הוא — הוא בעצמו לא ידע מדוע — אינו בדד לגמרי. כסף־אהבה זה — להיות הכל ולדעת הכל, נשמה יתרה זו היתה לו חומת־ברזל מול כל התאוות המהרסות.

אבל אם הספיקה לו נשמה זו להחזיק את ראשו למעלה כשהוא צף על־פני המים, בכל־זאת לא הרשתה לו לצאת מהם בכחותיו עצמו. הוא לא יכל להסתכל ולראות בבהירות את הנעשה בקרבו, לשלוט בעצמו, ולרכז מחשבותיו. כל עבודה לא היתה אפשרית בשבילו. משבר אינטֶלֶקטואלי עבר עליו, המורה מכל משברי חייו; כל נצני חיי עתידו כבר צצו בקרבו; אבל עֹשר פנימי זה לא התבטא לעת־עתה אלא במעשי־תעתועים; והתוצאות הישרות של שפעת־כחות זו לא היו שונות מאותן של העֲקרות הגמורה. כריסטוף טבע במים רבים — בזרם חייו עצמו שעבר על ראשו. כל כחותיו צמחו וצצו במהירות נוראה יותר־מדי, כֻּלם יחד, לפתע־פתאם; אך רצונו לבדו לא גדל במהירות כזו; והמון ילדי־בלהות אלו הטילו עליו אימה. אישיותו חרגה ממסגרותיה וחשבה להתפוצץ בכל חלקיה. ואת רעד האדמה הזה, את המהפכה הפנימית הזאת לא ראתה עין זר. כריסטוף בעצמו לא ראה אלא את אי־יכלתו לחפוץ, ליצור, להיות. מאויים, אינסטינקטים, הרהורים עלו בו חוצץ, בענני גפרית המבצבצים ועולים מתוך סדקי הר־געש. והוא שאל את עצמו כל היום.

— ועתה, מה יֵצא ממני? מה יהיה בי? האם תמיד יהיה כך, אולי זה יהיה הקץ, קץ גמור? ועד עולם, עד עולם לא יֵצא ממני כלום?

אז צפו ועלו בו האינסטינקטים שבירושה, תאוות האנשים אשר היו לפניו: הוא התחיל סובא.

הוא שב הביתה וריח יין נודף ממנו. הוא צחק, מדֻכּא. לואיזה האמללה הביטה עליו, נאנחה, לא אמרה כלום, והתפללה.

רק פעם אחת, בצאתו בערב מבית־מרזח אצל שער העיר, ראה בדרך, במרחק צעדים אחדים לפניו, את צלו המגֻחך קצת של דודו גוטפריד, העומד וחבילתו על כתפו. זה כמה חדשים לא שב בן־אדם קטן זה אל ארצו. ומקומו נפקד בה לזמן יותר ויותר ממֻשך. כריסטוף קרא אליו מתוך רגש אֹשר. גוטפריד, שהיה כפוף תחת סבלו, פנה אליו. הוא הביט על כריסטוף, שהתמכר להעויות משֻנות, ויֵשב לו על גבי זיז והמתין לו. כריסטוף נגש אליו ופניו מלאים התלהבות והוא מרקד מין רקוד משֻנה, וינענע את יד דודו בארשת־חבה סוערת. גוטפריד הסתכל בו זמן־רב, ואחרי כן אמר:

– שלום, מלביור.

כריסטוף חשב, כי דודו טועה הוא, ויתפרץ בצחוק:

– אדם אֻמלל זה – אמר אל לבו – כבר עבר ובטל; כבר אבד את זכרונו.

ובאמת נראה גוטפריד כמי שקפצה עליו זקנה; פניו היו נובלים, מכֻוָצים ומקֻמטים. הוא נשם בכבדות ובנשימה קצרה. כריסטוף הוסיף לדבר. גוטפריד חזר והעמיס את חבילתו על כתפו ושָׂם לדרך פעמיו דומם. הם שבו הביתה – זה בצד זה: כריסטוף, כשהוא עושה העויות ומדבר בקול רם, וגוטפריד משתעל שעול קל ושותק. וכשפנה כריסטוף אליו, קרא לו גוטפריד שוב „מלביור". הפעם שאל אותו כריסטוף:

– מה זאת? מדוע זה תקרא לי מלביור? שמי כריסטוף, זאת ידעת היטב. השכחת את שמי?

גוטפריד נשא את עיניו למולו, מבלי התעכב בדרך, הציץ בו, הניע ראשו ואמר בקרירות:

– לא, כי מלכיור הנך, אני מכירך היטב.

כריסטוף עמד נדהם. גוטפריד הוסיף לפסוע. כריסטוף הלך אחריו מבלי השיב דבר. הוא כבר התפקח משכרותו. בעברו לפני פתח בית־קָפֶה קרב אל האספקלריות העגומות, שבהן השתקפו קני־הגז של המבוא והמרצפת השוממה. הוא הסתכל בהן – והכיר את מלכיור. הוא חזר – ולבו נרעש.

את כל הלילה – ליל־בלהות – בלה בחקרו ודרשו את עצמו, בחטטו בנשמתו. הוא הבין עתה. כן – הוא הכיר את האינסטינקטים והתאוות השפלות שצצו בו: הם הבעיתוהו. הוא נזכר בליל־נדודיו, ליל־אבלות, בשבתו על מטת מלכיור המת, בדבר הנדרים שנדר אז לעצמו; הוא חזר והעביר לפני עיניו את כל חייו מאז. הוא מעל בכל נדריו. מה עשה במשך שנה; מה עשה לאלהיו, לאמנותו, לנשמתו? מה עשה בשביל נצחיותו? לא היה אף יום אחד שלא אבד, שלא נטמא ולא נתחלל. אין אף יצירה אחת, אף מחשבה אחת, אף התאמצות אחת הראויה להתקים. אך תהו ובהו של מאויים, המכלים ומשמידים זה את זה. רוח נושבת, אבק פורח, אפס גמור... מה הועיל לו כל חפצו? הוא לא מלא כלום מכל אשר חפץ. הוא עשה את ההפך מכל אשר חפץ. הוא היה את אשר לא הפץ להיות. הנה סך־הכל של כל חייו.

הוא לא הלך למשכב. בשש שעות בבקר לערך (עוד אפלה היתה) שמע את גוטפריד שהתכונן לנסיעה. כי גוטפריד לא חפץ לשהות אצלו יותר. בעברו דרך העיר סר גוטפריד הנה, לנשק לאחותו ולבן־אחותו, כדרכו תמיד. אבל הוא הודיע, כי מחר בבקר ילך לדרכו.

כריסטוף ירד למטה. גוטפריד ראה את פניו החִורים, שליל־המכאובים שלח בהם רזון. הוא חִיך לו בחבה ושאל אותו, אם חפץ הוא ללוותו מעט. הם יצאו יחדו, לפני עלות השחר. הם לא הרגישו כל צֹרך לדבר. הם הבינו זה את זה. בעברם לפני בית־הקברות, אמר גוטפריד:

– רצונך להכנס?

מעולם לא שכח, בעברו בארץ, לבקר את י'ן מיכאל ואת מלכיור. כריסטוף לא בא הנה זה שנה. גוטפריד כרע על ברכיו לפני קברו של מלכיור ואמר:

— נתפלל נא, שינוחו בשלום ולא יציקו לנו...

בדרכי מחשבתו היתה ערבוביה משֻׁנה של אמונות תפלות מוזרות ושכל ישר ובהיר. היא הפליאה לפעמים את כריסטוף; אבל הפעם הבין אותה היטב. הם לא דברו עוד מאומה, עד אשר יצאו מבית־הקברות.

כשסגרו בעדם את הפשפש הגונח והלכו לאורך הדרך, בין השדות שהתעוררו מתוך צנה, במשעול צר שהתעקל מתחת לברושי הקברים, שהשלג טפטף וקלח מעליהם, התפרץ כריסטוף בבכי.

— הה, דודי, — אמר, — כמה אני סובל!

הוא לא העז לדבר את על־אודות הנסיון שעשה באהבתו, מפני יראה משֻׁנה לבַיש או להעליב את גוטפריד. אבל הוא דבר על־אודות כלמתו, על־אודות פעיטות־רוחו, על־אודות הנדרים שקבל על עצמו ושמעל בהם.

— דודי, מה לעשות? שאפתי, נלחמתי, וכעבור שנה אני עומד על אותו המקום שעמדתי. לא! אני נסוגותי אחור. לא אצלח למאומה, את חיי אבדתי, בגדתי בי בגד.

הם עלו בגבעה הנשקפה על פני העיר. גוטפריד אמר בטוב־לב:

— אין זאת הפעם האחרונה, נערי. אין האדם עושה מה שהוא חפץ. האדם חפץ, והאדם חי — הרי כאן שני דברים שונים. האדם צריך להתנחם. העקר, מבין אתה, שלא ילאה האדם מחפוץ ומחיות. השאר אינו תלוי בנו.

כריסטוף חזר ואמר ביאוש:

— מעלתי בי מעל.

— השומע אתה? — אמר גוטפריד.

(התרנגולים קראו בין השדמות).

— כבה קראו גם בשביל אדם אחר, שמעל בעצמו. כך הם קוראים בשביל כל אחד מאתנו, בכל בֹקר.

— יבוא יום, — אמר כריסטוף במרירות — אשר לא יוסיפו עוד לקרוא בשבילי. יבוא יום — ומהר לא יהיה לו. ומה אעשה מחיי?

— יום מחר ישנו תמיד, — אמר גוטפריד.

— אך מה לעשות, אם כל החפץ לא יועיל למאומה?

— עמוד על משמרתך והתפלל.

— איני מאמין עוד.

גוטפריד חיך.

— אלמלא האמנת, לא היית חי. כל אדם מאמין. התפלל.

— להתפלל על מה?

גוטפריד הראה לו על השמש, שנראתה אדֻמה וקפואה על חוג־השמים.

— היֵה תמים לפני היום הבא. אל תחשוב מה שיקרה בקרב השנה, או במשך עשר השנים. חשוב על היום הנוכחי. זרוק לרוח את שיטותיך. כל השיטות השונות, רואה אתה, אפילו אותן על־דבר המעשים הטובים, גרועות הן, נואלות הן, דבר רע הן, אל נא תלך בקרי עם החיים. חיֵה היום. היה תמים עם כל היום הנוכחי. אהֲב אותו, כבדהו, רק אל תביא אותו לידי כמישה, אל תפריע לבלובו. אהֲב אותו, גם אם מעֻנן הוא ואפור, כיום הזה. אל תדאג. הבט וראה: הנה חֹרף עתה, הכל ישן, אבל האדמה הטובה תתעורר משנתה. צריך רק להיות אדמה טובה, ולהיות סבלן כמוה. היה תמים. אם טוב אתה, אז ייטב לך הכל. ואם לאו, אם חלש אתה, אם לא תצלח בדרכך — טוב, צריך אתה להיות מאֻשר גם אז. הלא, בלי ספק, יותר אין ביכלתך. ובכן, למה זה תחפוץ יותר מאשר ביכלתך? למה זה תצטער על הדברים אשר לא תוכל לעשותם? אדם צריך לעשות כמה שיש ביכלתו... כפי שאני יכול.

— זה מעט, — אמר כריסטוף בהעוית פנים.

גוטפריד ענה בידידות:

— הן אף זה אין האדם ממלא. אתה חפץ להיות גבור... זו היא הסבה שאינך עושה אלא מעשי־שטות... גבור! איני יודע בברור, מה זה גבור, אבל רואה אתה? אני מציר לעצמי: איזהו גבור?

העושה את כל מה שהוא יכול. האחרים אף את זה אינם עושים.

– הה! – נאנח כריסטוף – אם־כן, למה הם החיים? כל הטֹרח הזה אינו כדאי. הלא יש בכל־זאת אנשים האומרים: „חָפוּץ, פרושו: יָכוֹל".

גוטפריד צחק שוב בנחת:

– האמנם? אם־כן, ילדי, אין אלה אלא שקרנים גדולים. או שאינם חפצים הרבה...

הם הגיעו עד ראש הגבעה, הם נשקו זה לזה באהבה. הרוכל הקטן הלך לו הלאה בצעדיו העיפים. כריסטוף נשאר עומד ומהרהר, הביט עליו בהתרחקו ממנו. הוא שנן לעצמו את פתגמו של דודו:

– כפי שאני יכול...

והוא תִיך, בחשבו:

– כן... בכל זאת... די גם בזה...

הוא שם פעמיו העירה. השלג הנִקשה חרק ת. . נעליו. רוח־כתו עזה הרעידה את ענפי האילנות הצנומים והערמים על הגבעה. היא האדימה את לחייו, צרבה את עורו, הלהיטה את דמו. גגות הבתים האדֻמים, שם למטה, צחקו לקראת השמש המזהירה והקרה. האויר היה חריף וקשה. האדמה הקפואה כאלו צהלה ורננה בחדוה כבירה, לבו של כריסטוף היה כמוה. הוא חשב:

– גם אני אשוב ואקיץ.

דמעות עמדו עוד בעיניו. הוא מחה אותן בפסת ידו והביט בצחוק על השמש, שבקעה בעד מסך הערפלים. העננים כבדי־השלג חלפו ממעל לעיר, מְרדפי סערה. שרבב לנגדם את חטמו באגודלו, במשובת ילדות. רוח־קרח נשבה...

– נשבי, נשבי!... עשי אתי כל אשר תחפצי... טלטליני... אני ארע את דרכי.

DATE DUE

3 1761 05436786 7